

Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili

Doç. Dr. Cemal AĞIRMAN*

Özet

Sünnetin önemini ve dindeki yerini bilmek kadar, sünnet verilerini günümüze intikal ettiren kaynakların genel muhtevasını, tasnif sistemlerini ve ihtiva ettikleri hadislerin güvenilirlik derecelerini bilmek de önemlidir. Hadis kaynaklarından doğru yararlanabilmek için müelliflerini tanımanın yanı sıra, te'lif edilme amaçlarını, metotlarını ve kullandıkları dili/terminolojiyi de en ince detayına kadar bilmek gerekir.

Bu makalemizde, önemli hadis kaynaklarının sistemlerine, muhtevalarına, kullandıkları dile/terminolojiye, zayıf hadis nakletme metot ve gerekçelerine dikkat çekmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kaynak, Musannif, Terminoloji

Abstract

It is important to know the general contents of the sources transmitting the data of Sunna to our time, classification systems and reliability degrees of traditions these sources contain as well as knowing the importance of Sunna and its place (role) in religion. For benefitting truly from the sources of traditions, it is required to have the most detailed information about the goals of compilation of hadith sources, their methods and the language/terminology used in compilation beside knowing their compilers.

In this article we will try to draw attention to the systems of important hadith sources, their contents, language/terminology, and to the methods and reasons of narrating the weak hadith.

Key Words: Hadith (tradition), source, hadith author, terminology

Giriş

Sünnetin önemini ve dindeki yerini bilmek kadar, sünnet verilerinin günümüze intikalini sağlayan kaynakların genel muhtevasını, tasnif sistemlerini ve ihtiva ettikleri hadislerin güvenilirlik derecesini bilmek de önemlidir. Hadis kaynaklarından doğru yararlanabilmek için müelliflerini tanımanın yanı sıra, te'lif edilme amaçlarını, metotlarını ve kullandıkları dili/terminolojiyi de en ince detayına kadar bilmek gerekir. Bir müellifin otorite olması ya da hadis ilminin bütün inceliklerini bilmesi, eserine aldığı hadislerin tamamının aynı derecede sahih olacağı veya eserinin hiç zayıf hadis içermeyeceği anlamına gelmez. 'Sahihlik' veya 'zayıflık', hadislerin, vurûd kaynağından alınıp literatüre intikal ettiriliş güvenilirliğini yansıtan bir derecelendirme olduğuna göre, olayın tabiatındaki izâfilik/değişkenlik,

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (cemalagirman@hotmail.com, agirman@cumhuriyet.edu.tr).

tabîi olarak hadislerin sıhhat derecesine de yansiyacaktır. Musannifin teknik olarak kabul ettiği kriterler, bizzat hadis aldığı hocaları tanıma oranı, eserini oluşturma amacı, onunla gerçekleştirmek istediği fonksiyonel etki¹, muhatap aldığı toplum, hedeflediği kitle ve eserine aldığı hadislerin muhtevası gibi unsurların yanı sıra, hadisi bizatihi zikrettiği yerde ona yüklediği işlevsel değer² de, tercih ettiği hadisin vasfına etki eden faktörler arasında yer alır.

Hadisin bulunduğu yer ve konum, diğer bir ifade ile bab içinde icra ettiği fonksiyon ve orada amaçlanan işlevsel görevi gereği, müellifler, bazen bilinçli olarak genel kabul ve kriterlerinin dışına çıkarak zayıf hadisler de nakletmişlerdir. Buna, bazı musanniflerin başlangıçta kendilerine esas aldıkları kriterlerin dışına çıkma ya da genel mânâda gereken hassasiyeti gösterememe gerçeğini de ilâve etmek gerekir. Çünkü hadislerin sıhhat tespiti, altının gramını ölçer gibi hassas terazilerle yapılan bir işlem değil, subjektif/izâfi bir olgudur.

Müellifler, hadislerin fonksiyonel etkinliklerini/sıhhat derecelerini yansıtmak için bazen genel, bazen de özel terminoloji kullanmışlardır. Hadislerin 'mamûlun bih/amel etmeye uygun' olma yönünden işlevselliklerini ve musanniflerin onunla ne yapmak istediklerini doğru algılayabilmek için onların genel amaç ve özel terminolojilerini bilmek son derece önemlidir. Hadisler tek tek ele alınıp ona bab içinde yüklenen görev dikkate alınmazsa, hem eser ve hem de müellifi hakkında yanlış kanaatlere sahip olmak, eserden gerektiği oranda yararlanamamak kaçınılmaz olur. Örneğin, Müslümanlar arasında itikâdî, amelî, ferdî ve içtimâî, hatta bütün konularda en çok itimada şayan kabul edilen başvuru kaynaklarının "*kütüb-i sitte*" diye anılan altı hadis koleksiyonunun olduğunu herkes bilmektedir. Ancak bazen bu kavramın, herhangi bir hadis için, özellikle şifâhî kültürde, nasihat, vaaz ve sohbetlerde, başka bir değerlendirmeye gerek görülmeden "*kütüb-i sitte hadisi*" şeklinde sahihlik değerlendirmesi olarak kullanıldığını görebilmekteyiz. Bu da "*kütüb-i sitte*" kaynaklarının muhteva, metot ve müellif değerlendirmelerinin dikkate alınmadığını gösterir. Oysa bu eserlerin içerdiği hadisler tek tek ele alındığında hepsinin ma'mûlun bih olmadığı görülecektir. İçlerinde *şâz*, *illetli*, *münker*, *maklûp* gibi birçok zayıf hadis çeşidi ihtiva edenler bulunduğu gibi, az da olsa asılsız/mevzû rivâyetler içerenler de vardır. Bazı musannifler naklettikleri hadislerin bu kabil fonksiyonel durumlarını açıklamış olmalarına rağmen, hadislerini nakledenlerce çoğu kez bunlara hiç yer verilmemekte, hatta toptancı bir yaklaşımla "*kütüb-i sitte hadisi*" ifadesinin ya da sadece musannif adının zikredilmesi yeterli görülmektedir.

Makalemizde, öğrencilerimizin yanı sıra din görevlilerine de yararı olacağı düşüncesiyle, önemli hadis kaynaklarının sistemlerine,

¹ Örneğin hedeflenen amaç gereği câmi ve sünen türü eserlere dercedilen hadislerle, terğîb ve terhîb ya da zühd ve ahlâkî konuları içeren eserlere dercedilen hadislerde gösterilen titizlik aynı değildir. Dolayısıyla, burada, "fonksiyonel etki" ifadesiyle, zikredilen hadisle hukûkî bir sonuç belirtmek veya ahlâkî bir konuda öğüt vermek gibi pratik sonuçlar kastedilmiştir.

² Örneğin, zikredilen hadis; ilgili babın ihtiva ettiği hükmün veya babla verilmek istenen mesajın dayanak teşkil ettiği ana hadis mi? Yoksa bab içinde başka bir hadisi desteklemek ya da vasfı ve güvenilirliği hakkında okuyucuyu bilgilendirmek amacıyla zikredilen bir hadis mi? gibi.

muhtevalarına, kullandıkları dile/terminolojiye, zayıf hadis nakletme metot ve gerekçelerine dikkat çekmeye çalışacağız.

A. MUSANNİFLERİN HADİSLERİ DEĞERLENDİRME METOTLARI

Musanniflerin, eserlerini oluştururlarken güvenilir veya ma'mûlun bih/amel edilebilir olup olmama açısından hadis almada iki değişik yöntem takip ettiklerini görmekteyiz. Birinci metoda göre müellif eserine aldığı hadisleri kendi kriterlerine göre sadece sahih veya ma'mûlun bih olanlardan seçer; başka hadislere yer vermez. Zikredilen herbir hadis - hüküm ihtiva ediyorsa- ilgili hükme, güvenilirlik açısından tek başına delil teşkil edecek niteliktedir. Bu yöntemi benimseyenlerin amacı sadece 'doğru olan bilgi'yi vermek ve 'hükme medar olma'yı esas almaktır. Kendi kriterlerine göre ma'mûlun bih olup eserlerine aldıkları hadislerin değeri hakkında ayrıca açıklama yapmazlar. Bu metoda göre tasnif edilen bir esere giren her hadis, musannife göre sahih demektir. Buna Buhârî (ö.256/867), Müslim (ö.261/875), İbn Hibbân (ö.354/965) ve İbn Huzeyme'nin (ö.311/923) 'Sahîh' adlı eserleri örnek verilebilir.

İkinci yönteme göre musannif, eserine değişik amaç ve sebeplerle *sahih*, *hasen*, *zayıf*, *şâz* ve benzeri hadisleri alır; ancak hadislerin sonunda durumlarını açıklar. Buna örnek olarak Tirmizî'nin (ö.279/892) *Câmi'î* ve kısmen de Ebû Dâvûd'un (ö.275/888) *Sünen'î* verilebilir.

B. SİHHAT VE ŞÖHRET BAKIMINDAN HADİS KAYNAKLARININ DERECELERİ

Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî (ö.1176/1762) hadis kaynaklarını güvenilirlik açısından dört tabakaya ayırır:

1) Sıhhat ve şöhet vasıflarını bir arada bulunduran hadis kitapları birinci tabakayı teşkil eder. *Şöhret*, kitaba alınan hadislerin tedvin öncesi ve sonrasında muhaddislerin dilinde dolaşır olmasıdır. *Sıhhat* ise, hadis usûlü ilminde ileri sürülen sıhhat şartlarını hadisin eksiksiz olarak taşımasıdır. Dihlevî'ye göre birinci tabakada yer alan hadis kitapları İmâm Mâlik'in (ö.179/795) *Muvattâ'î*, Buhârî (ö.256/867) ve Müslim'in (ö.261/875) *Sahîh*lerinden ibarettir.

2) Muvattâ, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*lerinin derecesine ulaşmayan, fakat onların hemen peşinden gelen hadis kitapları, ikinci tabakayı oluşturur. *Ebû Dâvûd*'un (ö.275/888) *Sünen'î*, *Tirmizî*'nin (ö.279/892) *Câmi'î*, *Nesâî*'nin (ö.303/915) *Müctebâ'sı* ikinci tabaka kitaplarını oluşturur.

3) Buhârî ve Müslim'den önce ya da sonra tasnif edilen müsnedler, câmi'ler, musannefler üçüncü tabakayı oluşturur. Bunlar *sahih*, *hasen*, *zayıf*, *ma'rûf*, *garib*, *şâz*, *münker*, *doğru*, *yanlış*, *sabit*, *maklûb* gibi her çeşitten hadisleri içine alır. *Ebû Ali*'nin (ö.307/919) *Müsned'î*, *Abdurrezzâk*'ın (ö.211/827) *Musannef'î*, *Ebû Bekr b. Ebî Şeybe*'nin (ö.235/849) *Musannef'î*, *Abd b. Humeyd*'in (ö.249/863) *Müsned'î*, *Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*'nin (ö.204/819) *Müsned'î*; *Beyhakî* (ö.458/1065), *Tahâvî* (ö.321/633) ve *Taberânî*'nin (ö.360/970) kitapları bu kabildendir. Bu eserleri tasnif edenlerin amaçları sadece toplamak olmuş, ayıklamak,

seçime tâbi tutmak, amel edilmesini amaçlamak gibi bir endişeleri olmamıştır.

4) Musannifleri tarafından asırlar sonra ilk iki tabakada bulunmayan hadislerin toplanmasına yönelik yapılan çalışmalardır. Bu gruptaki eserlerin muhtevası:

a) Laf ustası vâizlerin, hevâ ve heveslerinin peşinden koşturanların, zayıf râvilerin rivâyetleri olabilir.

b) Sahâbe ve tabiîn sözleri veya İsrâilî haberler yahut hukemâ/bilge kişilerin ve nasihatçıların sözlerinden olabilir; fakat râvileri onları sehven veya kasten Rasûlüllah'ın hadisleri ile karıştırmıştır.

c) Kur'an ya da sahih hadisin muhtemel mânâlarından biri olabilir. Rivâyet inceliklerinden haberi olmayan sâlih kişiler, onu mânâ yoluyla rivâyet eder ve bu yolla o muhtemel mânâyı merfû' bir hadise dönüştürür.

d) Kitap ve Sünnetin işaretinden anlaşılmış mânâlar olabilir. Râvi onu kasıtlı olarak müstakil bir hadis şekline sokar.

e) Çeşitli hadislerde yer alan dağınık ifadeleri bir araya getirir ve onları aynı anda söylenmiş tek bir sözmüş gibi nakleder.

Bu tür hadislerin genelde bulunduğu kitaplar şunlardır: *İbn Hibbân*'ın (ö.354/965) *ed-Duafâ*'sı, *İbn Adıyy*'ın (ö.365/975) *el-Kâmil*'i; *Hatîb* (ö.463/1070), *Ebû Nu'aym* (ö.430/1038), *Cüzcânî* (ö.259/872), *İbn 'Asâkîr* (ö.571/1175), *İbn Neccâr* (ö.643/1245) ve *Deylemî*'nin (ö.509/1115) kitapları....

Dihlevî, hadis kaynakları olarak değil de belli vasıftaki rivâyetleri ifade eden beşinci bir tabaka/türden daha bahseder ki, bu rivâyetler; fukaha, sûfiyye ve tarihçiler arasında meşhur olmakla beraber ilk dört tabaka içerisinde bir aslı bulunmayan rivâyetlerle, dîni bütün olmayan fakat dili iyi bilen kimselerin, cerhi mümkün olmayan sağlam isnatlarla hadismiş gibi ileri sürdükleri ve fakat Hz. Peygamber'den sadır olmaları mümkün olmayan beliğ sözlerden oluşur.³

C. TABAKALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî'nin (ö.1176/1762) ifadesiyle birinci ve ikinci tabakayı teşkil eden hadis kitapları, muhaddislerin itimadını kazanmış eserlerdir. Onların itibar ettikleri hadisleri aldıkları kitaplar bunlardır. Üçüncü tabakaya gelince, onların üzerinde durmak gerekir. Gerekleriyle hükmetmek ancak hadis ricâlini yakından tanıyan, hadis illetlerine vâkif olan büyük hadis üstatlarının girişebileceği bir iştir. Bununla beraber, bunlardan *mûtabaât* ve *şevâhit* amaçlı istifade yoluna gidilebilir.⁴ Ancak, Abdulfettâh Ebû Ğudde, Beyhakî ve Tahâvî'nin, özellikle

³ Ed-Dihlevî, Şâh Veliyullâh Ahmed b. Abdurrahîm, *Hüccetüllâhi'l-bâliġa*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1994, I, 488-497. Ayrıca bk. (Dihlevî'den naklen), Muhammed Abdulhay el-Leknevî el-Hindî, *el-Ecvibetu'l-fâdila li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*, th., Abdulfettâh Ebû Ğudde, Beyrut 1414/1994, s. 89-90, dn. (muhakkik Abdulfettâh Ebû Ğudde'nin notu.); Muhammed Cemaluddîn el-Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, th., Muhammed Behcet el-Baytâr-Muhammed Reşîd Rızâ, Beyrut 1422/2001, s. 247-251.

⁴ Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-bâliġa*, I, 496-497.

de Tahâvî'nin kitaplarının üçüncü tabakadan sayılmasını doğru bulmamaktadır.⁵

Dördüncü tabakadaki hadislere gelince Dihlevî'ye göre bunları toplamak, onlardan hüküm istinbatına girişmek son dönemlerde ortaya çıkmış bir tekellüften ibarettir.⁶

Dikkat edilirse Dihlevî, kaynakları toplu bir değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Şurası muhakkak ki, musanniflerin metotlarını belirtmeden, kullandıkları terminolojiyi ve hadisler hakkında yaptıkları değerlendirmeleri ortaya koymadan böyle toptancı bir yaklaşım içinde olmak, hem gerçekçi olmaz, hem de son derece yanıltıcı olur.

D. SİSTEMLERİN DİLİ VE ANALİZİ

Hadis kaynaklarının belli bir amaç ve sisteme göre tasnif edildikleri bilinen bir husustur. Her bir sistemin kendine göre birtakım özellikleri vardır. Bu özellikleri bilmek, ihtiva ettikleri bilginin niteliğini doğru algılamak açısından önemlidir. Bilindiği gibi hadis kaynaklarının tasnif edildiği iki temel sistem vardır⁷:

1. Ale'l-ebvâb Sistem/Konularına Göre Tasnif Sistemi: Bu sistemde hadisler, râvilerine bakılmaksızın konularına göre tasnif edilir. Sistemin temelinde yatan asıl amaç hadisleri delil oldukları konularda zikretmek ve onlar için birer bab/alt başlık tahsis etmektir.⁸ Türleri vardır:

a) *Câmî Türü Eserler:* Câmî türü eserler, ale'l-ebvâb/konulu hadis çalışmalarının başında yer alır. Bu eserlerde hadisler belli bir sisteme göre konularına göre tasnif edilir. Bir hadis kaynağının *câmî'* niteliğinde olması, o eserin İslâmî bütün konuları içerdiği anlamına gelir. Câmî'lerin amacı, muhatabı İslâmî bütün konularda hadislerle bilgilendirmek; diğer bir ifade ile hadislerin ihtiva ettiği bütün konuları belli bir sistem dâhilinde okuyucuya sunmaktır: İmân, İslâm ve tevhitte ilgili konular *imân*; taharettten vasiyete kadar ibâdet ve muamelâtla ilgili konular *ahkâm*; ahlâk ve nefis terbiyesiyle ilgili konular *rikâk*; yeme adabıyla ilgili konular *et'ime*; içme adabıyla ilgili konular *eşribe*; Hz. Peygamber'in âyetlere getirdiği yorumlar *tefsir*; devletler arası ilişkiler, savaş, barış, megâzî ve cihâdla ilgili konular *tarih/siyer/cihâd*; son peygamber, diğer peygamberler, ashâbın yaşayış biçimleri ve örneklikleri, *menâkıb*; kıyamet alametleri ve gelecekte meydana gelecek birtakım olaylarla ilgili konular *fiten ve melâhim* bölümlerinde ele alınır. Bu tür eserlerde hadisler bir anlamda yorumlanarak verilir. Bu yorumlama biçimi iki şekilde gerçekleşir:

⁵ Leknevî, *Ecvibe*, s. 90, (muhakkik Abdulfettah Ebû Ğudde'nin dipnottaki notu.)

⁶ Dihlevî, *Hüccetüllâhî'l-bâliğa*, I, 496-497.

⁷ Aslında hadis kitapları içerisinde Deylimî'nin (ö.509/1115) *Firdevs'i* ve Suyûtî'nin (ö.911/1505) *el-Câmiu's-sağîr'i* gibi ale'l-ahruf/alfabetik sistemle tasnif edilen eserler de vardır. Ancak bu eserler birinci el hadis kaynaklarından derlendikleri için 'birinci el hadis kaynağı' vasfını taşımadıkları gibi, sistem olarak ihtiva ettikleri hadisler konusunda güvenilirlik açısından herhangi bir özellik de taşımamaktadırlar. Amacımız sistemleri tanıtmak değil, tasnif edilen hadislerin muhteva ve güvenilirlik derecesine etki eden sistemlerden bahsetmek olduğu için ale'l-ahruf sistemden bahsetmeyeceğiz.

⁸ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul 1996, s. 26.

aa) Önce olgulardan hareketle hadisler tespit edilir. Tespit edilen hadisten/hadislerden çıkarılan fikhî hüküm ya da yorum bab başlığı olarak yazılır. Daha sonra hadis/hadisler baba yansıtılan hükmün/yorumun delili olarak bab başlığı altında zikredilir. Burada 'olgudan nassa ve nasstan hükme' varılan bir yorum metodu söz konusudur. Hükmü yansıtan delil, tek bir hadis olabileceği gibi birkaç hadis de olabilir. Birden çok hadis zikretmek, ya 'delil niteliği taşıyan ilk hadisi desteklemek' veya 'bir farkı ortaya koymak' veya 'birden çok tarikini serdetmek' gibi amaçlar taşıyabilmektedir. Hadisin/hadislerin sonunda başka herhangi bir yorum ya da değerlendirme ifadeleri yer almaz. Buhârî'nin metodu budur. Örneğin Buhârî imânın artıp eksildiğini belirtmek için bab başlığında onbir âyet zikreder. Âyet ve hadislerin yanı sıra sahabî ve tabiîn sözlerinden yaptığı iktibaslarla bab başlığını yansıtır. Daha sonra bu hüküm ve yorumun hadislerden delillerini sunar. İmânın artıp eksilmesi o günün toplumunda tartışılan bir konudur. Buhârî buradaki bab başlığını 'olgudan nassa' giden bir metotla tespit etmekle beraber, attığı başlık, aynı zamanda tartışılan konulara cevap niteliği taşımaktadır.

ab) Câmi' türü eserlerde hadislerin bir diğer yorumlanma biçimi, çıkarılan fikhî hükmün bab başlığından ziyâde hadislerin sonunda verilmesi şeklindedir. Tirmizî'nin metodu budur. Bu tür yorumlama metodunda bab başlıkları, hadisin/hadislerin muhtevasını daha çok sadece 'anahtar kelimelerle yansıtmaya' işlevi görür. Hadislerin öngördüğü amelî yön, babların sonunda verilir. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki; bazı hadisler, ihtiva ettikleri hüküm ya da pratiğe yansıyan amelî yönleri, ilâve bir açıklamaya ihtiyaç duymayacak kadar açık olduğu için, bablarda yalın olarak yer alırlar. Bu da, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının, Kur'an'ın tefsiri niteliğinde olması nedeniyle son derece tabiidir.

Tasnif sistemi, esere verilen adla her zaman örtüşmeyebilir. Adıyla muhtevası uyumlu olan; yani, adı câmi' olup bu sistemle tasnif edilen ve söz konusu bütün konuları ale'l-ebvâb sisteme göre içine alan üç eserimiz vardır: Buhârî, Müslim⁹ ve Tirmizî. Tirmizî muhteva olarak câmi' olmakla beraber konuları ele alış tarzı itibarıyla sünen niteliğindedir. Onun için Tirmizî'nin eseri hep sünen olarak anıla gelmiştir. Çünkü o, sadece hadis naklinde bulunmaz; aynı zamanda onların hem sıhhat değerlendirmelerini yapar hem de fikhî yorumlarını detaylı bir şekilde vermeye çalışır. Tirmizî'nin eseri bu yönüyle adeta bir fıkıh kitabı niteliğindedir. Bunların dışında, Ma'mer b. Râşid'in (ö.152/769) *el-Câmi'*, Suyûtî'nin (ö.911/1505) *Câmi'u'l-usûl'* ile *el-Câmi'u's-sağîr'* gibi câmi' adını taşıyıp da bu sistemin özelliklerini taşımayan eserler de vardır.

Sistemsel anlamda el-Câmi' kavramı, bize ilgili eserin içerdiği muhtevayı, tasnif sisteminin özelliği de ilgili eserin kapsam ve muhteva niteliğini yansıtan önemli bir bilgidir.

b) *Sünen Türü Eserler*: Sünen, konulu hadis tasnif sistemlerinden biridir. Hükme medar olan ahkâm hadislerini fikhî konularına göre ele alır.

⁹ Müslim'in Sahîh'inin tefsir bölümü tam ve sistematik olmadığı için onu Câmi' türü saymak ismeyenler de vardır. Bk. Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi-şerhi Câmi't-Tirmizî (el-Mukaddime)*, Beyrut 1410/1990, I, 54.

Bu sisteme göre tasnif edilen eserler, genel mânâda ibâdet, muamelât ve ukûbât içerikli hadisleri ihtiva ettiklerini söylemek mümkündür. Onun için sünenler bir nevi 'fıkhu'l-hadis'lerdir. 'Hükme medar olma' veya 'amel edilmiş olma'yı esas aldıkları için söz, fiil ve tahrîr olarak peygambere izâfe edilen merfû' nitelikli hadisleri ihtiva ederler. Sahâbe ve tabiî kaynaklı mevkûf ve maktû' nitelikli hadislere pek fazla yer vermezler.¹⁰ Hüküm yansıtmayı öncelemekle beraber, geneli itibariyle mevcut sünenlerin konu başlıkları, fikhî mânâda hüküm yansıtacak nitelikte değildir. Yansıtmak istedikleri hükümleri daha çok yorumsuz bir şekilde hadislerle vermeye çalışırlar. Ancak Tirmizî'yi sünen kabul edersek, o, bunun istisnasını teşkil eder.

c) *Musannef Türü Eserler*: Belli bir sisteme göre sınıflandırmayı ifade eden *musannef* kelimesi, terimsel manada, ilk bakışta 'mevzularına göre tasnif edilmiş hadis mecmuası' anlamına gelir. Ancak, daha dar manada, 'hadis konularının hepsini veya pek çoğunu içine alan büyük çaplı hadis mecmualarına verilen bir isim'dir.¹¹ Genel manada, ale'l-ebvab bütün hadis mecmualarını kapsayan bir anlam içermekle beraber, özel ya da dar manada müstakil bir tasnif sistemini ifade eder.

Musannefler, muhteva ve plan bakımından sünenlere çok benzedikleri için, hadisleri fıkıh bablarına göre tertip ve tasnif edilmiştir. Şu kadar var ki, Musannefler, sistem olarak sünenlerdeki merfû hadislere ilâveten mevkûf ve maktû nitelikli hadisleri de ihtiva ederler. Elimizdeki örneklerle baktığımızda, musanniflerinin, uydurmacılığı açık ve yalancılığı zahir olanların dışında herkesten hadis aldıkları görülür. Dolayısıyla, musannefler; Dihlevî'nin belirttiğine göre *sahih*, *hasen*, *zayıf*, *ma'rûf*, *garib*, *şâz*, *münker*, *doğru*, *yanlış*, *sabit*, *maklûb* gibi her çeşitten hadisleri ihtiva ederler. Bu yüzden Dihlevî Musannefleri üçüncü tabakadan saymıştır.¹² İhtiva ettikleri hadislerin gerekleriyle hükmetmek ancak hadis ricâlini yakından tanıyan, hadis illetlerine vâkıf olan büyük hadis otoritelerinin girişebileceği bir iştir. Bununla beraber, bunlardan *mütabaât* ve *şevâhit* amaçlı istifade yoluna gidilebileceğini tekrar belirtmekte yarar var.¹³

2. Ale'r-ricâl Tasnif Sistemi: Hadislerin tasnif edildiği diğer bir sistem, 'şahıs merkezli/ ale'r-ricâl' sistemidir. Müsnedlerle mu'cemleri kapsar. Müsnedlerde sahâbi râviler muhtelif kriterlere göre sıralanır ve her birinden rivâyet edilen hadisler, konularına bakılmaksızın ve hadislerin muhteccun bih/ihticaca/delil olarak kullanılmaya elverişli olup olmadıklarını kaydetmeksizin isimleri altında dercedilir.¹⁴ Mu'cemlerde ise hadislerin ya ilk sahâbî râvileri veya son râvileri olan müellifin hocaları, alfabetik veya kabilelerine göre bir sıralamaya tâbi tutulur; rivâyet ettikleri hadisler isimlerinin altında art arda verilir. Bu sistemin belli râvilerden ne

¹⁰ Geneli itibariyle böyle olmakla beraber, Dârekutnî'nin Sünen'i gibi bunun istisnasını teşkil eden sünenler de vardır.

¹¹ Daha fazla bilgi için bk. Koçyiğit, Talât, *Hadis Tarihi*, Ankara 1981, s. 212-213; Yardım, Ali, *Hadis II*, İzmir 1982, s. 59.

¹² Dihlevî, *Hüccetü'l-lâhi'l-bâliğa*, I, 496-497.

¹³ Aynı yer.

¹⁴ İbnu's-Salâh, Ebû 'Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrazûrî, *Ulûmu'l-hadîs (Mukaddimetu İbni's-Salâh)*, th. Âişe Abdurrahmân, Kahira trs., (Dâru'l-maârif), s. 184.

kadar ve hangi hadislerin rivâyet edildiğini tespit etme kolaylığından başka araştırmacıya sağladığı herhangi bir fayda söz konusu değildir. Bu sistemin amacı, hadis metinlerini olduğu gibi korumak, ricâle ait rivâyetleri tespit edip hüküm istinbatı için bir araya getirmektir.¹⁵ Bu tür eserlerin musannifleri, güvenilirlikten ziyâde arşivlemeyi esas aldıkları için, kısmen sistem gereği, kısmen kişisel kabuller sonucu eserlerine zayıf hadis alma konusunda bilinçli olarak mütesâhil davranmışlardır. Ale'r-ricâl eserlerde malzeme sadece mutfağa getirilir, pişirilip sofraya getirilmesi; yani, servis kısmı fıkıhçılara bırakılır. Müellifleri, önde gelen otorite bir âlim olsa bile, derece bakımından kütüb-i hamse olarak ifade edilen Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Tirmizî gibi ale'l-ebvâb eserlerden sonra gelirler.¹⁶

E. ZAYIF HADİSLE AMEL ETME KONUSUNDA ÂLİMLERİN TAVRI

Hasen veya sahih derecesine ulaşmayan, diğer bir ifade ile sahih olma şartlarından bir veya birden fazlasını kendisinde bulundurmayan zayıf hadislerin, amel edilmeye uygun olma açısından güvenilirliklerini zedeleyen ve bu noktada şüphe uyandıran sebepler aynı derecede olmadığı için zayıflık dereceleri de farklıdır. Hâl böyle olunca zayıf rivâyetlere karşı âlimlerin tutumu da farklı olmuştur. Örneğin, neredeyse âlimlerin tamamı hak ve hukûku/ahkâmı ilgilendiren konularda daha hassas davranırken, diğer terğîb ve terhîb/ahlâkî ve hayra yönlendirici hususlarla kötülüklerden sakındırma ifade eden hususlarda farklı bir tutum sergilemişlerdir.

Zayıf hadisle amel etme konusunda âlimlerin üç farklı tutum sergiledikleri görülür: Kimileri, muhtevası ne olursa olsun -ister ahkâm ister fedâil- hiçbir konuda zayıf hadisle amel edilemeyeceği görüşündedir. Yahyâ b. Maîn (ö.233/847), Buhârî (ö.256/869), Müslim (ö.261/874), Ebû Bekr b. 'Arabî (ö.354/965), İbn Hazm (ö.456/1071) ve daha başkalarının bu görüşte olduğu belirtilir. Kimileri tam tersi, her konuda; yani, ister ahkâm ister fedâil konularında olsun, mutlak mânâda zayıf hadisle amel edilebileceği görüşündedir. 'Zayıf hadisle amel etmeyi re'ydin daha iyi gördükleri' söylenen Ebû Dâvûd (ö.275/888) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) bu görüşte olduğu nakledilir. Kimileri de ahkâm konularında değil de fedâil konularında bazı şartlar dâhilinde zayıf hadisle amel edilebileceği görüşündedir. Otoriteler nezdinde daha çok kabul gören görüş de budur.¹⁷ İbnu's-Seyyidinnâs (ö.734/1333), Nevevî (ö.676/1277), Irâkî (ö.806/1403), Sehâvî (ö.902/1496), İbn Hacer (ö.852/1448), Suyûtî (ö.911/15005), Alî el-Kârî (ö.1014/1605) ve daha başkaları bu görüştedir.¹⁸ Zayıf hadis nakletme konusunda bu tutum hadis musanniflerinin eserlerine de yansımıştır.

¹⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 25-26.

¹⁶ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 184.

¹⁷ Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, th., Abdulvahhâb Abdullatif, Beyrût 1404/1988, I, 299; Muhammed Cemaluddîn el-Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, th., Muhammed Behcet el-Baytâr-Muhammed Reşid Rızâ, Beyrut 1422/2001, s. Kâsımî, s. 116-117.

¹⁸ Suyûtî, *Tedrib*, I, 299 (muhakkikin dipnottaki notu).

İbn Hacer zayıf hadisle amel etme şartlarını 'rivâyetin şiddetli za'f içermemesi', 'amel edilmekte olan bir aslın kapsamında yer alması', 'amel edenin hükmün sabit olmadığına inanarak ihtiyat kaydıyla amel etmesi' şeklinde dile getirmektedir.¹⁹

Zerkeşî (ö.794/1392), terğîb ve terhîb kapsamında yer almayan tarikleri birden çok olmayan ve kendi düzeyinde mütâbi'î bulunmayan zayıf rivâyetlerin merdût olduğu görüşündedir. Suyûtî (ö.911/15005) ise ihtiyat kaydıyla ahkâm konularında da zayıf hadisle amel edilebileceğini ifade eder.²⁰

İbn Teymiyye (ö.728/1327) "zayıf hadis re'yyden daha hayırlıdır." cümlesinde geçen zayıf ifadesiyle 'metrûk' değil 'hasen' hadisin kastedildiğini, çünkü Tirmizî'den (ö.279/892) önce hadislerin *sahih* ve *zayıf* şeklinde ikiye taksim edildiğini, zayıf hadisin de metrûk olan ve olmayan şekilde iki gruba ayrıldığını, dolayısıyla bu ifadeyle zayıf kategorisinde ifade edilip de metrûk olmayan/hasen çeşidinin kastedildiğini söylemektedir.²¹ İbn Teymiyye'nin söz konusu ettiği bu rivâyetlerin, en azından hasen li-gayrihi derecesinde olan rivâyetlerin olduğunu söylemek mümkündür.

F. BAZI OTORİTELERİN ESERLERİNDE ZAYIF HADİS ZİKRETMELERİNİN SEBEPLERİ

Yukarıda serdedilen tabloya göre hadis kaynaklarında zayıf hadislerin, biri 'amel etme' diğeri 'bilgilendirme' amaçlı olmak üzere iki şekilde yer aldığını söylemek mümkündür:

Birincisi; musannifin genel tutum ve yaklaşımının bir sonucu olarak bazı konularda, bazı özelliklere sahip ve yine bazı şartlarda zikredilen zayıf hadislerdir. Bu tür hadislerin zayıflığı azdır; büsbütün terk edilecek nitelikte değildir. Belli alanlarda olmak kaydıyla, bir konuda sahih hadis bulunmadığında, bu tür hadislerle yer verilmiştir. Böylesi hadislerin zayıflığına çoğu kez işaret edilmez. Çünkü musannif bu nitelikteki hadislerle ve belli konularda (terğîb ve terhîb/fedâilü'l-a'mâl konularında) amel edilebileceği görüşündedir.

İkincisi; ya 'bir farklılığı ortaya koymak', ya 'mutabaât veya şevâhit kabilinden bir hadisi desteklemek' veya 'aynı babın içinde aynı konuda gelen zayıf rivâyetler hakkında bilgi vermek' amacıyla yer alır. Bu tür rivâyetlerin zikri amel etme amaçlı değil, bilgilendirme amaçlı olduğu için zayıflığı ve zayıflık sebepleri açıkça belirtilir.

Bazı otoritelerin, bile bile, eserlerine neden zayıf hadis aldıkları sorusuna, Nevevî (ö.676/1277), şöyle cevap verildiğini nakleder:

1) Hadis otoriteleri, gerek kendi dönemlerinde gerekse sonraki dönemlerde, insanların sahihi zayıfla karıştırmamaları ve bunları ayırt etmede şüpheye düşmemeleri için, zayıflığını beyan etmek suretiyle 'tanitim ve bilgilendirme' amacıyla eserlerine zayıf hadisler almışlardır.

¹⁹ Suyûtî, *Tedrib*, I, 298-299.

²⁰ Suyûtî, *Tedrib*, I, 299; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 119.

²¹ *Kavâidu't-tahdîs*, s. 121.

2) Tek başına sadece kendisiyle amel etmek için değil de mutabaât ve şevâhit kabilinden başka bir rivâyeti desteklemek amacıyla zayıf hadisler almışlardır.

3) Zayıf bir râvinin rivâyetleri içinde sahih, zayıf ve bâtil olanlar olur. Otoriteler bunları yazar, sonra da zayıf ve bâtil olanları diğerlerinden ayırır.

4) Terğîb, terhîb, fedâilü'l-a'mâl, kıssa, zühd, mekârimu'l-ahlâk ve bunun gibi helâl, haram ve sair ahkâmla ilgili olmayan konularda zayıf hadis zikretmişlerdir. Hadis ehli, mevzû/uydurma olmamak kaydıyla bu tür hadislerin naklini ve onlarla amel etmeyi câiz görür. Ancak Nevevî'ye göre otorite âlimler, ahkâmla ilgili, tek başına her hâl u kârda amel edilmek üzere zayıf râvilerden herhangi bir şey rivâyet etmemişlerdir.²²

İbn Teymiyye (ö.728/1327) de zayıf olarak nitelenen her râvinin bütün rivâyetlerinin terk edilemeyeceğine işaret ederek çok yanıldığından dolayı zayıf kabul edilen birinin rivâyetlerinin çoğu sahih olabileceğini ve âlimlerin, itibar ve destekleme amacıyla bu tür kişilerden hadis naklettiklerini belirtir. Onun ifadesiyle tarikler çoğalınca rivâyete karşı güven de artar; çünkü turuk çokluğu birbirlerini kuvvetlendirir; fâcir ve fâsik da olsalar, verdikleri haber bazen ilim de ifade edebilir.²³

G. HADİS MUSANNİFLERİNİN ZAYIF HADİS NAKLETME SEBEPLERİ VE ESERLERİNİN DİLİ

Bu başlık altında temel hadis kaynaklarının metot ve muhtevalarını, genel özelliklerini, zayıf hadis nakletme sebeplerini ve -varsa- kullandıkları terminolojiyi ele almaya çalışacağız.

1. Buhârî'nin (ö.256/869) el-Câmi'u's-sahîh'i: Buhârî eserine *el-Câmi'u'l-musnedu's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi (s.a.) ve sunenihi ve eyyâmih* adını vermiştir. Bu ifade ile hem tasnif sistemini belirtmekte, hem de bildiği bütün sahih hadisleri eserine almadığı ve onu sadece sahih hadislerden oluşturduğu bilgisini vermektedir.²⁴

Buhârî eserini sadece sahih hadislerden oluşturmak amacıyla yola çıkmıştır.²⁵ Bununla beraber bazen istidlâl sonucu elde ettiği hüküm cümlelerini, bab başlığında olmak kaydıyla, zayıf hadislerden seçtiği de olmuştur. Yalnız bunları öteki hadisler gibi tahdîs sığasıyla değil, senetsiz olarak verir. Aslında bu hadislerdeki zayıflık da ciddi boyutlarda değildir.²⁶

Buhârî, bab başlıklarını çoğu zaman âyeti kerimelerden, bazen merfû' hadislerden, bazen sahâbe ve tabiîn sözlerinden iktibas ederek, bazen de serbest şekilde ve fakat fikhî anlam taşıyacak tarzda seçtiği ibarelerle tanzim eder. Buhârî'nin mevkûf ve maktû' hadisleri sadece bab

²² En-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Beyrût 1392, I, 125.

²³ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 118.

²⁴ Bk. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Bûhârî (Mukaddime: Hedyu's-sârî)*, Beyrut 1379, I, 8.

²⁵ Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, I, 7-8.

²⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 55.

başlıklarında kullanmış olması, bize göre, sahâbe ve tabiînin söz ve uygulamalarını/içtihatlarını merfû' nitelikli hadislerin yorumlanmış hâli olarak algılamasından ileri gelmektedir. Bundan dolayı sahâbe ve tabiînin fetvalarını/benimsedikleri içtihatlarını, bablara taşımıştır. Bab başlıklarında ve bablar içindeki hadislerin sıralanışında fikhî bir sonuca ulaşmak, onun genel eğilimidir. Bu sebeple onun fikhî görüşleri bab başlıklarında yer almaktadır. Buhârî bazen de bir hadisi ilgisi dolayısıyla ve ondan ahkâm istinbat etmek düşüncesiyle muhtelif kitapların/bölümlerin çeşitli bablarında bölerek tekrarlar. Ancak çoğu kere böyle bir hadisi değişik yerlerde verirken ayrı bir senetle zikretmeye dikkat eder. Böylece hem hadisi güçlendirir, hem de -ziyâde lafızlar ihtiva ediyorsa- farklı hükümlerin istinbatına zemin hazırlar.

Buhârî'de yer alan hadislerin hepsi aynı derecede sıhhat vasfına sahip olmamakla beraber, bir hadisin Sahîh'te yer almış olması, Buhârî'nin ona sahih hükmünü verdiği anlamına gelir. Çünkü Buhârî, kendi ifadesiyle, eserini sadece sahih hadislerden seçerek oluşturmuştur.²⁷ Buhârî'de hadisin sıhhat derecesini yansıtan başka değerlendirme ifadeleri yer almaz. O, önce hadislerden konu tespiti yapar, konu ile ilgili hadisleri bir araya getirir, sonra onlardan istinbat ettiği hükmü başlığa yansıtır; daha sonra bu hükme medar olan en sahih hadislerden yeteri kadar başlığın altında zikreder; böylece başlığa yansıttığı hükmün hadisteki dayanaklarını serdetmiş olur. Buhârî'nin metodu budur. Ancak Buhârî'de, hüküm cümleleri olarak ele alınan başlıklarda zaman zaman yer verilen hadis cümlelerinin, hükme medar olan delil/hadis olarak algılanması yanlış olur. Bu cümlelerin, bazen senet açısından zayıf olan hadislerden iktibas edilmiş olması, Buhârî'nin delil olarak sunduğu hadislerle ilgili kanaat konusunda yanlışlığa sevk etmemelidir.

Buhârî, başlıklarda çokça âyet zikretmekle bir nevi hem hadisleri Kur'an'a arzemiş, hem âyetleri hadislerle tefsir etmiş, hem de Kur'an-hadis paralellliğini ve Kur'an-sünnet bütünlüğünü göstermiş olmaktadır.

Âlimlerin genel kanaatine göre Buhârî ve Müslim, Sahihlerinde illetli hadis rivâyet etmemişlerdir; etmişlerse de bu, kendilerine göre hadisin sıhhatini yaralayıcı nitelikte değildir.²⁸ Fakat bu görüş ittifakî değildir. Aksi görüşte olanlar da vardır.²⁹ Örneğin, nakledildiğine göre Buhârî, Sahîh'ini te'lif ettiğinde onu Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Yahya b. Maîn (ö.233/847) ve Ali b. el-Medîni'ye (ö.238/852) takdim etmiş, onlar da dördü dışında Sahîh'teki bütün hadislerin sahih olduğunu söylemişlerdir.³⁰ Nevevî (ö.676/1277), Buhârî ve Müslim'de zayıf olarak eleştirilen rivâyetlerin tenkit sebeplerinin sıhhati yaralayıcı nitelikte olmayan illetlere mebnî olduğunu söylemektedir.³¹ Buhârî, hadislerini öncelikle en üst

²⁷ Suyûtî, *Tedrib* I, 98.

²⁸ Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 88.

²⁹ Buhârî ve Müslim'e yönelik eleştiriler için bk. Hatiboğlu, Mehmed Said, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* (Hadis-Sünnet Özel Sayısı, 2. Baskı), Cilt: 10, Sy: 1-2-3-4, s. 1-14. Buhârî ve Müslim'e yöneltilen tenkitlerin genel bir değerlendirmesi için bk. Kandemir, Yaşar, "Sahîhayn'e Yöneltilen Tenkidlerin Değeri" adlı tebliğ ve müzakereler, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1997, s. 335-394.

³⁰ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, I, 7.

³¹ Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 88.

derecedeki hâfız ve mutkîn kişilerden, daha sonra ikinci derecede yer alan râvilerden almıştır.³²

Râvilerin sıfatları değiştiğçe hadislerin sıhhat dereceleri de değişir. Buhârî'nin Sahîh'indeki hadislerin üstünlüğü genele itibarladır. Yoksa tek tek ele alındığında Müslim'in Sahîh'indeki bir hadis Buhârî'deki bir hadisten daha sahih olabilir. Burada belirleyici rol, hadisin taşıdığı sıhhat şartlarının üstünlük derecesidir. Örneğin tenkit edilmiş bir râvinin hadisiyle tenkit edilmemiş bir râvinin hadisi en azından algı itibarıyla bir değildir.

2. Müslim'nin (ö.261/875) el-Câmi'u's-sahîh'i: Müslim de eserine Buhârî gibi *el-Câmi'u's-sahîh* adını vermiş, onu kendi kriter ve değerlendirmelerine göre sadece sahih hadislerden seçerek oluşturmuştur.

Müslim fıkhu'l-hadise/hüküm istinbatına fazla önem vermemekle beraber isnatla ilgili inceliklere ve isnat sanatına büyük önem verir. Hadisi en uygun yerde zikretmeye ve isnatlarını aynı yerde vermeye gayret eder. Müslim, hadisleri belli mantıksal bir silsile çerçevesinde tasnif etmiş; ancak, muhtemelen ihtisar veya sadece hadisleri derleme düşüncesiyle bab başlıkları koymamıştır. Müslim'in düşünce planında tasarlayıp yazmadığı/yazamadığı, daha sonra Nevevî'nin (ö.676/1277) kaydettiği bab başlıkları çerçevesinde gruplandırıldığı hadislerin en sahihleri, ilk sırada zikrettikleridir. Daha sonra metni aynı, fakat senedi farklı rivâyetleri, aynı hadisin altında, metinde bir farklılık varsa metinle beraber; metinde bir farklılık yoksa sadece senedi verip metne, 'mislehu' ve 'nehvehu' lafızlarıyla işaret ederek verir. Amaç, birinci hadisi güçlendirmek veya farklılıkları ortaya koymaktır. Bu özellikler, Müslim'de, hadislere kolayca ulaşma imkânı sağlar.

Müslim genellikle merfû' hadislerle yetinir; ancak, asil olarak değil de zikrettiği merfû' bir hadisi desteklemek amacıyla bazen mevkûflara da yer verir.

Müslim, Sahîh'inde, birinci derecede güvenilir olan hâfız ve mutkîn râvilerin yanı sıra, zayıf olan ve hadis nakline uygunluk şartlarını tam olarak taşımayan orta düzeyli kişilerden de hadis rivâyet etmiş ve bu yüzden tenkit edilmiştir. Anlaşıldığına göre Müslim'in eserinde tenkide açık rivâyetler de vardır. Makalemizin konusu bunları ele alıp tartışmak değildir. Ancak, Müslim'in, bu rivâyetleri neden ve hangi amaçla aldığı; eserine es-Sahîh adını verdiği ve ona hiçbir zayıf hadisi dercetmediğini ifade ettiği halde³³, bu kabul rivâyetleri almakla metoduna ters düşüp düşmediği meselesini tartışmakta yarar var. Bu kapsamda şunları söylemek mümkündür: Kendisinin de belirttiği gibi, Müslim, topladığı hadisleri üçe ayırır. Birinci grup, hâfız ve mutkîn râvilerin rivâyet ettiği hadisler; ikinci grup, mestûr, hıfz ve itkanda orta düzeyli râvilerin rivâyet ettiği hadisler; üçüncü grup, zayıf ve metrûk râvilerin rivâyet ettiği hadislerdir.³⁴ Kâdî İyâz'ın (ö.544/1149) belirttiğine göre Müslim, eserinde, önce birinci grup hadisleri, ardından da mutabaât ve şevâhit maksadıyla

³² İtr, Nureddîn, *Menhecû'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dimaşk 1401/1981, s. 257.

³³ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 162.

³⁴ Müslim, *Sahîh (Mukaddime)*, th., Muhammed Fuad Abdulbakî, İstanbul trs., (1374/1955 baskısından ofset), I, 4 -5.

ikinci grup hadisleri zikretmiş yahut açtığı babda birinci gruptan hadis bulamadığında ikinci gruptan hadis getirmiştir. Bu kısma dâhil olan hadisler, bazı âlimlerin tenkit edip bazılarının ise tezkiye ettiği râvilerin rivâyet ettiği hadislerdir. Dolayısıyla Müslim'in, eserinde tahrîç ettiği rivâyetlerde zayıf olarak söz konusu edilen râviler, başkalarına göre zayıf, Müslim'e göre ise sika olan kimselerdir. Bununla beraber bu kimselerden aldığı rivâyetler, babın asıl hadisi değil, asıl hadisi desteklemek amacıyla mutabaât veya şevâhit kabilinden ya da zikretmeyi faydalı gördüğü bir ziyâdeye dikkat çekmek istediği nakillerdir. Tahrîçte bulunup zayıf olan diğer bir grup râviler ise, naklettiği hadisi aldığı sika olup -ihtilat gibi- zayıflık unsurunun daha sonra meydana geldiği râvilerdir. Abdullah b. Vehb'in (ö.197/812) kardeşinin oğlu Ahmed b. Abdurrahman (ö.264/877) bunlardan biridir. Müslim ondan Mısır'da iken hadis almış, ancak bilahare H. 250'den sonra ihtilat etmiş/hâfıza kaybına uğramıştır.³⁵ Müslim, üçüncü grup kimselerin hadislerine Sahîh'inde yer vermemiştir.³⁶

Aslında eski ulemâ Müslim'in bu metodunu çok iyi kavramış olmalı ki belirtilen şartlarda zayıf hadis zikretmiş olmasına rağmen eserinin güvenilirliğini savunmuş, Buhârî'den sonra en güvenilir hadis eseri olarak kabulünü sürdürmüştür.

Diğer bir husus, Müslim'in eseri akademik çevreye hitap eden bir özelliğe sahiptir. Başka bir ifade ile Müslim eserini halka göre değil, ulemâyâ hitap eden bir tarzda hazırlamıştır. Onun için Müslim'in eseri, akademik düzeyde hadisçilerin bilip avamın bilemeyeceği bazı teknik özellikler içermektedir. Örneğin bir hadis kendisinde sika râvilerle nâzil bir senetle bulunduğu halde, âlî fakat zayıf râvilerle gelen bir senetle de bulunuyorsa, erbabınca, yani okuttuğu öğrencilerce bilinen bir husus olduğu için zayıf olmasına rağmen hadisi âlî isnatla verir ve bu kadarla da yetinir.³⁷ Erbabınca bilindiği için ayrıca bir açıklama ihtiyacı duymaz.

Müslim bu mânâda zayıf hadis naklettiğinin bilincindedir ve hükme medar/dayanak olan bu tür rivâyetler değil, bab başlığı altında zikrettiği birinci sıradaki hadislerdir. Dolayısıyla, ikinci ve üçüncü derecede yer alan bir rivâyetin zayıf olduğuna bakarak 'Müslim'de zayıf rivâyetler var' diye tenkit etmenin yerine, bu tür hadisleri neden zikrettiğini ve bab çerçevesinde onlara biçtiği rolü tespit edip anlamaya çalışmak daha isabetli olacaktır. Hadislere tek tek değil de bab eksenli bütüncül bir yaklaşımla ve babın ihtiva ettiği hükmü delillendirme nokta-i nazarından toplu olarak bakmak gerekir.

İbn Hacer, sahihayn dışında *Ebû Dâvûd* (ö.261/875), *Tirmizî* (ö.279/892), *Nesâî* (ö.303/915), *Dârekutnî* (ö.385/995) ve *Beyhakî*'nin (ö.458/1065) *Sünenleri* ile *İbn Huzeyme*'nin (ö.311/923) *Sahîh*'i ve *Hâkim*'in *Müstedrek*'ini (ö.405/1014) de muteber hadis kaynakları

³⁵ Suyûtî, *Tedrib*, I, 96-98.

³⁶ Müslim, *Sahîh (Mukaddime)*, I, 4 -5. Ayrıca bk. Koçyiğit, Talât, *Hadis Tarihi*, Ankara 1981, s. 259.

³⁷ Suyûtî, *Tedrib*, I, 98.

arasında zikreder. Ancak herhangi bir hadisin bu eserlerde yer almış olması, onun sahih olma hükmü için yeterli değildir.³⁸

3. İmam Mâlik'in (ö.179/795) Muvattâ'ı: Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1070) ifadesiyle Muvattâ', oluşum itibariyle bütün câmi' ve müsnedlerden önce olmasına rağmen güvenilirlik açısından Hâkim'in Sahih'inden/Müstedrek'inden sonra gelir.³⁹ Ancak içerdikleri hadislerin niteliklerine bakıldığında bu yargının isabetli olduğunu söylemek zordur. Bununla beraber, Mâlik, eserini teknik anlamda sadece sahih hadislerden oluşturmak gibi bir amaçla yola çıkmadığı için mürsel ve munkatî' rivâyetler de almıştır. Fakat bu tür rivâyetler kendisine göre hüccettir. Mâlik burada sadece senetlerin niteliğine değil, âlimlerin söz konusu hadislerle amel edip etmediğine de bakmaktadır. Âlimlerin ameline mazhar olmuş bu tür rivâyetleri nakletme ve delil olarak kullanmada bir sakınca görmemektedir. Başka tariklerle desteklenmiş veya âlimlerin ameline mazhar olmuş mürseller, başka âlimlerce de hüccet olarak kabul edilmektedir. Zaten Muvattâ'da bulunan mürsellerin başka tariklerle adımları/destekleri de vardır. İbn Abdilberr (ö.463/1071), Muvattâ'nın mürsel, munkatî' ve mu'dal rivâyetlerinin mevzû olduklarını ortaya koyan bir kitap te'lif etmiş,⁴⁰ 'be'lağ' sigasıyla naklettiği hadislerin dördü dışında hepsinin müsned olduğunu ortaya koymuştur.⁴¹ Muvattâ'yı kütüb-i sittenin altıncı kitabı olarak kabul edenler de vardır.⁴²

Suyûtî'nin (ö.911/1505) belirttiğine göre Muvattâ'ı Mâlik'ten birçok kişi rivâyet etmiştir. Bunların en kapsamlısı, el-Ka'nebî'nin (ö.221/835) rivâyetidir. Nüshalar arasında takdim, tehir, ziyâde, noksan açısından farklılıklar vardır.⁴³ Başka bir nakle göre en hacimli ve en çok ziyâde içereni, Ebû Mus'ab'ın rivâyetidir. İbn Hazm'ın (ö.456/1071) belirttiğine göre Ebû Mus'ab'ın (ö.242/856) rivâyeti diğerlerinden 100 civarında daha fazla hadis içermektedir.⁴⁴ Muvattâ'daki hadislerin 500 kûsürü müsned/merfû' muttasıl, 300 kûsürü mürsel, 60 kadarı da kendisinin amel etmeyi terk ettiği hadislerdir. Cumhura göre Muvattâ'da vâhi derecede zayıf olan hadisler de vardır.⁴⁵ Ancak bu durum, ed-Dihlevî'nin, Muvattâ'nın, âlimlerin itibar ettiği birinci tabakadaki eserler arasında yer aldığı şeklindeki değerlendirmesiyle bağdaşmamaktadır. Fakat ale'l-ebvâb bir eser olarak Muvattâ'daki hadisleri de bab eksensiz ele aldığımızda bu durumun sorun teşkil etmeyeceği kanaatindeyiz.

³⁸ Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs şerhu elfıyyeti'l-hadîs*, Lübnan 1403, I, 34, (Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye); Suyûtî, *Tedrib*, I, 105.

³⁹ Suyûtî, *Tedrib*, I, 109.

⁴⁰ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr en-Neme'î, *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvattâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, th., Mustafa b. Ahmed el-Alevî- Muhammed Abdulkebir el-Bekrî, Mağrib 1387, I, 8-10; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 85.

⁴¹ İbrâhîm b. Mûsâ b. Eyyûb el-Burhân el-Enbâsî, *Es-Şezâ'u'l-Feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh*, th., Salâh Fethî Helel, Riyad 1418/1998, I, 83.

⁴² Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletu'l-müstetrafe*, th., Muhammed el-Muntasır Muhammed ez-Zemzemî el-Kettânî, Beyrut 1406/1986, s. 13.

⁴³ Suyûtî, *Tedrib*, I, 109.

⁴⁴ Suyûtî, *Tedrib*, I, 111; Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyullah, *Büstanulmuhammadisin*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Ankara 1986, s. 54.

⁴⁵ Suyûtî, *Tedrib*, I, 111.

Mâlik, merfû' hadislerden ziyâde mevkûf ve maktû' nitelikli rivâyetlere ağırlık verir. Çünkü sahâbe sözü ve uygulamaları bir nevi Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının yorumu ve onlardan istinbat edilen hükümler niteliğindedir. Hz. Peygamber'i gören ve beraber yaşayan bir nesil olarak onun ne demek istediğini, neyi nasıl yaptığını en iyi gören, tatbik eden, yorumlayan sahâbedir. Dolayısıyla sahâbe sözü ve uygulamalarını, merfû' nitelikli hadislerin bir nevi yorumlanmış, pratiğe dönüştürülmüş şekli olarak kabul etmek mümkündür. Mâlik'in mevkûf ve maktû' nitelikli hadislerle bu nedenle daha fazla ağırlık verdiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Mâlik, hadislerin sıhhatine yönelik değerlendirme ifade eden özel bir terminoloji kullanmaz. Ancak edâ sığası olarak belâğ ifadesini çok kullanır. Belâğ; yani, "*beleğani: bana ulaştı ki*" ifadesiyle nakledilen haber, aksi sabit oluncaya kadar munkatî', dolayısıyla zayıf hükmündedir.⁴⁶ Muhtemelen Mâlik bu tür rivâyetleri âlimlerin ameline mazhar olmuş rivâyetler olarak nakletmektedir.⁴⁷

4. Ebû Dâvûd'un (ö.275/888) Sünen'i: Ebû Dâvûd'un Sünen'i, Buhârî ve Müslim'in sahihleri ile mukayese edildiğinde, güvenilirlik bakımından bazıları onun sahihayndan hemen sonra geldiğini söyler. Söz konusu âlimler, onu sahihayna en yakın eser olarak kabul eder ve kütüb-i sitte içerisinde üçüncü sırayı ona verir.⁴⁸

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1070) kendisine ulaşan bir senetle naklettiği sözlerinde ve bizzat kendisinin Mekkelilere yazdığı mektupta, Ebû Dâvûd, Sünen'inde; *sahih, sahihe benzer (şibhuhu), sahihe yakın (mukâribuhu)*⁴⁹ ve kendisinde aşırı vehn/zayıflık bulunup durumlarını açıkladığı hadisler zikrettiğini, hakkında hiçbir şey söylemediklerinin salih olup bir kısmının diğer bir kısmından daha sahih olduklarını⁵⁰ belirtir.⁵¹

El-Bikâ'î (ö.885/1480), Ebû Dâvûd'un bu sözleri hakkında şunları söylemektedir: "Bu ifadeler beş çeşit hadisten bahsetmektedir: Birincisi, sahih dedikleri; Ebû Dâvûd bununla *sahih li-zâtihi* olanları kastetmiş olabilir. İkincisi, sahihe benzer (şibhuhu) dedikleri; bununla *sahih li-gayrihi* olanları kastetmiş olabilir. Üçüncüsü, sahihe yakın (mukâribuhu)

⁴⁶ Beleğânâ, beleğânî: 1. Nakledilen haberin kendisinden nakledilen kimseye aidiyetine veya ondan işitilmiş olduğuna kesin olarak delalet etmeyen bir eda sığasıdır. 2. Müellif hattı olup olmadığında tereddüt hâsıl olduğunda söz konusu kitaptaki hadislerin edasında kullanılabilen bir sigadır. Bk. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 40-41.

⁴⁷ Muvattâ ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 214-217.

⁴⁸ Çakan, İsmail Lütfî, *Sünen-i Ebî Dâvûd Tenceme ve Şerhi (Mukaddime)*, İstanbul 1987, s. XXVI.

⁴⁹ El-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Tarîhu Bağdâd*, Mısır 1343/1931, IX, 57.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as, *Risâletu Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke ve ğayrihim fî vasfî Sunenih*, th., Muhammed es-Sebbâğ, Beyrut trs., (Dâru'l-arabiyye), s. 26. Ayrıca bk. El-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Tarîhu Bağdâd*, Mısır 1343/1931, IX, 57; İbnü's-Salâh, s. 181; Ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'âlemi'n-nubelâ*, Beyrut 1409/1989, XIII, 213; Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul 1971, II, 1005-1006; Leknevî, *Ecvibe*, s. 73.

⁵¹ Katip Çelebi, bu sözlerin tamamını Ebû Dâvûd'dan *Risâle*'sinden nakleder, (*Keşfu'z-zunûn*, İstanbul 1971, II, 1005-1006). Ancak, söz konusu ifadelerin, "*sahih, sahihe benzer (şibhuhu), sahihe yakın (mukâribuhu)*" kısmı, *Risâle*'nin Muhammed es-Sabbâğ tarafından yapılan tahkikli neşrinin Beyrut tarihsiz baskısında yer almamaktadır. Bu sözleri el-Hatîb el-Bağdâdî, kendisine ulaşan bir senetle *Tarîhu Bağdâd*'inde (IX, 57) zikreder.

dedikleri; bununla da *hasen li-zâtihi* olanları kastetmiş olabilir. Dördüncüsü, kendisinde çok vehn/aşırı zayıflık bulunan hadislerdir. (Ebû Dâvûd bunları açıklar.) Beşincisi, hakkında bir şey söylemedikleri ki, bunlar, kendisinde az vehn/zayıflık bulunan hadislerdir." El-Bikâ'î bu taksime altıncı bir kategori ilâve eder ve bunların da desteklenmedikleri takdirde sadece *itibara sâlih* (uygun) olabilecek, desteklendiklerinde ise *hasen li-gayrihi* derecesine yükselip ihticaca uygun hale gelebilecek rivâyetler olduğunu söyler.⁵²

İbnu's-Salâh (ö.643/1245) ve İbn Kesîr (ö.774/1372), Ebû Dâvûd'un sözlerini şu şekilde nakleder: "(Sünen'imde) sahih, sahihe benzer, sahihe yakın, kendisinde çok vehn/aşırı zayıflık bulunup durumlarını açıkladığım hadisler zikrettim. Hakkında hiçbir şey söylemediklerim *sâlihtir*. Bir kısmı diğer bir kısmından daha sahihtir."⁵³

Ebû Dâvûd'un "hakkında hiçbir şey söylemediğim hadisler *sâlihtir*." ifadesi bize göre yanlış anlaşılmış, bu ifadedeye göre sanki Ebû Dâvûd, Sünen'inde naklettiği sahih, sahihe benzer, sahihe yakın ve kendisinde çok vehn/zayıflık bulunan hadislerin durumlarını tek tek açıklamış, hakkında bir şey söylemedikleri de *sâlih* olduğu anlaşılmıştır. Hâlbuki durum böyle değildir. Çünkü Ebû Dâvûd sadece aşırı zayıf (vehn) olan hadisler hakkında açıklama yapar, bazen naklettiği birden çok hadisten hangisinin daha sahih olduğunu belirtir. Diğerleri hakkında sükût eder ve sükût ettiği hadisler oran olarak üçte ikiden fazladır. O zaman bunu şu şekilde anlamak gerekir: Ebû Dâvûd eserinde beş veya daha fazla hadis çeşidi zikretmiş, şiddetli zayıf olanları belirtmiş, diğerleri hakkında hiçbir şey söylememiştir. Hakkında hiçbir şey söylemedikleri kendi ifadesiyle *sâlihtir*. Fakat bu *sâlih* ifadesi; sahih (*sâlih li-zâtihi*), sahihe benzer (*sâlih li-gayrihi*), sahihe yakın (*hasen li-zâtihi*), az zayıf olup bab içinde başka tarikle desteklediği veya senet açısından zayıflığına rağmen ulemânın amel ettiği (*hasen li-gayrihi*) hadis çeşitlerini kapsar. Kısaca Ebû Dâvûd *ma'mûlun bih* olan hadislerin tümünü *sâlih* kapsamında mütalaa etmektedir. Sözlerinin sonunda yer alan, "Bir kısmı diğer bir kısmından daha sahihtir." açıklaması da, amel edilebilir kapsamında yer alan bu hadislerin çeşitliliğini ifade eder. O zaman Ebû Dâvûd'un ifadesini şu şekilde tercüme etmek gerekir: "(Sünen'imde) sahih, sahihe benzer, sahihe yakın ve kendisinde çok vehn bulunan/aşırı zayıf hadisler zikrettim. Çok vehn/aşırı zayıflık içerenleri açıkladım. Hakkında hiçbir söylemediklerim *sâlihtir*; bunların bir kısmı diğer bir kısmından daha sahihtir." Dolayısıyla *sâlih* ifadesi; *sâlih*, *sâlih benzer*, *sâlih yakın* olanların dışında üçüncü bir grup değil, bunların hepsini kapsar; hatta hafif zayıf olup sustukları ve bab içinde başka tariklerle desteklediği hadisler de bu kapsama dâhildir. Bunu şu şekilde formüle etmek mümkündür: Ebû Dâvûd, Sünen'indeki hadisleri iki şekilde değerlendirmeye tâbi tutar: Durumlarını açıkladığı ve açıklamadıkları. Durumlarını açıkladığı hadisler,

⁵² Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1005-1006.

⁵³ Ebû Dâvûd, Süleyman İbnü'l-Eş'as es-Sicistânî; *Sünenü Ebî Dâvûd (Mukaddime)*, th., Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, İstanbul trs. ofset., (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), s. 10. Ayrıca bk. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 181; İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, Beyrut trs., Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, s. 39, (Ahmed Muhammed Şâkir'in el-Bâisu'l-hasîs'i ile billikte).

çok vehn/aşırı zayıflık içeren hadislerdir; durumlarını açıklamadığı hadisler ise dereceleri birbirinden farklı olmakla beraber, kendisine göre ma'mûlun bih olan hadislerdir. Sâlih olarak belirttiği bu kategori; sahih, sahihe benzer, sahihe yakın, az zayıf olup bab içinde başka tariklerle desteklediği veya senet açısından zayıflığına rağmen ulemânın amel ettiği hadisleri kapsar. Bu durumda el-Bikâ'î'nin sâlih ifadesine verdiği anlam doğru değildir. Bu durumda, ya Ebû Dâvûd'un sözleri yanlış anlaşılmalıdır; ya da bu sözler ona ait değildir.

Ebû Dâvûd'a isnat edilerek nakledilen "sustuklarım hasendir"⁵⁴ ifadesi de doğru değildir. Bu ifade Ebû Dâvûd'un Sünen'inde hiç sahih hadisin yer almadığı anlamına gelir. Çünkü Ebû Dâvûd, sahih olanları ayrıca "bu hadis sahihtir" şeklinde bir ayırıma ya da bir değerlendirmeye tâbi tutmamıştır. Bu durumda susup hakkında bir şey söylemedikleri nasıl sadece hasen olabilir?!

El-Bikâ'î'den nakledilen, 'Ebû Dâvûd'un "hakkında bir şey söylemediklerim sa1ihtir" dediği hadislerin sadece itibara elverişli olduğu"⁵⁵ şeklindeki değerlendirme de isabetli değildir. Çünkü bu yargıya göre Ebû Dâvûd'un Sünen'inde yer alan hadislerin çoğunun ma'mûlun bih/amel edilebilir vasfını hâiz olmadıkları sonucu çıkar. Hâlbuki Ebû Dâvûd'un hakkında bir şey söylemediği hadisler, eserinin çoğunluğunu teşkil eder. Bununla beraber Ebû Dâvûd bu ifadeyi mutlak olarak söylemiş, bununla ne kastettiğini açıklamamıştır. Sâlih ifadesi sahih ve hasen hadis anlamına geldiği gibi, hasenin daha alt derecesinde olmakla beraber zayıf denilecek kadar düşük olmayıp i'tibara elverişli olan hadis anlamına da gelir.⁵⁶ Dolayısıyla Ebû Dâvûd'un bu ifadesini *sâlih li'l-itibar* olarak algılamak, kanıtı olmayan bir yorum olur.

Zehebî (ö.748/1347), Ebû Dâvûd'un Sünen'indeki hadisleri şu şekilde taksim eder: 1) Buhârî ve Müslim'in birlikte tahric ettikleri hadisler. Bunlar kitabın yarısını teşkil eder. 2) Buhârî ve Müslim'den sadece birinin kitabına aldığı hadisler. 3) Buhârî ve Müslim'de olmamasına rağmen, senedi ceyyid olan ve aynı zamanda şâz ve illetli olmayan hadisler. 4) İsnadı sa1ih olup birbirini destekleyen iki ya da daha fazla 1eyyin tarikten geldiği için ulemânın kabul ettiği hadisler. 5) Râvideki hâfıza noksanlığı sebebiyle isnadı zayıf kabul edilen hadisler. Bu tür hadisler hakkında Ebû Dâvûd çoğu kere sükût eder. 6) Râvisinin za'fı çok açık olan hadisler. Bu tür hadislerin za'fını müellif ekseriya açıklar. Bazen de şöhretinden dolayı bilindiği için sükût eder.⁵⁷

Dikkat edilirse Ebû Dâvûd'un, biri "aşırı zayıf", diğeri "az zayıf" olmak üzere Sünen'inde iki grup zayıf hadis naklettiği ifade edilmekte, fakat sebebi konusunda yapılan izahlar tatmin edici gözükmemektedir. Zehebî'nin, hâfıza noksanlığı sebebiyle zayıf olup Ebû Dâvûd'un sustuğunu ifade ettiği beşinci kategorideki hadisler, onun başka tariklerle desteklediği

⁵⁴ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 39.

⁵⁵ Çakan, *Sünen-i Ebî Dâvûd Tenceme ve Şerhi (Mukaddime)*, s. XXXVIII. Krş. Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul 1971, II, 1005-1006.

⁵⁶ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 136; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 111.

⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 214-215; Leknevî, *Ecvibe*, s. 66-67; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 254.

veya senedi zayıf olmasına rağmen âlimlerin ameline mazhar olduğu için, müellife göre amel edilebilir nitelikte hadislerdir. Anlaşıldığına göre, Ebû Dâvûd amel edilemez derecede zayıf olduğunu bildiği ve bilgilendime amaçlı zikrettiği hadisler hakkında sükût etmez. Sahih olsun zayıf olsun, sükût ettiği hadisler ona göre amel edilebilir seviyededir.

İbnu's-Salâh'ın (ö.643/1245) şu değerlendirmesi de düşündürücüdür: "Ebû Dâvûd'un mutlak olarak zikredip Buhârî ve Müslim'in sahihlerinden herhangi birinde yer almadığı ve sahihle haseni temyiz edebilecek güçte başka herhangi birinin de sahih olduğunu ifade etmediği hadisler, Ebû Dâvûd'a göre hasendir."⁵⁸

Bu ifade hem yergi ve hem de övgü anlamına gelebilecek bir mânâyaya sahiptir. Ebû Dâvûd'un 'başkasının sahih olduğunu söylemediği hiçbir sahih hadisi kendi gücüyle tayin ve tespit edemediği' anlamına gelebileceği gibi, 'sahih kategorisinde yer alıp da başkasının onayını almamış hiçbir hadisi eserine almadığı' anlamına da gelebilir. İbnu's-Salâh'ın bu yargısı doğru değildir. Zira Ebû Dâvûd'un, Sünen'inde mutlak olarak zikredip de sahih olduğuna dair başkasına ait herhangi bir değerlendirme bulunmayan sahih hadisler de vardır. Aksi takdirde Ebû Dâvûd'un hadis ilmindeki otoritesini dile getiren ifadelerin hiçbir anlamı kalmaz.

Ebû Dâvûd'un naklettiği zayıf hadisler konusunda yapılan, "Ebû Dâvûd, kitabına sahih, hasen, leyin ve amel edilebilir hadisleri almıştır. Çünkü 'ona göre, aşırı derecede zayıf olmayan hadis, re'ý ve kıyastan önde gelir."⁵⁹ şeklindeki izah⁶⁰ hem eksiktir, hem de "aşırı za'f içeren hadisler naklettiği ve bunu da bizzat kendisinin açıkladığı"⁶¹ ifadesi de boşta kalır; dolayısıyla bu ifadeler cevap olarak yeterli değildir.

Ebû Dâvûd'un kendisinin de zayıf kabul ettiği bazı hadisleri bile bile eserine neden aldığı sorusuna üç ayrı şekilde cevap verilmeye çalışılmıştır:

1) Birçok âlim bunları rivâyet etmiş ve hükme medar kabul etmiştir. Bu sebeple kitaplarına almış ve şüphelerini gidermek için de illetlerini açıklamışlardır.

2) Bu müellifler, Buhârî ve Müslim gibi kitaplarında zikrettikleri hadisler hakkında sahihlik iddiasında bulunmamış ve tabii olarak sahih olanları zikrettikleri gibi sahih olmayanları da zikretmişlerdir.

3) Fukahâ ve diğer ulemânın, aslında delil olamayacağını bile bile hasımlarının delillerini zikrettikleri gibi muhtemelen bu muhaddisler de böyle bir davranış içinde olmuşlardır."⁶²

Aslında bu üç maddede zikredilen hususların, tek tek değil de, her üçü birden ancak bu duruma kısmen cevap olabileceğini söylemek daha isabetli olur. Fakat onun 'her babda konu ile ilgili bildiği en sahih hadisi'

⁵⁸ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 182; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 39; Leknevî, *Ecvibe*, s. 73.

⁵⁹ Leknevî, *Ecvibe*, s. 74.

⁶⁰ Çakan, *Sünen-i Ebî Dâvûd Tenceme ve Şerhi (Mukaddime)*, s. XXXVIII.

⁶¹ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 181.

⁶² Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*, Beyrut 1421/2000 (Kahira 1357 baskısından ofset), s.19-20; Canan, İbrahim, "Kütüb-i Sitte İmamlarının Hadis Kabulündeki Şartları", *Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı*, Ankara 1978, s. 306-307.

zikrettiğine dair değerlendirmenin⁶³ de, 'bilgilendirme ve başkalarının çürük delillerini serdetme' amaçlı açtığı babların dışındakiler için söz konusu olabileceğini belirtmek gerekir.

Ebû Dâvûd, prensip olarak her hadis hakkında ayrı ayrı değil, gerekli gördükçe değerlendirme yapar. Farklı nakiller varsa merfû', mevkûf⁶⁴ veya maktû' olma noktasında tayin edici, ayrıca mürsel,⁶⁵ münker⁶⁶ ve meçhûl⁶⁷ gibi sıhhate yönelik açıklamalarda bulunur. Bu tür izahlar, bilgi amaçlı olduğu gibi bazen cevap amaçlı da olabilmektedir. Bir bab altında hem sahih ve hem münker hadis naklediyor ve bunu da belirtiyorsa, zayıf râvinin sika râviye muhalefetini göstermek ve toplumu sikanın rivâyetiyle amel etmeye yönlendirmek gibi bir amaçtan kaynaklandığı söylenebilir.⁶⁸ Çünkü bab içinde münker olarak zikrettiği hadisler genel olarak aykırı anlam içeren rivâyetlerdir.⁶⁹ Şâyet toplum tarafından kabul görmüş yanlış bir kanaat varsa ve bu da vâhi/aşırı derecede zayıf bir rivâyete dayanıyorsa, bununla beraber bu kanaatin yanlışlığını ortaya koyacak sahih bir rivâyet de yoksa bu kanaatin yanlışlığını ortaya koymanın en güzel yolu, dayandığı delilin çürük olduğunu ortaya koymaktır. Buna olmayana ergi yöntemiyle olumsuzluğu ortaya koyarak olumlu bir sonuca ulaşmak da denebilir. Namazda unutan imamın önünü açmak için arkadan sesli okumanın câiz olduğunu ortaya koyan bir hadisi, "namazda imamın önünü açma babı" altında zikrettikten sonra, hemen ardından bunun mekruh olduğunu ortaya koyan bir bab daha zikreder. Ancak bu babta zikrettiği hadisin zayıf olduğunu belirtir. Burada ma'mûlun bih olan hükmün cevaz olup kerahet olmadığını ortaya koyan, keraheti ifade eden rivâyetin zayıflığıdır. Ebû Dâvûd burada mekruhluğu ortaya koyan rivâyetin zayıflığını belirterek⁷⁰ cevaz yönündeki hükmün kesin olduğunu belirtmiş olmaktadır.

Ebû Dâvûd, birbirinin ziddini haber veren/çelişen nakilleri ayrı ayrı bablarda peş peşe verdikten sonra "Rasûlüllah'tan birbiriyle çelişen iki haber geldiğinde kendisinden sonra sahâbenin hangisiyle amel ettiğine bakılır."⁷¹ ifadesiyle önemli bir çözüm kuralı ortaya koymaktadır. Bunu, sahâbenin amelini, önceki hükmün neshedildiğinin bir beyanı olarak 'çelişkiyi nesh metoduyla çözmek' şeklinde algılamak mümkün olduğu gibi, 'sahâbenin tercihini sıhhat kriteri olarak kabul etmek' yani 'sahâbenin sahih olan rivâyetle amel edip sahih olmayana terk etmesi' şeklinde algılamak da mümkündür.

Ebû Dâvûd, sahih olup görünürde birbiriyle çelişen ve aralarını cem' ve te'lif imkânı olan rivâyetler de nakleder. Böyle durumlarda 'durumsalılık' söz konusudur ve şartlara göre her ikisiyle de amel etme imkânı vardır.

⁶³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 181; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadis*, s. 39; Leknevî, *Ecvibe*, s. 73.

⁶⁴ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 187, no. 703.

⁶⁵ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 206, no. 775.

⁶⁶ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 187-188, no. 704, III, 349, no. 3774.

⁶⁷ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 257, 258, no. 2189.

⁶⁸ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 187, no. 702.

⁶⁹ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 208, no. 785.

⁷⁰ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 238, 239, no. 907, 908.

⁷¹ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 191, no. 720.

Ziyâde ve farklılıkların kimden geldiğini,⁷² bazı ziyâdelerin mahfûz olmadığını⁷³ ve çelişen rivâyetler içerisinde hangisinin sahih olup hangisinin olmadığını belirtir.⁷⁴ Bu son derece önemlidir. Eğer bu tür rivâyetlerin muhtevaları toplumda tartışılıyorsa, hangisi ile amel edilip hangisi ile amel edilmemesi gerektiği noktasında karar verebilmek için rivâyetlerin güvenilirlik durumlarını beyan etmek elzemdir. Burada yaşayan toplum için sadece sahih rivâyetleri vermek kâfi değildir. Neyin ve neden yanlış olduğunu da belirtmek gerekir. Bu noktada, Ebû Dâvûd'un, problemlili meselelerde bilgi verme ve meseleyi aydınlatma amacıyla zayıf hadisler naklettiğini söylemek mümkündür.

Ebû Dâvûd'un, "*Bu hadis bu lafızla sahih değildir.*"⁷⁵ değerlendirmesiyle naklettiği rivâyetin başka lafızlarla sahih olabileceğini, ancak "*Bu hadis sahih değildir.*"⁷⁶ diyerek naklettiği rivâyetin kendi kriterlerine göre sahih olmadığını gösterir.

"*Leyse bi'l-kaviyy*"⁷⁷ ifadesi, râviye yönelik bir değerlendirmedir; hakkında bu ifadenin kullanıldığı bir râvinin hâfıza yönünden sika râvilerin seviyesinde olmadığı anlaşılır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis, itibar için; yani, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak üzere yazılır.⁷⁸ Muhtemelen Ebû Dâvûd, hakkında bu ifadeyi kullandığı râvilerin rivâyetlerini başka bir rivâyeti desteklemek için zikreder. "*Ve hâze'l-hadîs leyse bi'l-meşhûr.*"⁷⁹ tabiri de söz konusu hadisin pek yaygın olmadığına işaret eder. "*Hâzâ hadisun garîbun, isnâduhu ceyyid*" ifadesi, Tirmizî'nin sahih-garib değerlendirmesine benzer. İsnadı sahihtir, fakat isnad zincirinde râvi sayısı, tabakaların birinde teke düşmüştür.

Ebû Dâvûd, diğerleri gibi naklettiği bir hadisin başka bir tariki varsa, senedi verdikten sonra tekrarlamadan "*nahvehu*"⁸⁰, "*fe zekera'l-hadîse*"⁸¹ "*ve sâke mislehu*"⁸² gibi ifadelerle metne işaret eder. Mânâ olarak benzer rivâyetlere de "*fe zekera ma'nâ hadîsi fülân*"⁸³ şeklinde atıfta bulunur.

Ebû Dâvûd'da bablar ya bir hususun nasıllığını belirtir; bunlar '*keyfe*' veya direkt eylemi ifade eden lafızlarla başlar; ya bir meseleye cevap niteliği taşır; bunlar da '*men*' ile başlar;⁸⁴ ya da hüküm niteliğindedir, hükmi bir vasıf belirtir.

Problemsiz konularda değerlendirme yapmaz; bunlar genelde ma'mûlun bih olan rivâyetlerdir. Bir konu hakkında sahih bir rivâyet yoksa aralarında sahihe yakın olanı seçip onu zikreder ve bunu da beyan eder.⁸⁵

⁷² Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 198, no. 742; I, 200, no. 749, 750, II, 113, no. 1618.

⁷³ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 232, 233, no. 2099.

⁷⁴ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 201, no. 757.

⁷⁵ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 199, no. 748.

⁷⁶ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 200, no. 752.

⁷⁷ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 201, no. 707.

⁷⁸ Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 88.

⁷⁹ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 206, no. 776.

⁸⁰ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 203, 204, no. 765, 766.

⁸¹ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 252, 963.

⁸² Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, I, 237, 978.

⁸³ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, I, 258, 980.

⁸⁴ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 222, 223.

⁸⁵ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 78, 1485.

Muhâlif olarak gelip mahfûz olmayan rivâyeti belirtir.⁸⁶ Bazı ziyâdelerin bir vehim eseri olduğunu ve vehmin kimden kaynakladığını söyler. Naklettiği bir rivâyeti, "Filân da bu şekilde rivâyet etmiştir." diyerek başka tariklerle desteklemeye çalışır.⁸⁷ İki rivâyetten hangisinin daha sahih olduğunu belirtir.⁸⁸ Bazen bir hadisi verdikten sonra onunla amel edilmediğini ifade eder.⁸⁹ Böyle bir hadisi bilgilendirme amacıyla zikretmiş olabileceği gibi, o an uygulamanın bu hadise göre olmadığı, ancak şartlar tahakkuk ettiğinde daha sonra onunla amel edilebileceği düşüncesiyle de zikretmiş olabilir.

Ebû Dâvûd, terkinde icma edilmemiş herkesten hadis almayı prensip edindiği için⁹⁰ sahih bir hadis bulamadığı konularda zayıf hadis zikreder ve zayıf olduğunu açıklar.⁹¹ Bu tür hadislerin zayıflığı ciddi değildir.

Mensûh olan hadisleri/uygulamaları haber verir. Örneğin "atîre"nin mensuh olduğunu belirtir.⁹² Senet olarak zayıf olmasına rağmen ulemânın ameline mazhar olmuş rivâyetler nakleder.⁹³ Mânâ olarak kabul edilebilecek durumda olmadığı halde râvi kusuru zikretmeden bazı hadislerin kavî/sahihi olmadığını belirtmesini, metne yönelik bir değerlendirme olarak kabul etmek mümkündür.⁹⁴

Başka bir rivâyeti desteklemek amacıyla isnadı zayıf hadisler naklettiği gibi⁹⁵ terğîb ve terhîb içerikli zayıf hadisler de nakleder. Fakat zayıf olduğunu belirtir.⁹⁶ Örneğin, zayıf olduğunu belirterek naklettiği bazı rivâyetlerin, sened olarak zayıf olmakla beraber metin veya mânâ olarak bab içinde bir önceki hadisle aynı olduğu görülür. Dolayısıyla bu tür rivâyetler, bab başlığı olarak delillendirmek istediği mânâyâ veya hükme muhalif değildir. Bu, 'aynı hadisin biri sahih, diğeri zayıf isnatla zikredilişi' demektir. Bu durumda zayıf hadisi, bab içinde sahih bir senedi desteklemek amacıyla zikretmiş olur.⁹⁷ Mürsel ama marûf hadisler de nakleder.⁹⁸ Bu da, mürsel olmakla beraber, bilinen bir hadis olduğunu ve âlimlerin onunla amel ettiğini gösterir. Ebû Dâvûd âlimlerin mürsel hadisle amel ettiğini belirterek, müsned bir rivâyetin bulunmadığı bir konuda, muttasıl kadar güçlü olmamakla beraber, mürsel hadisle amel edilebileceği görüşündedir.⁹⁹

Bütün bu bilgiler sonucunda "toptan bir değerlendirme ile 'Sünen'deki hadislerin hepsi sahihtir' demeye nasıl imkân yok ise, 'hepsi hasendir' hükmünü vermek de mümkün değildir. Birincisini söylemek mübâlağa, ikincisini söylemek ise, üstünkörü bir hüküm olur. O halde yapılacak toptancı değerlendirmeler yerine her hadis için ayrı ayrı hüküm

⁸⁶ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 43, 1616.

⁸⁷ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 1627.

⁸⁸ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 118, 1632.

⁸⁹ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 257, 2188

⁹⁰ Leknevî, *Ecvibe*, s. 74.

⁹¹ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, III, 29, 2573.

⁹² Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, III, 93, 2788.

⁹³ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 65, no. 429.

⁹⁴ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, III, 349, 3378.

⁹⁵ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 23, 1269, 1270.

⁹⁶ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 50-51, no. 1377.

⁹⁷ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 228, no. 2078, 2079.

⁹⁸ Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 232, no. 2097.

⁹⁹ Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 24-25.

vermek, müellifin tavrını dikkate almak daha isabetli ve ilmî bir tutum olacaktır.¹⁰⁰

Meseleyi bab eksenli ele aldığımızda aşırı zayıflık içeren rivâyetlerin; ya olmayana ergi metoduyla güvenilirlik açısından olumsuzluğunu ortaya koyarak ihtiva ettiği hükmün zıddı olan olumlu bir sonuca ulaşmak için nakledildikleri veya müstakil bir babı temsil etmedikleri görülecek, böylece 'muteber hadis kaynaklarında zayıf hadislerin nakledildiği' problemini algılamak daha kolay olacaktır.

5. Tirmizî'nin (ö.279/892) Sünen'i: Ebû Nasr Abdurrahîm b. Abdulhâlik'in (ö.574/1178) belirttiğine göre Tirmizî, Sünen'ine/Câmi'ine: 1) Sıhhati kesin olan hadisler, 2) Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin şartlarına uygun olan hadisler, 3) İletini açıkladığı hadisler, 4) İletini açıklayıp da fukahânın/ulemânın amel ettiği hadisler olmak üzere dört çeşit hadis almıştır.¹⁰¹

Tirmizî, Sünen'inde hadisleri sadece nakletmekle kalmaz, farklı bir metot olarak onları güvenilirlik açısından da tek tek değerlendirir; bab başlıklarına yansıtığı yorumların yanı sıra, kendi fikhî istinbatlarını ve diğer âlimlerin fikhî yorumlarını da detaylı bir şekilde vermeye çalışır. Tirmizî'nin eseri bu yönüyle fıkıh kitabı özelliği de taşır.

Tirmizî'de bab başlıkları, hükümden ziyâde anahtar kelimelerle konuyu yansıtıcı özelliktedir. Başlıkları genelde hep '*mâ câe fi...*' : '*şu konuda gelen/ler*' şeklinde verir. Hadislerden istinbat ettiği hüküm nitelikli değerlendirmelerini, bab sonunda, çoğu kez sahâbe, tabiîn ve diğer fukahânın görüşlerine yer vererek yapar. Genellikle *hasen*, *sahih* ve buna benzer olumlu olarak değerlendirdiği hadisler, âlimlerin amel ettiği hadislerdir.¹⁰²

Tirmizî bab içinde ana hükmü ortaya koyan sahih hadislerle beraber aynı anlamı içeren -munkatı', mu'allel, muztarib ve meçhul gibi- zayıf hadisler de nakleder. Meçhul râvilerden hadis naklederken hangi râvinin meçhul olduğunu belirtir. Kapalı isimleri açıklar, haklarında bilgi verir, güvenilirlikleriyle ilgili değerlendirmeler zikreder.¹⁰³ Böyle bir rivâyeti bab içinde tek olarak değil de başka zayıf bir rivâyeti desteklemek ya da durumu hakkında bilgi vermek için nakleder.¹⁰⁴

Tirmizî illetinin ne olduğunu belirterek illetli hadisler de nakleder. Örneğin râvinin hocasından semai yoksa veya ismi bilinmiyorsa bunları açıklar.¹⁰⁵ Aynı rivâyet hem merfû' ve hem mevkûf olarak nakledilmişse, bunu beyan eder;¹⁰⁶ senet bakımından aralarında hangisinin daha sahih olduğunu belirterek tercih imkânı sağlar.

¹⁰⁰ Çakan, *Sünen-i Ebî Dâvûd Tenceme ve Şerhi (Mukaddime)*, s. XXXIX-XL.

¹⁰¹ Leknevî, *Ecvibe*, s. 68.

¹⁰² Msl. bk. Tirmizî, Ebû İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, th., Ahmed Muhammed Şâkir, Kahira 1419/1999, (Dâru'l-hadîs), I, 109.

¹⁰³ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 78.

¹⁰⁴ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 107.

¹⁰⁵ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 107.

¹⁰⁶ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 9.

Tirmizî nâsîh ve mensûh olan rivâyetler hakkında da bilgi verir. Bazı hadislerin/uygulamaların ilim ehline mensûh kabul edildiğini belirtir.¹⁰⁷ Naklettiği hadisin aynı metinli başka tarikini verdikten sonra, metne, "...nahve hâzâ"¹⁰⁸, "...nehve hadisi fulân"¹⁰⁹ lafızlarıyla işaret eder.

Konunun bir vechesini yansıtan hadisleri verdikten sonra aynı ya da benzer rivâyetleri bulunan diğer sahabîlerin adlarını, rivâyetlerini zikretmeden sıhhat durumlarını, sahâbeye varıncaya kadar kimlerin hangi hadisle amel ettiğini, farklı görüşleri ve kendi tercihini¹¹⁰ gerekçeleriyle beraber açıklar.¹¹¹ Sadece başka sahabî râvilerini vermekle yetinip hiç değerlendirme yapmadığı nakilleri de vardır.¹¹²

Naklettiği bazı hadislerden anlaşıldığına göre Tirmizî, hadis naklinde rüyâyı, hadisin sıhhatini destekleyici bir unsur olarak kabul eder. Örneğin, ulemânın amel ettiği bir hadisi naklettikten sonra onun rüyâ ile te'yid edildiğini ifade eden başka bir nakle yer verir ve Husayf'ın, İbn Abdurrahman el-Cezerî'nin rüyada peygamberi gördüğünü, ona, teşehhütte okunan dua konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini bildirdiğini, buna karşılık Hz. Peygamber'in de (s.a.) kendisine İbn Mes'ud'un teşehhüdünü tavsiye ettiğini nakleder.¹¹³ Ancak burada asıl olan birinci olarak zikrettiği ve merfû' muttasıl olan rivâyettir. Bu rivâyeti rüya ile te'yid etmesi, teberruken ve destekleme mahiyetindedir. Bilindiği gibi rüya ile hadis rivâyeti câiz değildir.

Tirmizî'nin en önemli özelliklerinden biri, bir hadisin *ma'mûlun bih/amel edilebilir* hükmünü sadece senede bağlı olarak vermemesidir. Örneğin, Hz. Ali tarihiyle gelen bir rivâyet hakkında; "Hz. Ali'den gelen bu hadisi sadece Ebû İshâk, el-Hâris ve Ali tarihiyle bilmekteyiz. Bazı âlimler el-Hâris el-A'ver'in zayıf olduğunu söyler. Bununla beraber ilim ehlinin çoğunluğu bu hadis üzere amel etmiştir. Bu babda Âişe, Enes ve Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler vardır." demektedir. Bu kural çerçevesinde bazı hadisleri, "Bu rivâyetin senedi muttasıl değildir; ancak, ilim ehli buna göre amel etmektedir." diyerek nakleder.¹¹⁴ Tirmizî, senedi zayıf da olsa, sahâbenin veya diğer ulemâ ya da fukahânın bir hadisle amel etmiş olmasını, sıhhat kriteri olarak kabul eder. Sem'ânî'nin (ö.562/1166) de belirttiği gibi sıhhat, sadece sika râvilerin rivâyetiyle değil, aynı zamanda anlayış, marifet, sema ve müzakere çokluğuyla kazanılan meleke ile de bilinir.¹¹⁵ Görüldüğü gibi Tirmizî'ye göre teknik açıdan zayıf olan her rivâyet hemen amel dışı bırakılmaz. Taz'îf edilmiş olmasına rağmen ilim ehlinin o rivâyetle amel etmiş olmasını, rivâyetin aslının bulunduğu ve sahih olduğu konusunda bir delil olarak kullanır. Zaten bu tür zayıflık değerlendirmeleri de metne yönelik değil, râvilere yöneliktir.¹¹⁶

¹⁰⁷ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 37.

¹⁰⁸ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 63.

¹⁰⁹ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 67.

¹¹⁰ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 337.

¹¹¹ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 107, II, 200.

¹¹² Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 171.

¹¹³ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 66.

¹¹⁴ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 40.

¹¹⁵ Suyûtî, *Tedrib*, I, 71.

¹¹⁶ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 59.

Dolayısıyla, Tirmizî'de senet açısından bazı zayıf rivâyetlere tek tek değil de bab ekseninde bütünsel olarak bakmak gerekir. Ayrıca, Tirmizî'ye göre güvenilir bir âlimin bir râvinin hadisiyle ihticac etmesi, güvenilirlik açısından bir referans özelliği taşır. Örneğin Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Humeydî (ö.219/834), İshâk b. İbrahim (ö.238/852) vb. muhaddislerin bir râvi ile ihticac etmelerini, sıhhat kriteri olarak kabul eder.¹¹⁷

Tirmizî'ye göre tahammül ve ahz şekli/metodu rivâyetler arasında tercih sebebi olabilmektedir. Rivâyeti hocasından sema yoluyla alanın hadisini diğerlerine tercih eder. Şâyet bütün tarikler sema yoluyla alınmışsa bu kez sema önceliğine sahip olanın rivâyetini önceler.¹¹⁸ Aynı rivâyetin değişik tarikleri arasında böyle bir tercih yoluna gitmek, ziyâde içeren veya çelişen tarikler için önemlidir.

Tirmizî'nin, görünürde çelişik gibi görünüp cem' ve te'lif imkânı olan rivâyetlerin çözümünde durumsallığı esas alması dikkate şayandır. Bazen çelişik gibi gözükken ve iki farklı hüküm içeren hadisleri verir; her iki durumun da peygamberden sahih ve dolayısıyla her iki uygulamanın da câiz olduğunu belirtir.¹¹⁹

Aynı hadis başka bir tarikle gelir ve ziyâde içeriyorsa, ziyâdeyi rivâyet eden râvinin güvenilirlik durumunu açıklar. Böylece ziyâdenin ma'mûlun bih olup olmadığını belirtmiş olur. Örneğin Tirmizî, Hâlid b. Abdullah'tan (ö.182/798) ziyâdeli olarak naklettiği bir hadisin ardından onun hadis ehli nezdinde *sika-hâfız* olduğunu belirtir.¹²⁰ Bu ziyâdenin hüküm açısından bir anlam ifade edebilmesi için böyle bir açıklama yapmak zorunludur. Çünkü ziyâdenin kabul edilebilmesi için sika râvilerden gelmesi gerekir. Sika râvinin ziyâdeleri müstakil hadis gibi kabul edilir ve onunla amel edilir.¹²¹

a) Tirmizî'nin Kullandığı Terimler

Tirmizî hadislerin sonunda bazı değerlendirme ifadeleri kullanır. Bu terim ve kavramların anlamını bilmek, Tirmizî'yi doğru anlayabilmek açısından önemlidir. Kısaca mânâları şöyledir:

1. *Bu hadis sahihtir* (هذا حديث صحيح): Bu ifade, rivâyetin, zahirine göre sahih şartlarını taşıdığını, musannife göre hem metin hem de senet açısından sahih olduğunu gösterir. Yoksa nefsülemirde kat'î olarak sahih olduğu anlamına gelmez. Çünkü sika bir râvinin hata yapma ve yanılması hem mümkün ve hem de câizdir.¹²² Fakat Tirmizî, bazen 'bana göre bu hadis sahihtir' ifadesini kullanır ki, "bana göre" kaydıyla ya başka görüş veya değerlendirmelere muttali olmadığını ve söz konusu hadisle ilgili bu

¹¹⁷ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 90-91, no. 3.

¹¹⁸ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 106.

¹¹⁹ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 78, 79.

¹²⁰ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 118. Ayrıca bk. İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, Beyrût 1404/1984, III, 87, no. 187.

¹²¹ Suyûtî, *Tedrib*, I, 138, 222, II, 204.

¹²² Suyûtî, *Tedrib*, I, 75.

yargıya kendi bulgu ve belgeleriyle ulaştığını ya da başkalarının aksi görüşüne rağmen bu kanaati benimsediğini gösterir.¹²³

2. *Bu hadis hasendir* (هذا حديث حسن): Tirmizî, hadisleri değerlendirirken *hasen*, *sahih*, *garib* terimlerini tek ve karışık olarak birlikte kullanır. Ancak bu terimleri birlikte kullanan ilk muhaddis Tirmizî değildir. Yakûb b. Şeybe (ö.262/875), *Müsned*'inde¹²⁴, Ebû Ali et-Tûsî (ö.253/867) *el-Ahkâm* adlı eserinin çeşitli yerlerinde *sahih-hasen-garib* ifadelerini birlikte kullanmıştır.¹²⁵ Hasen terimini de ilk kullanan Tirmizî değildir.¹²⁶ Zira bizzat kendisinin, bazı hadisler hakkında, örneğin, "Muhammed (el-Buhârî(y))'e bu hadisi sordum, hasen olduğunu söyledi. Ahmed b. Hanbel'e de sordum, o da hasen olduğunu söyledi." gibi¹²⁷ başkaları tarafından yapılan hasen ve benzeri değerlendirmeler naklettiği görülür. Bilindiği gibi Tirmizî'den önceki âlimlerin örfünde hadisler, genelde *sahih* ve *zayıf* olmak üzere iki gruba ayrılır.¹²⁸ Fakat âlimler, *sahih* ile *zayıf* arasında, *zayıf* demeye zorlandıkları, ancak tam olarak *sahih* de diyemedikleri sahihe yakın birtakım rivayetlerin bulunduğunu görürler ve bunların *zayıf* hadis kategorisinden ayrılması gerektiği kanaatine varırlar. Her ne kadar Yakûb b. Şeybe ve Ali et-Tûsî gibi hasen terimini daha önce tek tük kullananlar olmuşsa da, bunu yaygınlaştıran,¹²⁹ tanımını yapıp terimleştiren ve hadisleri belirgin bir şekilde *sahih*, *hasen* ve *zayıf* şeklinde kategorize eden Tirmizî olmuştur. İbn Teymiyye (ö.728/1327) bu hususa temasta Tirmizî'den önceki âlimlerin, hadisleri, genel olarak *sahih* ve *zayıf* şeklinde ikiye taksim ettiklerini, *zayıf* hadisleri de ayrıca 'biri, Tirmizî'nin tanımına yakın tarzda kendisiyle amel etmeye mâni olmayacak derecede *zayıf* olan hadisler; diğeri de büsbütün *zayıf* (vâhi) olup terk edilmesi gereken *zayıf* hadisler' şeklinde iki kısma ayırdıklarını belirtir.¹³⁰ Aslında Tirmizî'den önceki ulemânın *zayıf* hadislerle amel etme konusunda beyan ettiği mütesâhil görüşlerin temelinde de böyle bir gerçekliği aramak sanırım yerinde olacaktır. Bazı âlimlerin "zayıf hadis, bana göre kıyastan daha iyidir"¹³¹ sözlerini de bu açıdan ele almak gerekir. Zira İbn Teymiyye'nin ifadesiyle bazı kimseler, âlimlerin, Tirmizî'nin yaptığı *sahih*, *hasen*, *zayıf* taksimine göre *zayıf* hadisle amel etmeyi câiz gördüklerini zannettiler.¹³²

Muahhar hadis usûlü kaynaklarında, *sahihin* diğer şartlarını mükemmel bir şekilde taşımakla beraber, zaptında hafif kusuru bulunan

¹²³ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 111.

¹²⁴ Ya'kûb b. Şeybe, *Müsnedü Ömer b. El-Hattâb*, I, 33; (el-Mektebetü's-şâmile, 2. versiyon, el-Eczâu'l-hadîsiyye bölümünde; kaynak: <http://www.alsunnah.com>).

¹²⁵ Es-Sirâc el-Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Reslân b. Nasîr el-Kinânî el-Misrî eş-Şâfî, *Mehâsinu'l-Istîlâh* (Mukaddimetü İbni's-Salâh ile birlikte), th., Âişe Abdurrahmân, Kahira trs., s. 180; İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 43. dn. 1, (muhakkik, Laktu'd-durer'den naklen).

¹²⁶ Msl. bk. Ya'kûb b. Şeybe, *Müsnedü Ömer b. El-Hattâb*, I, 16, 18, 20, 22, 31, 33, 45, 78. (el-Mektebetü's-şâmile, 2. versiyon, el-Eczâu'l-hadîsiyye bölümünde; kaynak: <http://www.alsunnah.com>).

¹²⁷ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 260.

¹²⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 214; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 106.

¹²⁹ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb*, Mısır 1388/1968, s. 7.

¹³⁰ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 106.

¹³¹ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 121.

¹³² Aynı yer.

bir râvinin rivâyet ettiği hadis *hasen li-zâtihi*; temelde ciddi bir zayıflık içermeyip dışardan bir destekle *hasen* derecesine çıkan hadis de *hasen li-gayrihi* olarak ifade edilmektedir. Örneğin mestûr bir râvinin rivâyet ettiği hadisin birden çok tariki olursa, bu hadis *hasen li-gayrihi* derecesine çıkmış olur. *Hasen li-zâtihi*nin birden çok tariki bulunursa *sahih li-gayrihi* derecesine çıkar.¹³³ Tirmizî'nin kullandığı terminolojiyi ve yaptığı güvenilirlik değerlendirmelerini isabetli bir şekilde algılayabilmek için yaptığı *hasen* tanımından ne kastettiğini ve muahhar ulemânın yaptığı bu tanımları kapsayıp kapsamadığını ortaya koymak gerekir. Nitekim Tirmizî'nin, tanımında, başka bir vecihten rivâyet edilmiş olmasının *hasenin* şartlarından kabul etmesi sorun olmuştur. Böyle bir şart karşısında, "*bu hadis hasen-garibdir onu başka bir vecihten bilmemekteyiz*" ifadesini nasıl kullanabilir? denilmektedir.¹³⁴

Tirmizî, tanımında, "*Kitabımızda 'hasen hadis' ifadesiyle bize göre 'isnadı hasen' olanı kastettik. Çünkü râvisi yalancılıkla itham edilmemiş ve bunun gibi başka bir vecihten rivâyet edilmişse, şâz da değilse bize göre o hasen hadistir.*" demektedir.¹³⁵ Bu tanım muahhar ulemânın tanımladığı *hasen li-gayrihi* tanımına daha yakındır. Fakat naklettiği rivâyetlere bakıldığında mutlak *hasen* derecesinde *hasen li-zâtihi* olanların da dâhil olduğunu görmek mümkündür. Henüz yerleşmemiş bir tanım olması hasebiyle tanımını çerçeve olarak *hasenin* en alt derecesi olan *hasen li-gayrihiye* uygun yaptığını, ancak daha üst derecede olan *li-zâtihiyi* bu ifade ile daha rahat bir şekilde ifade edebildiğini söylemek yanlış olmaz. Tirmizî her ne kadar yaptığı *hasen* tanımında, başka bir tarikle desteklenmesini şart koşuyor olsa da, bu, sadece *hasen* deyip¹³⁶ *hasenin* ikinci derecesi olan *hasen li-gayrihi* için söz konusudur. Nitekim *hasen-garib* olduğunu söyleyip başka tarikten bilinmediğini belirttiği rivâyetler de vardır.¹³⁷ Başka bir tarikle desteklenme her *hasen* dediği için şart olmuş olsaydı, '*hasen*' ifadesiyle beraber '*garib*' ifadesini kullanmaması gerekirdi. Bundan çıkan sonuca göre *hasen-garib* dediği rivâyetlerin *hasen li-zâtihi* olanları kapsadığı anlaşılmaktadır. Ancak bunların senedinin muttasıl olması gerekir. Çünkü Tirmizî, bab içerisinde senet açısından daha güvenilir rivâyetlerin bulunduğu bir grupta senedi muttasıl olmayan bir rivâyete *hasen-garib* diyebilmektedir.¹³⁸ Tirmizî'nin bu değerlendirmesi temelde zayıf olup dışardan desteklenerek *hasen* derecesine çıkan *hasen li-gayrihiye* işaret etmektedir. Bütün bu verilerden sonra şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: Tirmizî kitabında *haseni* mutlak olarak değil, sadece bir türünü ve alt seviyesini (*li-gayrihiyi*) tarif etmiştir. Çünkü o, bazı hadisler için sadece *hasen, sahih, garib*; bazıları için *hasen-sahih, hasen-garib, sahih-garib* ifadelerini kullanmış, ancak *hasenin* dışında hiçbirinin tanımını yapmamıştır.¹³⁹ Bunların tanımına, ilim erbabinca bilindiği için yer

¹³³ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 42-43.

¹³⁴ Aynı yer.

¹³⁵ Muhammed b. İsmâ Ebû İsmâ et-Tirmizî, *el-'İlelu's-sağîr*, th., Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Beyrut trs., V, 758, (Dâru İhyâ't-turâsi'l-arabî); İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 44-45.

¹³⁶ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 44.

¹³⁷ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 49.

¹³⁸ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 337,342, 343.

¹³⁹ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 44-45.

vermemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Tanımını "bize göre" ifadesiyle takyid etmesinin sebebi de budur.¹⁴⁰ Tirmizî, ayrıca 'hasen-garib' ifadesiyle kendisinin naklettiği tarike göre garip olduğunu, ancak metninin başka vecihlerden lafız ya da mânâ olarak şevâhidinin bulunduğunu ve bu şekilde hasen kategorisinde olduğunu' kastetmiş olabilir.¹⁴¹

3. *Bu hadis zayıftır* (هذا حديث ضعيف): Bu ifade, 'hasen derecesine ulaşmamış hadis' anlamına gelir. Sıhhat şartlarından biri veya daha fazlası eskik olan her rivâyet bu kapsama girer. Ancak bir rivâyetin zayıf olması, nefsülemirde onun mutlak olarak yalan veya İbn Hacer'in (ö.852/1448) ifade ettiği gibi mevzû olduğu anlamına gelmez.¹⁴² Çünkü yalancının doğru söylemesi câiz olduğu gibi çok hata yapanın doğruya isabet etmesi de mümkün ve câizdir.¹⁴³ Sonuç itibarıyla zayıf olan bir rivâyetin sahih olması mümkündür.¹⁴⁴ Bu yüzden isnadı zayıf olan bir hadis için "O, bu isnatla zayıftır" denmesi daha isabetlidir. Sadece ilgili senetten hareketle "metni zayıftır" denmesi doğru olmaz. Çünkü onun başka bir vecihten sahih bir isnadı bulunabilir. Ancak, başka bir vecihten sahih bir isnatla gelmediği açıklanan veya zayıflığının nedeni açıkça belirtilen rivâyetler bu kapsamın dışındadır.

Bir illetten dolayı bir hadisin sıhhati konusunda ihlilaf edilir ve ona kimi sahih, kimi zayıf derse, sahih olma ihtimali bulunduğu için bu illeti te'vil etmede bir sakınca yoktur.¹⁴⁵ Hadis otoritelerinden biri, bir hadis hakkında "bunu bilmiyorum" diyorsa buna itimat edilir, çünkü tedvinden sonra bir hadisin kaynaklara geçmemiş olması, ona ihtiyatla yaklaşmayı gerektirir.¹⁴⁶ Otoritelerin "bu hadisin aslı yoktur" sözlerinin mânâsı da "isnadi yoktur" demektir.¹⁴⁷

4. *Bu hadis sahih değildir* (هذا حديث غير صحيح): Suyûtî'nin (ö.911/1505) belirttiğine göre bu ifade 'söz konusu sıhhat şartlarına göre isnadı sahih değildir', demektir.¹⁴⁸ Zerkeşî (ö.794/1392), "bu hadis sahih değildir" sözü ile "bu hadis uydurmadır" sözü arasında büyük bir fark olduğunu söyler.¹⁴⁹ Çünkü "mevzû" ifadesinde 'yalanın ispatı', diğerinde ise 'sabit olmadığının ihbarı' söz konusudur.¹⁵⁰

5. *Bu hadis garibdir* (هذا حديث غريب): *Garib* sözcüğü bir râvinin rivayetinde tek kaldığını ifade eder; sıhhat değerlendirmesi değildir. Bir hadisin tek kişiden rivâyet edilmiş olması, onun zayıf olduğu anlamına

¹⁴⁰ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 45.

¹⁴¹ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 108.

¹⁴² Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 126.

¹⁴³ Suyûtî, *Tedrib*, I, 76. Ayrıca bk. Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 88.

¹⁴⁴ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 125.

¹⁴⁵ Aynı yer.

¹⁴⁶ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 126.

¹⁴⁷ Aynı yer.

¹⁴⁸ Suyûtî, *Tedrib*, I, 75-76.

¹⁴⁹ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 126.

¹⁵⁰ Aynı yer.

gelmez.¹⁵¹ Râvinin durumuna göre *sahih, hasen, zayıf* hatta *uyduma* da olabilir.

6. *Bu hadis hasen-garibdir* (هذا حديث حسن غريب): Hasen ifadesi, rivâyetin sahilik/güvenilirlik derecesini, garip ifadesi de herhangi bir tabakada râvinin teke düştüğünü veya râvinin rivâyetinde tek kaldığını belirtir. Tirmizî'nin *hasen-garib* dediği rivâyetlerin kendisine göre *hasen li-zâtihi* derecesinde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hasen li-gayrihi olan bir rivâyetin en az iki tarihinin bulunması gerekir. 'Garib' dediğine göre bu tür değerlendirmeler tek senetli rivâyetler için söz konusudur. Bu durumda Tirmizî'nin *hasen-garip* dediği rivâyetin, isnad itibariyle garip, fakat derece itibariyle hasen li-zâtihi olduğu söylenebilir.

Tirmizî'nin, *hasen-garip* nitelemesi yaptığı bir rivâyetin senedinde zayıf kişinin bulunduğunu belirtir. Buradaki za'fiyetin hafif bir zabt kusuru olduğu anlaşılır. Hadisi hasen derecesinden düşürecek bir zayıflık değildir.

İsnadı muttasıl olmadığı halde hasen dediği rivâyetlerin, -garip değilse- başka bir desteğinin bulunduğu, hasen nitelemesi de hasen li-gayrihiyi ifade ettiği anlaşılır.¹⁵² Senedinin muttasıl olmadığını belirtip *hasen-garib* olduğunu ifade ettiği hadisler, temelde zayıf olup başka bir lafız veya mânâ ile desteklenerek hasen derecesine çıkan hasen li-gayrihi hadislerdir.

Garip ifadesini kullanmadan "bu hadisi sadece bu vecihten biliyoruz" diyerek naklettiği garip hadisler de vardır.¹⁵³ Bu tür rivâyetlerin başka vecihleri olabilir.

Birden çok sahabîden nakledilip *garib* olduğunu ifade ettiği bir rivâyette kendisinin naklinde bulunduğu sahabîden nakleden râvinin teke düştüğünü gösterir.

Rivâyet tabakalarından herhangi birinde râvinin teke düştüğü anlamında garib olan bir rivâyetin amel edilebilir olması için ya tek kalan râvisinin her yönüyle güvenilir olması veya başka tariklerle (şevâhid/mutabaat) desteklenmesi gerekir. Aksi takdirde, bu durum, ona temkinli yaklaşmayı gerektirir. Tek kalan şahsın yanılma ve hata yapma imkânı daha çoktur. Ancak garip olma vasfı mutlak mânâda zayıf olduğu anlamına gelmez.

7. *Bu hadis hasen-sahihtir* (هذا حديث حسن صحيح): Tirmizî bazı hadisleri değerlendirirken tek bir hadis için *hasen-sahih* ifadelerini birlikte kullanır. Böyle bir hadis için iki durum söz konusu olabilir:

a) Eğer bu hadisin sadece bir senedi varsa, bu durumda hadisi nakledenin güvenilirlik/sihhat şartlarını tam olarak taşıyıp taşımadığı konusunda tereddüt edilmiş, sahih veya hasen hükmünün verilmesinde tam emin olunamamıştır. Dolayısıyla hasen ve sahih arasında karar vermede tereddüt edildiği için *hasen-sahih* ifadesi kullanılmıştır. Böyle bir hadis hasen li-zâtihinin biraz üstünde, sahih li-gayrihinin biraz altındadır.

¹⁵¹ İbnü's-Salâh, Mukaddime, s. 456; Suyûtî, *Tedrib*, I, 71, 74.

¹⁵² Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 102.

¹⁵³ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 12.

Aslında bunun, bazılarının değerlendirmesine göre hafif kusurlu, bazılarının değerlendirmesine göre kusursuz; ya da kimine göre sahih, kimine göre hasen olduğu söylenebilir. Eğer bir hadisi nakledenin hakkında otoritelerin tereddüdü varsa, müctehidin, hadisi iki vasıftan sadece biriyle tavsif etmemesi gerekir. Böyle durumlarda, 'bazılarına göre bir vafına itibarla hasen', 'bazılarına göre bir vafına itibarla sahihtir', denir.¹⁵⁴

Hasen-sahih tabiriyle tavsif edilen tek senetli bir hadis, *sahih* olarak değerlendirilen hadisin altındadır. Çünkü 'sahih' olarak yapılan bir değerlendirmede tereddüt değil, kesin bir kanaat söz konusudur. Diğerinde ise tereddüt vardır. Dolayısıyla kesinlik, tereddütten daha üstündür.

b) Eğer hadisin iki senedi varsa ve bu hadis hakkında *hasen-sahih* değerlendirmesi yapılmışsa, bu durumda muhtemelen, 'hadis bir senede göre hasen, bir senede göre sahihtir', demektir. Bu durumda senedi tek olup hakkında sadece sahih değerlendirilmesi yapılan bir hadis, iki senetli olup hakkında *hasen-sahih* değerlendirilmesi yapılandan daha alt derecededir. Çünkü tarik çokluğu birbirini destekler.¹⁵⁵

8. *Bu hadis hasen-sahih-garibdir* (هذا حديث حسن صحيح غريب):¹⁵⁶

Tirmizî'nin bu ifadeyi kullandığı hadisin tek senedi vardır. Fakat bazılarının değerlendirmesine göre sahih, bazılarının değerlendirmesine göre hasendir. Yahut müctehid hasen veya sahih arasında tereddüt etmiş, tek senetli olmakla beraber hem hasen, hem de sahih ifadelerini kullanmıştır. Sonuçta bu, hasen ile sahih arasında bir dereceye sahiptir. Aslında bunun metinsel olarak sahih li-gayrihi derecesinde olduğunu söylemek mümkündür.

9. Aynı hadis hakkında *hasen-garib* ve *hasen-sahih* değerlendirmesi yapar.¹⁵⁷ Bu, *hasen-sahih-garib* anlamındadır.

10. *Bu hadisin isnadı ceyyiddir* (إسناده جيد):¹⁵⁸ İsnadı sahih

anlamındadır. Müellif, senedin sıhhati konusunda güvence vermekle beraber metnin güvenilirliğini tekeffül etmemektedir. Ancak isnadı açısından hasen li-zatihinden daha üstün bir mertebede olmakla beraber, sahih derecesinde olduğundan şüphe edilen hadis anlamına da gelir.¹⁵⁹

11. *Bu hadis ceyyid-garib-hasendir* (هذا حديث جيد غريب حسن):¹⁶⁰ Burada

Tirmizî muhtemelen sahih yerine ceyyid ifadesini kullanmıştır. Ceyyid, sahih ile aynı derecede veya biraz altında güvenilirlik ifade eden bir

¹⁵⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 185; İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 43; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 107.

¹⁵⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 185; İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 44. Birleşik tabirlerin kullanımı için daha geniş bilgi için bk. Ahmet Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 161.

¹⁵⁶ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 67.

¹⁵⁷ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 132.

¹⁵⁸ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 114.

¹⁵⁹ Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 67.

¹⁶⁰ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 153.

terimdir.¹⁶¹ Bu ifadenin *sahih-hasen-garib* terimiyle eş anlamlı olduğu söylenebilir.

12. *Esahhu şeyin fi hâze'l-bâb haza'l-hadîs* (أصح شيء في هذا الباب هذا) (الحديث):¹⁶² "Bu hadis bu babda en sahih olan hadistir" ifadesi, 'söz konusu babda zikredilen hadislerin en iyi durumda olanı' demektir. Nevevî (ö.676/1277) buna benzer olan "*Esahhu şey'in fi'l-bâbı kezâ!*" ifadesinin, hakkında kullanıldığı hadisin sahih olduğu anlamına gelmeyeceğini; hadis zayıf da olsa, âlimlerin, "hâzâ esahhu mâ câe fi'l-bâb" : "bu babda gelenlerin en sahihi" ifadesini kullandıklarını, bununla da ilgili babda gelen rivâyetlerin en tercih edileni veya en az zayıf olanı kastettiklerini ifade etmektedir.¹⁶³

13. *Hâze'l-hadîsu esahhu şeyin fi hâze'l-bâb ve ahsenu* (هذا الحديث أحسن شيء في هذا الباب وأحسن) (الحديث):¹⁶⁴ "*Bu babta en sahih ve en hasen hadis budur.*" ifadesi, babta zikredilen hadislerin en sahih ve en hasen olanını belirtir. Hasen-sahih teriminin bir benzeridir. Çünkü bir tek rivâyet hakkında iki değerlendirme söz konusudur.

Tirmizî bu tür mukayeseli değerlendirmeleri genellikle bab içinde verdiği hadislerin sahabî râvilerini ismen verdikten sonra aralarından hangisinin *daha sahih* veya *daha hasen* olduğunu belirterek yapar. Ancak bu bir tashih değerlendirmesi değildir. Sadece bab içinde '*en sahih*' veya '*en hasen*' olan rivâyeti belirtir. Bu tür rivâyetleri *sahihe* veya *hasene yakın* olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü Tirmizî kendisinde sahih ya da hasen olduğu kanaati kesinleşmiş rivâyetler için *hasen* veya *sahih* ifadelerini kullanır. Örneğin Tirmizî, bir başlık altında naklettiği üç ayrı rivâyetin üç ayrı sahabîden geldiğini, birinin senedinde zayıf bir kişinin yer aldığını, birinin *gayri mahfûz*, birinin de aralarında *en sahih* olduğunu belirtir.¹⁶⁵ Aynı konuda birbiriyle muhalif olup daha zayıf olanın rivâyeti *gayri mahfûz*, muhalif olduğu daha sikanın rivâyeti *mahfûz*dur. Böyle ciddi zayıflık içermeyen üç hadisi zikredip durumlarını belirttikten sonra *hasen* ifadesini kullanmaması, onun bab içinde en sahih diye nitelediği bu rivâyeti *sahihe yakın* kabul ettiğini söylemek mümkündür.

Tirmizî bir hadise *hasen* değerlendirmesi yaptıktan sonra onun başka sahabîlerden de nakledildiğini, aralarında en sahihinin kimin rivâyeti olduğunu ve ulemânın hangisiyle amel ettiğini belirtir. Eğer bu hadis daha sahih olan tariki başka yerde veriyse burada daha alt derecede olanını verir, ancak daha sahihini zikrettiği yeri de belirtir.¹⁶⁶ Böylece hadisi değişik tariklerle vererek onu destekler.

14. *Eşheru hadîsin fi hâze'l-bâb* (أشهر حديث في هذا الباب): "*Bu babda en meşhur hadis*" ifadesi bir tashih ifadesi değildir; konu ile ilgili en yaygın

¹⁶¹ Bk. Aydınlı, aynı yer.

¹⁶² Suyûtî, *Tedrib*, I, 87-88.

¹⁶³ Kâsimî, *Kavâidü't-tahdîs*, s. 84-85.

¹⁶⁴ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 98.

¹⁶⁵ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 98-99.

¹⁶⁶ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 5.

hadisi belirten bir ifadedir. Bu tür bir nakil, bab içinde en meşhur olmakla beraber tenkide uğramış olabilir.¹⁶⁷ Tirmizî, sened açısından hasen ya da sahih diyemediği fakat konu ile ilgili rivâyetlerin en meşhuru/yaygını olduğunu belirttiği bu tür bazı rivâyetlerin mamulün bih olmaları için ilim ehlinin o hadisle amel etmesini yeterli görür.¹⁶⁸

15. *Hâzâ hadisun sahihun ve huve ehsanu hadisın fi hâze'l-bâb* (هذا

حديث صحيح وهو أحسن حديث في هذا الباب): Bu ifade, hadisın sahih ve baba en uygun olduğunu ifade eder. Buradaki 'ahsen' ifadesi terimsel mânâda değil, sözlüksel mânâdadır.

16. *Mürsel* (مرسل): Terim olarak 'tabiînin kendisinden sonraki râviyi

düşürdüğü' bir hadis çeşidini ifade eder.¹⁶⁹ Tirmizî bir konuda müsned bir hadis bulamadığı zaman *mürsel* hadis nakleder. Ancak onu başka bir sahabîden gelen mürselle destekler. Naklettiği bu kabil hadis örneklerinden anlaşıldığına göre Tirmizî, mürsel ifadesini sahabî râvisi düşen rivâyet için değil, tabiî râvisi düşen hadis için kullanır.¹⁷⁰

17. *Ruviye* (روي): Bir hadisi senediyle birlikte verdikten sonra aynı

hadisin başkasından da rivâyet edildiğini belirtmek için "bu hadis filandan da rivâyet edilmiştir" diyerek ona *ruviye* lafzıyla işaret eder. Tirmizî bu ifadeyi bir önceki rivâyeti güçlendirmek için kullanır.¹⁷¹ Sahih bir hadis verdikten sonra aynı hadisin zayıf olan başka tariklerine de "*ruviye an fulân ve lâ yesihhu, hadisü fulân hasen-sahih*"¹⁷² şeklinde temas eder. *Ruviye* lafzı temrid sıygasıdır. Bu ifadeyi kullanan bir râvi, bununla naklettiği rivâyetin kaynağına aidiyeti konusunda kendisinde kesin bir bilginin bulunmadığını belirtmiş olur. Ancak Tirmizî, işaret ettiği hadisin senedini zikretmediği için bu ifadeyi kullanır.

18. *Bu hadis mahfûz değildir, sahih olan filânın hadisidir* (وهذا حديث

غير محفوظ والصحيح حديث أبي فلان):¹⁷³ Mahfûz ifadesinin kullanıldığı yerde iki rivâyetin mukayesesi söz konusudur. Sikanın daha sikaya muhalefetinin bahis konusu olduğu böyle bir yerde, daha sikanın rivâyeti mahfûz, diğeri ise şâzdır. 'Mahfûz değildir' ifadesi şâz olan rivâyeti temsil eder. Bu durumda şâz atılır, daha sikanın rivâyetiyle amel edilir. Tirmizî'nin her iki rivâyeti bir arada zikretmesi, şâz ve mahfûzu birlikte göstermek içindir.

19. *Hazâ hadisun fihi ıztırab* (وهذا حديث فيه اضطراب):¹⁷⁴ Tirmizî'nin bu

şekilde naklettiği rivâyetler de vardır. *Iztırab* ifadesi aynı seviyede güvenilir olup aralarında tercih yapılamayan iki zıt rivâyet için söz konusudur. Böyle durumlarda uygun bir şekilde araları cem' ve te'lif

¹⁶⁷ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 12.

¹⁶⁸ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 11.

¹⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetu'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Beyrut trs., s. 16, (Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî).

¹⁷⁰ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 101.

¹⁷¹ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 108.

¹⁷² Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 319.

¹⁷³ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 103.

¹⁷⁴ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 105.

edilerek farklı durum, zaman ve zeminlerde her iki hadisle de amel edilir, bu mümkün olmadığı takdirde nesh imkânı varsa nesh yoluna gidilir veya tavakkuf edilir.

20. *O, mukâribu'l-hadîsdir* (هو مقارب الحديث): Râviye yönelik bir değerlendirmedir. "Hadisi başkalarının/güvenilir râvilerin hadisine yakındır." anlamındadır. Rivâyetinde hata yapsa¹⁷⁵ da râviyi tevsik için kullanılan bir ifadedir.¹⁷⁶ Tirmizî, mukâribu'l-hadîs diye nitelediği râvinin rivâyet ettiği hadislerle başka âlimlerin amel ve ihticac ettiğini belirtir.¹⁷⁷

21. *O, Munkeru'l-hadîstir* (هو منكر الحديث): Hakkında bu ifadenin kullanıldığı râvinin rivâyetleri genellikle terk edilir.¹⁷⁸ Ancak i'tibar için yani araştırılmak üzere yazılabileceğini söyleyenler de vardır.¹⁷⁹ Örneklerden hareketle, Tirmizî'nin, bu ifadeyi kullandığını naklettiği hadisleri, genellikle i'tibar için zikrettiğini söylemek mümkündür.¹⁸⁰ Bu tür hadisleri, duruma göre ya bilgilendirme ya başka bir rivâyeti destekleme ya da bizzat naklettiği bu tür rivayet başka bir tarikle destekleniyorsa amel edilmeye elverişli olduğunu belirtmek için zikreder.

22. *Huve şeyhun leyse bi-zâke* (وهو شيخ ليس بذلك):¹⁸¹ "O, aradığın gibi otorite değildir" ifadesi, râvi hakkında yapılan bir değerlendirmedir. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis başka bir senedinin bulunup bulunmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek; yani, i'tibar için yazılır.¹⁸²

23. *Hâzâ hadisun leyse bi-isnâdihî be's* (هذا حديث ليس بإسناده بأس):¹⁸³ 'İsnadı idare eder', demektir. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis yazılır ve incelenir.¹⁸⁴

24. *Sika* (ثقة): Râvinin güvenilirliğini ifade eden bir terimdir. Böyle bir râvinin naklettiği hadis, delil olarak kullanılmaya elverişlidir. Tirmizî'nin bu gibi değerlendirmelere ihtiyaç duyması ya kapalı olup kim olduğu açıkladığı isimlerin veya hakkında tereddütler bulunan râvilerin yahut hakkında farklı değerlendirmelerin yapıldığı kişilerin durumlarını beyan sebebiyledir.

¹⁷⁵ Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed el-Halîl el-Kazvîni, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, th., Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Riyâd 1409, I, 345, no. 75.

¹⁷⁶ Hâfîz Zeynuddîn Abdurrahîm b. El-Hüseyn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îdâh şerhu Mukaddimeti İbn Saîlâh*, th., Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut 1389/1970, I, 162.

¹⁷⁷ Ebû İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, I, 383, no. 199; *İleu't-Tirmizî el-Kebîr*, I, 222, (el-Mektebetü's-şâmile, 2. versiyon, el-Eczâu'l-hadîsiyye bölümünde; kaynak: <http://www.alsunnah.com>). Terimle ilgili daha geniş bilgi için bk. Ahmet Yücel, *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 126.

¹⁷⁸ Ebû'l-Hesenât Muhammed Abdülhayy el-Leknevî el-Hindî, *er-Ref' ve't-Tekmîl fi'l-Cerh ve't-Te'dîl*, th., Abdulfettâh Ebû Gûdde, Haleb 1407, I, 103, 208. Daha geniş bilgi için bk. Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 217.

¹⁷⁹ Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 217.

¹⁸⁰ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 140.

¹⁸¹ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 223.

¹⁸² Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 173-174.

¹⁸³ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 248.

¹⁸⁴ Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 173.

25. "Leyse bi'l-kaviyy, sadûk (ليس بالقوي, صدوق): "Hadis rivayetinde kuvvetli değildir, sadûk derecesinde bir râvidir.": Bu ifade, râvi hakkında yapılan bir değerlendirmedir. Râvinin hıfzı yönünden güçlü olmadığını ifade eder. Dolayısıyla zayıf râviler hakkında kullanılan bir ifadedir. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadislerle ihticac edilmez, i'tibar için yazılır; yani başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere alınır.¹⁸⁵ Tirmizî de bu düzeydeki bir râvinin rivâyet ettiği hadisleri başka bir rivâyeti desteklemek amacıyla zikreder ve durumunu açıklar.¹⁸⁶ Veya başka bir tarikle desteklendiğini söyleyerek amel edilmeye elverişli olduğunu belirtir.

26. "Bu babta peygamber (s.a.)'den sahih bir şey gelmemiştir."¹⁸⁷ veya "Bu babta Rasûlullah'tan gelen hiçbir şey sahih değildir."¹⁸⁸ (ليس يصح في هذا الباب عن النبي صلى الله عليه وسلم شيء): Bu sözler ilgili konuda merfû' bir rivâyetin bulunmadığını veya merfû' olarak gelenlerin sahih olmadığını ifade eder. Merfû' olarak nakledilip bu değerlendirmenin yapıldığı rivâyetler, başka vecihlerden sahih bir senetle mevkûf veya maktû' olarak gelmiş olabilirler. Ancak, merfû' olarak gelenlerin hiçbiri sahih değildir, demektir.

27. Hâzâ hadîsun leyse isnâduhû bi'l-kaviyy (هذا حديث ليس إسناداه بذلك): "Bu hadisin isnadı aradığın gibi kuvvetli değildir."¹⁸⁹ ifadesi, zayıf bir hadisi ifade eder; ancak aşırı zayıflık belirten bir ifade değildir. Tirmizî bu tür hadisleri ya başka bir hadisi desteklemek ya bilgilendirmek amacıyla hadisin durumunu belirtmek için zikreder. ([حديث ليس إسناداه بالقوي ولا يصح [هنا]) ifadesi, bir öncekinden daha zayıf olan bir hadisi ifade eder; sadece isnadı değil, metni de tavsif eder.

b) Bölgesel Nisbelerin Anlamı

Tirmizî naklettiği hadisin râvilerinden ismi kapalı geçilenlerin adını açıklar; bazı râviler hakkında tanıtıcı ve değerlendirme bilgileri verir. Râviler hakkında değerlendirme yaparken cerh veya ta'dil anlamında bir mesaj niteliğinde olan nisbeler de kullanır.

Örnek 1) Ebû Hâlid hakkında bilgi verirken ona Ebû Hâlid el-Vâlibî dendiğini, isminin Hurmuz ve Kûfeli olduğunu belirtir.¹⁹⁰ Tirmizî burada ismi kapalı geçen bir râviyi tanıtırken onun Kûfeli olduğunu vurgulaması, tanınması açısından memleketini belirtmenin yanı sıra Kûfeli'lerin hadis naklindeki konumunu yansıtmak açısından da bir mesaj niteliğindedir. Bölgesel nisbeler, sadece tanınma ifadeleri değil, bazen de hadis naklinde konum belirtme vazifesi görürler.

¹⁸⁵ el-Leknevî, *er-Ref' ve't-Tekmil*, I, 143-146, 154; Aydın, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 255-256. Geniş bilgi için bk. Yücel, *Hadis İstihlalarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 131-132.

¹⁸⁶ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 337.

¹⁸⁷ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 189.

¹⁸⁸ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 151.

¹⁸⁹ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 503, no. 606.

¹⁹⁰ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 15.

Örnek 2) Tirmizî bir hadis hakkında şöyle der: "Bu isnad zayıftır, Maşriklilerin isnadıdır." İsnadın zayıf olduğunu belirttikten sonra ayrıca özellikle Maşriklilere ait olduğunu belirtmesi, zayıf hükmünü güçlendirmek içindir. Maşrikiyyun/Maşrikliler ifadesiyle *Kûfeli* ve *Basralıları* kastetmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir bunun anlaşılmayan bir ifade olduğunu belirtir.¹⁹¹ Ancak Tirmizî, fitne olaylarının cereyan ettiği yerler olduğu için, rivâyetinde tek kalan bu bölgedeki râvilerin rivâyetlerine biraz daha ihtiyatla yaklaşılması gerektiğinin işaretini vermektedir. Dolayısıyla bu tabir burada bir tenkit ve uyarı ifadesidir.

Örnek 3) Tirmizî bir hadis hakkında şöyle bir değerlendirme yapar: "Bu hadisin isnadı meçhuldür ve râvilerinden Abdulmun'im *Basralıdır* (*şeyhun basriyyun*)."¹⁹²

Görüldüğü gibi âlimler, bazen bölgesel nisbelerle vermeye çalıştıkları mesajlar vardır. Hâl böyle olunca âlimlerin hadis rivâyeti açısından râvilerle yönelik bölgesel yaklaşımları hakkında kısa bir bilgi vermekte yarar var:

a) *Hicâz*: Bazı âlimler *Hicâz* bölgesi âlimlerinin naklettiği hadisleri en güvenilir kabul ederler. Mâlik (ö.179/795), bu mânâda 'hadis *Hicâz* bölgesinden çıkınca iliği kesilmiştir.' demektedir.¹⁹³ Şâfiî (ö.204/819) de *Hicâz* bölgesinde aslı olmayan bir hadisin gerçekte aslı bulunmadığı kanaatinde. Bu nedenle Irak bölgesinden gelip de *Hicâz* bölgesinde aslı olmayan bir hadisin kabul edilemeyeceği görüşündedir.¹⁹⁴ Habîb b. Ebî Sâbit (ö.119/737), "Sünneti *Hicâz* ehli mi daha iyi bilir yoksa Irak ehli mi?" sorusuna, "bilakis *Hicâz* ehli" cevabını verir.¹⁹⁵ İbnu'l-Mubârek (ö.181/797), Medinelilerin naklettiği hadislerin en sahih olduğunu söyler.¹⁹⁶ Hatîb (ö.463/1070) ise tarikleri en güvenilir sünnetlerin, Mekke ve Medine ehline ait olduğunu belirtir. Onun ifadesiyle onlarda tedlis, yalan ve hadis uydurmacılığı yok denecek kadar azdır.¹⁹⁷

b) *Irâk*: Iraklıların naklettikleri hadislere hep kuşku ile bakılmıştır. Zührî (ö.124/741), "Iraklıdan bir hadis işittiğinde onu iki kez araştır."; Tâvus (ö.101/719) da, "Bir Iraklı sana yüz hadis tahdis etse doksan dokuzunu at!"; Hişâm b. 'Urve (ö.145/762), "Iraklı sana bin hadis nakletse dokuz yüz doksanını at, gerisine de şüphe ile yaklaş!" demektedir.¹⁹⁸

c) *Kûfe*: Hadis naklinde kuşku ile yaklaşılan bölgelerden biri de *Kûfe*'dir. Iraklılar hakkında söylenenlerin hemen hemen aynısı *Kûfeliler* için de söylenmiştir. Zührî, *Kûfelilerin* hadislerinde çok kusurlar bulunduğunu söylemektedir. Basralılar gibi rivâyetleri çoktur; fakat hatalı ve illetli olanları da oldukça fazladır.¹⁹⁹

¹⁹¹ Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, I, 152. dn. no. 6.

¹⁹² Msl. bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 377.

¹⁹³ Suyûtî, *Tedrib*, I, 85.

¹⁹⁴ Aynı yer.

¹⁹⁵ Aynı yer.

¹⁹⁶ Aynı yer.

¹⁹⁷ Suyûtî, *Tedrib*, I, 85; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdis*, s. 83.

¹⁹⁸ Aynı yerler.

¹⁹⁹ Aynı yerler.

d) *Basra*: Basra ehlinden gelen rivâyetlerin isnatları açık, sünnetleri/amelî (pratik) yönleri sabittir. Ancak hataları da çoktur.²⁰⁰

e) *Şâm*: Şamlıların rivâyet ettiği hadislerin mürselleri ve maktû'ları çoktur. Sikalarının naklettiği muttasıl rivâyetler sâlihtir. Mev'izelerle alakalı olanlar çoğunluktadır.²⁰¹

f) *Yemen*: Yemen ehlinin rivâyetleri ceyyid, tarikleri sahih, fakat sayıları azdır; mercileri de Hicâzlılara dayanır.²⁰²

İbn Teymiye (ö.728/1327), âlimlerin, Medine ehlinin rivâyet ettiği hadislerin en sahih oldukları üzerinde ittifak ettiklerini belirtir. Sonra Basralılar daha sonra Şamlılar gelir.²⁰³

Bundan da anlaşıldığına göre bazen raviler için kullanılan nisbeler, özellikle rivâyetinde tek kalan raviler değerlendirilirken 'fûlan şuralıdır' şeklinde yer alan ifadeler, mensup olduğu bölgeye göre, râvi için cerh ya da ta'dil anlamı ifade edebilmektedir. Nisbeler, bilhassa ismi kapalı geçilip daha sonra kim olduğu tespit edilen bir râvinin naklettiği hadisleri araştırıp tetkik ederken, mensup olduğu bölgeye göre daha farklı bir yaklaşımın sergilenmesi gerektiğini ifade eder.

6. Nesâî'nin (ö.303/915) Sünen'i/Müctebâ'sı: Nesâî'nin Sünen'i, daha önce tasnif ettiği *es-Sunenu'l-kübrâ*'nın özetidir. Nakledildiğine göre Nesâî, *es-Sunenu'l-kübrâ*'sını tasnif ettiğinde onu Reml emîrine takdim etmiş; emîr, Sünen'deki hadislerin tamamının sahih olup olmadığını sorduğunda, "Hayır!" cevabını almış; bunun üzerine, "Sahihlerini benim için ayırt et!" diye talepte bulunmuş; bu emri yerine getiren Nesâî, *es-Sunenu's-suğrâ*'yı yani *el-Müctebâ'yı/es-Sünen'i* oluşturmuştur.²⁰⁴

Nesâî Sünen'indeki hadisler hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaz. Ancak *es-Sunenu'l-kübrâ*'yı özetleme esnasında zayıf olup tenkit edilen bütün rivâyetleri çıkardığını ve Sünen'deki hadislerin tamamının sahih olduğunu belirtir.²⁰⁵ İletlerini açıklayarak *es-Sunenu'l-kübrâ*'ya aldığı birçok zayıf hadisi terk etmesi buna delalet eder. Bu durumda sahih adı verilen eserler gibi, toplu bir değerlendirme ile 'Sünen'deki hadislerin tamamı, dereceleri farklı da olsa Nesâî'ye göre mamulün bihtir', denilebilir. Bu yüzden Ebû Abdillâh b. Ruşeyd (ö.722/1322), Müctebâ'nın, Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinden hemen sonra geldiğini ve Sahihaynın dışında en az zayıf hadis içeren, cerhe uğramış en az ricâli bulunan bir eser olduğunu belirtir.²⁰⁶ Bununla beraber bazı âlimler kütüb-i sitte içerisinde üçüncü sırayı Nesâî'ye değil, Ebû Dâvûd'a verir. Bazıları Nesâî'nin Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'dan sonra dördüncü sırada, bazıları da Tirmizî'den sonra

²⁰⁰ Suyûtî, *Tedrib*, I, 86.

²⁰¹ Aynı yer.

²⁰² Suyûtî, *Tedrib*, I, 85-86; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 83.

²⁰³ Suyûtî, *Tedrib*, I, 87; Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 83.

²⁰⁴ Suyûtî, *Tedrib*, I, 102; Leknevî, *Ecvibe*, s. 76.

²⁰⁵ Nesâî, Ahmed. b. Şu'ayb Ebû Abdirrahmân, *el-Muctebâ mine's-Sünen*, th., Abdulfettâh Ebû Ğudde, Halep 1406/1986, (muhakkik Abdulfettâh Ebû Ğudde'nin mukaddimedeki açıklamaları), s. 23.

²⁰⁶ Leknevî, *Ecvibe*, s. 75.

geldiğini söyler.²⁰⁷ Fakat bu son değerlendirme *el-Müctebâ* için değil de, *es-Sunenu'l-kübrâ* için doğru olabilir.

Nesâî, metot olarak terkinde icma edilmemiş herkesten hadis almayı prensip edinmiştir.²⁰⁸ O, ricâli tanıma ve hadislerin illetlerini bilmede, döneminin otoritesidir. Hadisleri derinlemesine araştıran iyi bir tenkitçidir. En küçük bir kapalıktan dolayı râviyi terk eder. Ebû Ali en-Nisâbüri (ö.350/961), onun râviler konusunda Müslim'den, Sa'd b. Ali ez-Zencânî (ö.471/1078) ise Buhârî ve Müslim'den daha titiz olduğunu söyler. İstinbat açısından Buhârî'ye benzer. Bundan dolayı birçok hâfiz ona *es-Sahîh* demiştir. Ebû Ali en-Nisâbüri, İbn Adiy (ö.365/975), Dârekûtî (ö.385/995), Hâkim (ö.405/1014), İbn Mende (ö.395/1004) ve Hatîb (ö.463/1070) bunlardandır.²⁰⁹

Nesâî'nin bablarında fikhî hüküm yansıtan ifadeler çok fazla değildir; daha çok hadislerin içeriğini yansıtmayı esas alır; amelî yönü bizzat hadis metinleriyle vermeye çalışır. Genel olarak merfû' hadisleri ele alır. Râvilerin ihtilafı söz konusu olduğunda, nadir olarak mevkûf ve maktû' rivâyetler de nakleder. Bir râviyi tevsik veya garib bir ifadeyi açıklamak gibi bazı faydalı bilgiler de verir.

Nesâî hadis naklinde çok titiz ve müteşeddit olmasına rağmen tenkitten kurtulamamış, bazı hadisleri ve râvileri tenkit edilmiştir. İbn Kesîr (ö.774/1372), hem ismi ve hem hâli/durumu meçhûl, aynı zamanda cerhe uğramış bazı râvilerinin bulunduğunu, dolayısıyla eserinde mu'allel ve münker gibi bazı zayıf hadislerin de yer aldığını söyler. Buna karşılık İbn Hacer (ö.852/1448), 'Buhârî ve Müslim'den sonra en az zayıf hadis ve en az mecrûh ricâli bulunan bir eser olduğunu belirtir.²¹⁰ İbn Kesîr'in bu değerlendirmesi *es-Sunenu'l-kübrâ* için doğru olabilir.

Nesâî'nin Sünen'indeki hadisler ise; 1) Buhârî ve Müslim'in muvafakat ettiği hadisler; 2) Buhârî ve Müslim'de olmayıp sika râvilerle gelen senedi muttasıl hadisler; 3) Hasen hadis gibi sıhhat şartlarında hafif eksik olan hadisler; 4) Bunlardan daha aşağı derecede olup zayıflardan gelen fakat asılları bilinen hadisler olduğu görülür. Bu son kategoride yer alan hadisleri de mutabaât veya şevâhit amaçlı zikreder. Zayıfların, rivâyetinde tek kaldığı hadisler azdır. Eğer böyle bir nakilde bulunursa bunu da açıklar. Bu kategorideki hadislerden daha düşük olup tahric ettiği bir hadis varsa -ki bu mânâda zikrettiği hadisler yok denecek kadar azdır-, onu da mutlaka açıklar. Bazı metrûk kişilerden hadis nakleder; ancak onlardan vâhi derecede zayıf bir rivâyet almışsa onu da açıklar. Son derece nadir olan bu tür rivâyetleri bilgilendirme amacıyla zikretmiş olabilir. Âlimlerin verdiği bilgiye göre kitabında mevzû hadis yoktur. Ancak meçhûl hadis konusunda bazen mütesâhil davranır.²¹¹

7. Dârimî'nin (ö.255/868) **Sünen'i:** İbn Hacer'in (ö.852/1448) belirttiğine göre Dârimî'nin Sünen'i derece bakımından diğer sünenlerden

²⁰⁷ Nesâî, *el-Muctebâ*, (Muhakkikin Mukaddimesi), s. 27.

²⁰⁸ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 120; Leknevî, *Ecvibe*, s. 74.

²⁰⁹ Nesâî, *Sünen*, (Ebû Ğudde'nin yazdığı mukaddime), s. 24.

²¹⁰ Nesâî, *Sünen*, (Ebû Ğudde'nin yazdığı mukaddime), s. 26.

²¹¹ Aynı yer.

daha aşağı değildir; bilakis Kütüb-i Hamseye dâhil edilecek olsa, İbn Mâce'den daha önce gelir. Çünkü birçok yönüyle İbn Mâce'nin Sünen'inden daha iyi konumdadır.²¹² İbnü's-Salâh (ö.643/1245), Nevevî (ö.676/1277), Salâhuddîn Halîl el-'Alâî (ö.761/1359) ve İbn Hacer gibi âlimler, Dârimî'nin Sünen'inin, Kütüb-i sitte'nin altıncı kitabı olarak kabul edilmesinin daha uygun olacağı görüşündedirler.²¹³ el-'Alâî, ayrıca 'Sünen'de mürsel ve mavkûf hadisler bulunuyor olsa da, zayıf ricâli az, şâz ve münkerleri nadirdir' demektedir.²¹⁴ Bazılarınca Sünen'e "es-Sahih" denmesinin sebebi de bu olmalıdır. Bununla beraber Irâkî (ö.806/1403) Dârimî'nin Sünen'indeki hadislerin bir çoğunun *mürsel*, *munkatı'*, *mu'dal* ve *maktû'* olduğunu belirtir.²¹⁵ El-Bikâî (ö.885/1480) de aynı şeyi söyler.²¹⁶ Muhammed b. İsmail el-Emîr es-San'ânî, daha da ileriye giderek onda *mevzû* rivâyetlerin de bulunduğunu ifade eder.²¹⁷ Bizzat Dârimî'nin kendisi de bazı hadislerin *mürsel*²¹⁸, *munkatı'*²¹⁹ dolayısıyla zayıf olduğunu belirtir; bazı hadisleri diğerlerine tercih eder.²²⁰ Ayrıca Dârimî'nin bir kısım râvileri de tanınmamaktadır. Dolayısıyla bu râvilerin rivâyet ettikleri hadisler zayıftır.²²¹ İbn Hacer, içinde zayıf ve *mevzû* hadislerin bulunması nedeniyle Dârimî'nin Sünen'ine "es-Sahih" adının verilemeyeceği görüşündedir.²²² Aslında Sünen türü eserlerde genel olarak sihhat yönünden her tür hadis bulunabilmektedir.²²³ Hüseyin Selîm Esed'in değerlendirmesine göre Sünen'deki hadislerin 2185'i sahih, 278'i hasen, 226'sı da isnad yönünden zayıftır.²²⁴ Netice itibarıyla Dârimî'nin Sünen'inde pek çok *sahih* hadisin yanı sıra *hasen*, *zayıf*, hatta bazı âlimlere göre *mevzû* hadislerin de bulunduğunu söylemek mümkündür.²²⁵ Fakat *mevzû* denebilecek rivâyetler yok denecek kadar azdır. Dârimî'nin genel olarak sihhat yönünden değerlendirmeye tâbi tuttuğu rivâyetlerin sayısı çok azdır. Sükût edip değerlendirme ifadeleri kullanmadığı hadisler ona göre ma'mûlun bihtir.

8. İbn Mâce'nin (ö.273/886) Sünen'i: İbn Mâce'nin Sünen'inde *sahih* ve *hasen* hadislerin yanı sıra *zayıf*, *münker*, hatta az da olsa *mevzû/uydurma/asılsız* rivâyetler de vardır.²²⁶ Abdurreşîd en-Nu'mânî el-

²¹² Suyûtî, *Tedrib*, I, 174; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 13; Leknevî, *Ecvibe*, s. 76-77.

²¹³ Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 13; San'ânî, I, 231.

²¹⁴ Sehâvî, *Fethulmuğîs*, I, 87; Abdülhak b. Seyfuddîn b. Sa'dullâh el-Buhârî ed-Dihlevî, *Mukaddimetü fi Usûl'l-hadis*, th., Selmân el-Hüseynî en-Nedvî, Beyrut 1406/1986, I, 99.

²¹⁵ Hâfız Zeynuddîn Abdurrahîm b. El-Hüseyn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-idâh şerhu Mukaddimetü İbn Salâh*, th., Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut 1389/1970, I, 56.

²¹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1682.

²¹⁷ Muhammed b. İsmail el-Emîr el-Hüseynî es-San'ânî, th., Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, *Tavdîhu'l-efkâr li-Meânî Tenkîhi'l-Enzâr*, Medine-i Münevvere trs., I, 39, (Mektebetu's-Selefiyye).

²¹⁸ Msl. bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân en-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, th. Mustafa el-Bigâ, Dimaşk, 1412/1991, I, 118-119, no. 422.

²¹⁹ Msl. bk. Dârimî, *Sünen*, I, 344, no. 462.

²²⁰ Msl. bk. Dârimî, *Sünen*, I, 180, no. 670-671, I, 180, no. 707, I, 196, no. 725.

²²¹ Örnek isimler için bk. Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, Tercüme ve Tahkik: Abdullah Aydınlı, İstanbul 1994, I, 61, dn. no. 195.

²²² es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, I, 39.

²²³ es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, I, 39.

²²⁴ Bk. Dârimî, *Sünen*, th., Fevâz Ahmed, Hâlid el-Alemî, Beyrut 1407.

²²⁵ Bk. Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, Tercüme ve Tahkik: Abdullah Aydınlı, İstanbul 1994, I, 61.

²²⁶ San'ânî, I, 231; Leknevî, *Ecvibe*, s. 71.

Hindî (ö.1143/1730), İbnu'l-Cevzî'nin (ö.597/1200), *el-Mevzûât*'ına, İbn Mâce'ye ait mevzû diye dercettiği hadisleri tek tek sayarak otuzdört olduğunu, ayrıca başka bazı hâfızların mevzû olduğuna hüküm verdiği yedi rivâyet daha tespit ederek bu sayının kırkbire ulaştığını belirtir. İbn Mâce'nin Sünen'inde, dereceleri birbirinden farklı azımsanmayacak kadar zayıf hadisin yer aldığını, bir araya getirilecek olursa bunların nerede ise bir cilde ulaşacağını söyler. Zehebî (ö.748/1347) de bine yakın hadisinin hüccet olamayacağını belirtir. El-Mizzî (ö.741/1341), İbn Mâce'nin infirat ettiği/naklinde tek kaldığı hadislerin tümünün zayıf olduğunu söyler.²²⁷ Ancak İbn Mâce'nin rivâyetinde tek kaldığı hadisler müracaat edildiğinde bunun böyle olmadığı görülür. Bilakis bunların içinde sahih ve hasen olanlar da vardır. Örneğin, Sünen'nin Mukaddime bölümünde yer alan 23 nolu hadis bunlardan biridir. Hadisin sonunda düşülen notta İbn Mâce'nin bu naklinde infirat ettiği/naklinde tek kaldığı belirtildiği halde isnadının sahih olduğu, senedinde yer alan râvilerinin tamamıyla Buhârî ve Müslim'in ihticac ettiği belirtilmektedir.²²⁸ Ebû Abdillâh b. Ruşeyd (ö.722/1322), İbn Mâce'nin yalancılıkla itham edilmiş râvilerden teferrüt ettiği/rivâyetinde tek kaldığı hadisler de tahrîç ettiğini belirtmektedir.²²⁹ Muhammed Fuad Abdülbakî'nin belirttiğine göre Sünen'in 4341 hadisinden 3002'si kütüb-i sittenin diğer müellifleri tarafından tahrîç edilmiş, geri kalan 1339'unda İbn Mâce infirat etmiş/rivâyetinde tek kalmış; bunların 428'nin ricali sika, isnadı sahih; 199'unun isnadı hasen, 613'ünün isnadı zayıf; 99'u ya çok zayıf/vâhi, ya münker, ya da uydurmadır.²³⁰ Albânî de İbn Mâce'nin Sünen'inde 44 hadisin mevzû olduğunu belirtir.²³¹

İbn Mâce'den yararlanma konusunda yapılacak iki şey vardır: Birincisi, Muhammed Fuad Abdülbakî'nin neşrini kullanmaktır. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsîrî (ö.840/1436), *Mısbâhu'z-zucâce fi Zevâidi'bnî Mâce* adlı eserinde kütüb-i sittenin diğer beş kitabında bulunmayıp sadece İbn Mâce'de yer alan rivâyetleri bir araya getirmiş, hadis veya râvileri sahih, hasen, zayıf, vâhi, münker, ma'lûl, mevzû ve benzeri yönden değerlendirecek durumlarını açıklamıştır. Muhammed Fuad Abdülbakî, İbn Mâce'nin Sünen'ini, el-Bûsîrî'nin bu değerlendirmelerini, ilgili hadislerin sonuna küçük puntolarla yerleştirerek neşretmiştir. İbn Mâce'den yararlanırken "ve fi'z-Zevâid:..." diye başlayan bu bilgilerle Muhammed Fuad Abdülbakî'nin kaydettiği diğer değerlendirme ifadelerini dikkate almak son derece önemlidir. İkincisi, hadisleri bab eksenli ele almaktır. Sünen'deki hadisler, bab eksenli ele alındığında, dörtbin küsur hadisten

²²⁷ Leknevî, *Ecvibe*, s. 72, dn. 1, (muhakkik Abdu'l-Fettâh Ebû Ğudde'nin ta'liki).

²²⁸ Bk. *İbn Mâce*, Mukaddime 3, (I, 10, no. 23) (Bûsîrî'nin ez-Zevâid'deki notu).

²²⁹ Leknevî, *Ecvibe*, s. 75-76.

²³⁰ İbn Mâce, *Sünen*, II, 1519-1520.

²³¹ Söz konusu hadislerin Muhammed Fuad Abdülbakî Beyrut tarihsiz neşrinde numaraları şöyledir: I. Cilt: no. 49, 55, 65, 141, 222, 248, 424, 712, 896, 968, 1242, 1316, 1373, 1388, 1437, 1461, 1485, 1749, 1777, 1782, 1797, II. Cilt: no. 2152, 2308, 2373, 2514, 2613, 2736, 2768, 2770, 2780, 3117, 3221, 3318, 3330, 3340, 3352, 3358, 3568, 4054, 4057, 4087, 4094, 4297, 4313. Albânî, İbn Mâce'nin farklı bir baskısını esas almıştır. Verdiği İbn Mâce'nin Sünen'indeki hadis numaraları şöyledir: 48, 54, 64, 138, 218, 244, 418, 704, 886, 958, 1232, 1306, 1363, 1378, 1427, 1450, 1474, 1739, 1767, 1772, 1767, 2143, 2298, 2364, 2505, 2603, 2726, 2758, 2760, 2770, 3108, 3212, 3309, 3321, 3331, 3343, 3349, 3558, 4044, 4047, 4077, 4084, 4287, 4304. Bk. Albânî, *Daifu İbn Mâce*, (el-Mektebetü's-şâmile, I. Versiyon, *Kütübü'l-Albânî* bölümünde)

binbeşyüz küsür²³² baba mesnet olacak kadar yeterli sahih hadisin mevcut olduğu, dolayısıyla birçok zayıf rivâyetin, babın hükmünü olumsuz mânâda etkilemediği görülecektir.²³³

9. Dârekutnî'nin (ö.385/995) Sünen'i: Dârekutnî, hadislerin metin ve tariklerinin illetlerini iyi bilen cerh ve ta'dil otoritelerinden biridir.²³⁴ Sünen'i, sistem ve amaç olarak birçok yönden sünenlerden ayrılır. Sünenler, yöntem olarak genellikle merfû nitelikli hadislere yer verirken, Dârekutnî, mevkûf ve maktû rivâyetlere de yer verir. Sünenler, ahkâmla ilgili konuların ma'mûlun bih hadislerden delillerini serdetmeyi amaçlarken, Dârekutnî, daha çok ahkâmla ilgili mu'allel hadisleri serdetmeyi amaçlar. Bu sebeple Dârekutnî, *Sünen*'inde, mevsukiyetine inandığı hadisleri değil, illetli hadisleri bir araya getirmeye ve hadislerin çeşitli isnat ve rivâyetlerini vermeye gayret eder.²³⁵ Bu yüzden 'Aynî (ö.855/1451)²³⁶ ve Kettânî (ö.1345/1926),²³⁷ Dârekutnî'nin Sünen'inde *sakîm, zayıf, ma'lûl, münker, garib*, hatta *mevzû* rivâyetlerin de yer aldığını, Zeyla'î (ö.762/1360) ise ma'lûl ve garip hadislerin kaynağı olduğunu söyler.²³⁸ Ancak bunun, Dârekutnî'nin Sünen'inde hiç sahih rivâyetin yer almadığı anlamına gelmez. Dolayısıyla, Dârekutnî'nin amacı, sadece başlıklarda serdettiği yorum ve fikhî hükmleri ispatlamak, hadislerden sahih delillerini sunmak değil; aynı zamanda bab başlığı kapsamında nakledilen farklı lafız ve tarikleri, zayıf ve illetli rivâyetleri serdedip durumlarını açıklamaktır. Bu çerçevede bir bab içinde 40 kadar rivâyet zikrettiği olur.²³⁹ Bunun sebebi sadece bab başlığını sahih tariklerle delillendirmek değil; buna, bab kapsamında nelerin nakledildiğini, farklılıkları, değişik mezheplerin delillerini, kusurlu olanların illetlerini ortaya koymayı da ilâve etmek gerekir. Çünkü sahih rivâyetler kadar zayıf, münker ve vâhi rivâyetleri tanımak da önemlidir. Dârekutnî, bu tür bir tanıtımı metot olarak benimsediği ve amacı, mu'allel ahkâm hadisleri toplamak olduğu için Sünen'inde zayıf ve mevzû rivâyetlerin bulunması tabiidir. Onun Sünen'i, bu kabil rivâyetlerin durumunu görmek açısından önemli bir başvuru kaynağıdır.

Dârekutnî'nin metodunu şu şekilde özetlemek mümkündür: 1) Sihhat veya za'fından sarfı nazar ederek bir hadisin muhtelif tariklerini bir araya toplar. Bunu tariklerde bulunan illet ve vehimleri beyan etmek için yapar. Dârekutnî, burada fıkıhçı gibi değil, hadisçi gibi davranır. 2) Hadislerin illetlerini beyan etmeyi bir metot olarak benimser. Bu sebeple

²³² İbn Mâce'nin Sünen'inde, bazı baskılara göre 4000 hadis 1500 bab olduğu ifade edilmiştir. M. Fuad Abdulbakî'nin neşrinde bu sayı 4341 hadis, 1513 baktır.

²³³ İbn Mâce'nin Sünen'i hakkında daha geniş bilgi için bk. Osman Güner, "İbn Mâce'nin Süneni ve Kütüb-i Sitte'deki Yeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1996, sayı: 8, s. 191-207.

²³⁴ Dehlevî, *Büstanulmuḥaddisin*, s. 94.

²³⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 101.

²³⁶ Leknevî, *Ecvibe*, s. 77.

²³⁷ Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *er-Risâletu'l-mustetrafe*, İstanbul 1986, s. 31; Leknevî, *Ecvibe*, s. 78. dn 1, (muḥakik Ebû Ğudde'nin notu).

²³⁸ Abdullah b. Yûsuf Ebû Muhammed el-Hanefî ez-Zeyle'î, *Nasbu'r-râye li-ehâdisi'l-hidâye*, th., Muhammed Yûsuf el-Benevî, Mısır 1357, I, 356; Leknevî, *Ecvibe*, s. 78. dn 1, (muḥakik Ebû Ğudde'nin notu).

²³⁹ Ali b. Ömer Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, th., Abdülhâşim Yemânî el-Medenî, Beyrut 1386/1966, I, 53-81.

Sünen'ine İlel kitabına benzer bir metotla başlar. 3) Fıkıh ve ahkâmın tespit ve tayininde de büyük maharet ve kabiliyet gösterir, mezhepler arası fikhî farklılıkları beyan eder. Bu sebeple hemen hemen her babın altında merfû', mevkûf, maktû', eser ve buna benzer nakilleri zikreder;²⁴⁰ hangisinin doğru olduğunu açıklar.²⁴¹ Senet ve metin farklılıklarını verir. Sahih, hasen²⁴² ve zayıf tarikleri verdikten sonra durumlarını açıklar; bunu da ahkâmın bina edildiği muhtelif fukahânın delillerini açıklamak için yapar.

Rivâyetinde teferrüt edip zayıf olan kişilerin durumunu açıklar.²⁴³ Râvi ve rivâyetler konusunda bilgi vermeye önem verir. Bir babta zikrettiği hadislerde problem yoksa değerlendirme yapmaz. Sıhhat açısından farklı rivâyetler varsa, o zaman hem bu rivâyetleri verir hem de sıhhat değerlendirmesi yaparak tercihini belirtir. Kelime açıklamaları yapar, bazı ifadelerden ne kastedildiğini belirtir.²⁴⁴ Destekleme amaçlı verdiği aynı rivâyet hakkında bir şey söylemez.²⁴⁵

Bazı rivâyetlerin asılsızlığını belirtmek için müstakil bablar zikrettiği ve rivâyetin durumunu açıkladığı olur. "Babu's-sivâk" deyip İbn Abas'ın sözü olarak nakledilen şu ifadeler buna örnektir: "Misvakin on hasleti vardır: Rab Teâlâ'nın rızasını kazanmak, şeytanı kızdırmak, meleklere sevindirmek, diş etlerini güçlendirmek, diş çürümelerini önlemek, görmeyi güçlendirmek, ağzı temizlemek, balgamı azaltmak ki misvak kullanmak sunnettir, hasenatı artırır." Bu rivâyetin senedinde yer alan Mu'allâ b. Meymûn'un zayıf ve metruk olduğunu belirtir.²⁴⁶

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Dârekutnî'nin Sünen'i, okuyucuya amel etme konusunda yardımcı olmaktan ziyade, mu'allel hadisler konusunda bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Bu yüzden avama değil, ulemaya hitap eder. Dârekutnî'nin Sünen'i, kullanacağı hadisin illetli olup olmadığını test etmek ve mu'allel ahkâm hadisleri bir arada görmek isteyenler için iyi bir başvuru kaynağıdır.

10. İbn Huzeyme'nin (ö.311/923) Sahîh'i: İbn Huzeyme'nin Sahîh'i bab eksenli bir çalışmadır. Müsannif, metot olarak önce hadislerin yorumunu ve şayet hüküm içeriyorsa istinbat ettiği hükmü başlığa yansıtır; sonra bab başlığı altında delil niteliğindeki hadisleri zikreder. Böylece bablar ya serdedilen hadisin/hadislerin ihtiva ettiği konunun zikri veya hükmünün beyanı niteliğindedir. Dolayısıyla İbn Huzeyme hadisleri sadece nakletmekle kalmaz, aynı zamanda fikhî yorum ve hükümlerini de bab başlıklarında yansıtmaya çalışır; bazen farz, mübah, haram ve mehrûh gibi fikhî hüküm beyan etmenin ötesine geçerek meseleyi en ince detayına kadar açıklar; uzun izahlarda bulunur. Bu yüzden İbn Huzeyme'nin fikhî başarısını bab başlıklarında görmek mümkündür.

²⁴⁰ Msl. bk. Dârekutnî, *Sünen*, I, 83, 84.

²⁴¹ Msl. bk. Dârekutnî, *Sünen*, I, 102.

²⁴² Msl. bk. Dârekutnî, *Sünen*, I, 103.

²⁴³ Msl. bk. Dârekutnî, *Sünen*, I, 107.

²⁴⁴ Msl. bk. Dârekutnî, *Sünen*, I, 111.

²⁴⁵ Msl. bk. Dârekutnî, *Sünen*, I, 115-116.

²⁴⁶ Msl. bk. Dârekutnî, *Sünen*, I, 158.

İbn Huzeyme'nin bablarda birden çok hadis rivâyet ettiği olur. En küçük bir lafız farklılığından dolayı hadisi tekrar verir. Bazen farklı senedi verdikten sonra metne "mislehu" veya "fe-zekera'l-hadîse"²⁴⁷ lafızlarıyla işaret eder. Bab başlıklarında âyet de kullanır. Bazen naklettiği hadisten iktibasta bulunur. Âyeti, hadisten istinbat ettiği hüküm cümlelerini açıklama veya destekleme mahiyetinde verir. Böylece hadisten istinbatla elde ettiği hükmün ne kadar isabetli olduğunu Kur'an âyetleriyle desteklemeye çalışır. Bab başlıklarında "şu hükmün delili" şeklinde "delil" ifadesini çok kullanır.

İbn Huzeyme eserine aldığı hadisler hakkında, çok azı²⁴⁸ dışında ayrıca sıhhat değerlendirmesi yapmaz. Hadisleri değerlendirmesi onları eserine almış olmasıdır. Bu yüzden onun ayrı bir terminolojisi de söz konusu değildir. Verdiği isimden de anlaşılacağı gibi, eserine kendince sahih olan rivâyetleri almıştır. Bununla beraber eseri, Mustafa el-A'zamî'nin yaptığı tahkikli neşrinde düştüğü dipnotlardan da anlaşıldığına göre isnadı zayıf olan rivâyetler de içermektedir.²⁴⁹ Mustafa el-A'zamî bu rivâyetlerden birçoğunun mutabaâtının bulunduğunu belirtir.²⁵⁰

İbn Huzeyme hadislerin sıhhatini araştırmada oldukça titiz davranır, isnad hakkında en ufak bir tenkitten dolayı sahih hükmünü vermede tavakkuf eder, "eğer haber sahihse" veya "sabitse" gibi ihtiyatlı ifadeler kullanır. Bu yüzden Suyûtî'ye (ö.911/1505) göre İbn Huzeyme'nin Sahîh'i, isnat ve metin açısından güvenilirlikte İbn Hibbân'ın Sahîh'inden daha üstündür.²⁵¹ Şu'ayb el-Arnâvud aksi görüştedir; Suyûtî'nin bu görüşünün müsellem olmadığını ifade eder. Zira bir kısmına kendisinin de işaret ettiği gibi bazı rivâyetleri sahih değildir. Şu'ayb el-Arnâvud'un ifadesiyle senet açısından zayıf olanlar azımsanmayacak kadar çoktur.²⁵² Genel sıralamada sadece sahih hadislerden oluşturulmak amacıyla telif edilen hadis eserleri arasında güvenilirlik bakımından sahihayndan sonra üçüncü sırayı alır. İbnü's- Salâh²⁵³ ve Ahmed Muhammed Şâkir bu görüştedir.²⁵⁴ Bununla beraber İbn Huzeyme'nin sahihinde sahih hükmü verilip de hasen derecesine ulaşmayan hadisler de vardır.²⁵⁵ Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: İbn Huzeyme'nin Sahîh'inde yer alan bütün hadisler, sıhhat açısından Sahihayndaki gibi değildirler; bu eser sahih ve hasenin yanı sıra zayıf hadisler de içerir. Ancak sahih ve hasen hadislerle nisbetle oranları çok az, vâhi derecede şiddetli zaaf içeren hadisler de yok denecek kadar

²⁴⁷ Msl. bk. İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk Ebû Bekr es-Sulemî en-Nisâbü'ri, *Sahîhu İbn Huzeyme*, th., Muhammed Mustafâ el-A'zamî, Beyrût 1412/1992, I, 354 dn. no. 715, I, 342, dn. No. 689, vs.

²⁴⁸ Msl. bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 71, 75, 113, 226, 238.

²⁴⁹ Msl. bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 354 dn. no. 715.

²⁵⁰ Msl. bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 19, dn. no. 29, I, 45, dn. no. 83, I, 331, dn. no. 662, vs.

²⁵¹ Suyûtî, *Tedrib*, I, 109.

²⁵² İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, Ebû Hâtim el-Bustî, *Sahîhu İbn Hibbân bi-Tertibi İbn Belbân*, th., Şuayb el-Arnâvud, Beyrût 1414/1993, (muhakkik Şuayb el-Arnâvud'un Sahîhu İbn Hibbân'a yazdığı mukaddime), s. 42.

²⁵³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 16.

²⁵⁴ İbn Hibbân, *Sahîh (mukaddime)*, I, 6-7.

²⁵⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *Fethulmuğîs Şerhu Elfıyyeti'l-hadîs*, Lübnan 1403, I, 36-37.

azdır.²⁵⁶ Bab eksenli bir yaklaşımla bu durumun sorun teşkil etmeyeceği kanaatindeyiz.

11. İbn Hibbân'ın (ö.354/965) **Sahîh'i:** İbn Hibbân'ın tasnif sistemi tamamen orijinaldir. Ne ale'l-ebvâb ve ne de ale'r-ricâldir. Onun için adına *et-Tekâsim ve'l-envâ'* demiştir. Kitabında bir hadisi bulmak gerçekten zordur. Sonradan gelenler onu ale'l-ebvâb sisteme çevirmişlerdir.²⁵⁷ Ale'l-ebvâb sisteme çevrilmiş haliyle babları, İbn Huzeyme'nin bab sistemine yakındır. Bablar hadislerin ihtiva ettiği konuyu veya hükmü yansıtmaya mahiyetindedir. Hadisler de bablarda zikredilen hükümlerin delilleri niteliğindedir. Bununla beraber İbn Huzeyme'nin babları daha açıklayıcı niteliktedir. İbn Hibbân, sahih hadislerden müteşekkil eser telif edenler gibi, eserine almaktan başka, hadisler hakkında ayrıca değerlendirme lafızları kullanmaz.

İbn Hibbân'ın Sahih'i güvenilirlikte Hâkim'in Müstedrek'inden üstün, İbn Huzeyme'nin Sahih'inden daha alt seviyededir. Irâkî (ö.806/1403), Hâkim'in, İbn Hibbân'dan daha mütesâhil, el-Hâzîmî (ö.594/1198) de, İbn Hibbân'ın Hâkim'den daha mutkîn olduğunu ifade eder.²⁵⁸ Bazıları İbn Hibbân'ın mütesâhil olduğu değerlendirmesine katılmaz. Ona mütesâhil denilmesi, hasen hadislere sahih demesindedir. Onlara göre İbn Hibbân'a eserinde hasen hadislerin bulunması nedeniyle mütesâhil denilmesi doğru değildir. Eğer ona, dikkate aldığı sıhhat şartlarının hafifliği nedeniyle mütesâhil denmişse, bu da doğru değildir. Çünkü Sahih'ini, râvisi sika olup müdellis olmayan ve bizzat hadisini hocasından sema yoluyla alan râvilerden tahric etmiş, eserine mürsel ve munkatî' olmayan hadisleri almıştır. Bir râvi hakkında cerh ve ta'dil bulunmaz, bütün hoca ve öğrencileri sika olur ve kendisinden münker bir rivâyet nakledilmezse, böyle bir râvi İbn Hibbân'a göre sikadır. Hâsılı İbn Hibbân iltizam ettiği şartları tam olarak yerine getirmiştir.²⁵⁹ İbn Hacer'e (ö.852/1448) göre, İbn Hibban ve İbn Huzeyme'nin sahihlerindeki hadisler, yaralayıcı bir illet bulunmadığı sürece ihticaca elverişlidir.²⁶⁰

12. Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) **Müsned'i:** Zehebî (ö.748/1347), Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde nakli câiz ve ihticaca elverişli olmayan hayli zayıf ve denizde bir damla mesabesinde az da olsa mevzûya benzer rivâyetlerin bulunduğunu söyler.²⁶¹ İbnü'l-Cevzî (ö.597/1200), Müsned'deki rivâyetlerden otuzsekiz kadarını Mevzûât'ında zikreder.²⁶² İbn Teymiyye'nin (ö.728/1327) ifadesiyle Ahmed b. Hanbel'in, Müsned'inde zikrettiği hadisler, kendine göre muhteccün bihtir. O, Müsned'ine özellikle ilim ehlinin rivâyet ettiği hadisleri almış,²⁶³ kendince kizbi/yalancılığı bilinen hiçbirinden hadis almamaya özen göstermiştir. Hatta ona göre Ahmed b. Hanbel'in, Müsned'e hadis almadaki şartları, Ebû

²⁵⁶ İbn Huzeyme, *Sahîh* (mukaddime), s. 22.

²⁵⁷ Suyûtî, *Tedrib*, I, 109.

²⁵⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*, Beyrut 2000 (Kahira 1357 H. baskısından ofset), s. 44, (Şurûtu'l-eimmeti's-sitte ile birlikte)

²⁵⁹ Suyûtî, *Tedrib*, I, 108.

²⁶⁰ İbn Hacer, *en-Nuket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, I, 291.

²⁶¹ Leknevî, *Ecvibe*, s. 95.

²⁶² Leknevî, *Ecvibe*, s. 90, dn.

²⁶³ Leknevî, *Ecvibe*, s. 96.

Dâvûd'un şartlarından daha sağlam,²⁶⁴ hadisleri de Sünen'indeki hadislerden daha ecved/sahihtir.²⁶⁵ Bununla beraber, İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in naklettiği hadislerin bir kısmında bâtil olduğuna delalet eden illetlerin bulunduğunu, ancak çoğunluğunun hatta tamamına yakınının ceyyid ve muhteccun bih olduğunu ifade eder.²⁶⁶

İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine, oğlu Abdullah (ö.290/903) ve Ebû Bekr el-Katî'î'nin (ö.368/978) ilâveler yaptığını, el-Katî'î'nin ilâvelerinde birçok mevzû rivâyet bulunduğunu, bazı cahillerin bunları Ahmed b. Hanbel'in rivâyetleri zannettiğini, oysa bunun vahim bir hata olduğunu söyler.²⁶⁷ Fakat Irakî (ö.806/1403) bu görüşe muhalefet eder ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde uydurma rivâyetlerin bulunduğunu ve bunları bir cüzde topladığını, ancak çok olmadıklarını söyler.²⁶⁸ İbn Hacer (ö.852/1448), *el-Kavlu'l-musedded fi'z-zebb an Musnedi Ahmed* adlı eserinde, İbnu'l-Cevzî'nin uydurma diye tenkit ettiği başka hadisleri de ilâve ederek Irâkî'nin mevzû dediği bütün hadisleri tek tek ele almış, delillerini serdederek uydurma olmadıklarını savunmuştur.²⁶⁹

Bilindiği gibi Ahmed b. Hanbel; fedâil, ahlâk, terğîb ve terhîp konularında mütesâhildir; ciddi zayıflık içermemek kaydıyla bu konularda zayıf hadisle amel edilebileceği görüşündedir. Bu tesâhül çerçevesinde zayıf oldukları kanaatiyle az da olsa mevzû rivâyetlerin zikredilmiş olması tabiidir. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin Şuayb el-Arnâvud'un ta'lik ve değerlendirmelerinin yer aldığı baskısından yararlanmanın son derece isabetli olacağı kanaatindeyiz.

13. Abdurrezzâk'ın (ö.211/827) Musannef'i: Musannefler ale'l-ebvâb sisteme dâhil oldukları ve sistem olarak da her türlü hadisi ihtiva ettikleri için Abdurrezzâk'ın Msannef'i de doğal olarak *sahih* ve *hasen* hadislerin yanı sıra; *zayıf*, *ma'rûf*, *garib*, *şâz*, *münker*, *doğru*, *yanlış*, *sabit*, *maklûb* hadisler de içermektedir.²⁷⁰

Abdurrezzâk, ömrünün sonlarına doğru ihtilatından dolayı tenkit edilmiş, ehl-i beyte olan aşırı sevgisi nedeniyle şîilikle suçlanmış; ancak, Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve Yahya b. Maîn (ö.233/847) gibi meşhur muhaddisler, bu tenkitleri haklı görmemiş; Abbas b. Abduazîm el-Anberî tarafından yalancılıkla itham edilmesini de hiç kimse ciddiye almamıştır.²⁷¹

Musannef'in bab başlıkları oldukça kısa ve fikhî yönü ağır basan ifadelerden oluşur. Fikhî konulara göre tertip edildiği için bablarda zikredilen hadisler; ya bir konuyu aydınlatma veya bir probleme çözüm getirme mahiyetindedir. Soru şeklinde yer alan bazı başlıkların altında zikredilen hadisler, sorunun cevabı niteliğindedir. Bununla beraber müellif kendi görüşünü belirtmez. Konuya ait Hz. Peygamber'den verilen

²⁶⁴ Leknevî, *Ecvibe*, s. 96-97.

²⁶⁵ Leknevî, *Ecvibe*, s. 98, dn. 3.

²⁶⁶ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 121.

²⁶⁷ Leknevî, *Ecvibe*, s. 98-99.

²⁶⁸ Leknevî, *Ecvibe*, s. 99.

²⁶⁹ Leknevî, *Ecvibe*, s. 100.

²⁷⁰ Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-bâliğâ*, I, 495. Ayrıca bk. Leknevî, *Ecvibe*, s. 89-90, dn. (muhakkik Abdulfettâh Ebû Güdde'nin notu.); Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 250.

²⁷¹ Akyüz, Ali, *Kaynak Tetkiki Açısından Abdurrezzâk-Buhârî İlişkisi Üzerine Bir Mukayese*, İstanbul 1997, s. 23.

haberleri, sahabî sözlerini ve tabiîn fetvalarını sıralamakla yetinir. Yorumlanmış fikhî sonuçlar amaçlandığı için mevkûf ve maktû haberler oldukça fazladır. Bu da, sahabe ve tabiûnun söz ve uygulamalarını, merfû nitelikli haberlerin bir nevi yorumu niteliğinde kabul etmesinin tabii sonucudur. Abdurrezzâk, bununla, bab başlıklarına yansıttığı hükümün delilini sunmanın yanı sıra, bir mesele hakkında sahabe ve tabiûnun farklı yorum ve uygulamalarını sunmayı da amaçlar. Ayrıca rivâyet farklılıklarının nakline de önem verir.²⁷² Örneğin 'kulakların meshi babı'nda kulakların nasıl meshedileceği ile ilgili bilgilendirme nitelikli haberlerin yanı sıra, kulakların başa mı yoksa yüze mi ait olduğu konusunda görüş ve tartışmalara da yer verir. Konu ile ilgili aklî ve mantikî yorumlar nakleder.²⁷³ Musannef bu mânâda hadis kitabı olmanın yanı sıra, fıkıh kitabı özelliği de taşır.

Abdurrezzâk, hadislerin sıhhati konusunda hiçbir değerlendirme yapmadığı gibi rical tenkidi, tanıtımı ve kelime açıklamalarına da hemen hemen hiç yer vermez. Hadislerin çoğunu 'an fulân... 'an fulân' şeklinde 'an'ane yöntemiyle nakleder. İhbâr ve tahdîs sigalarını kullandığı da olur. Bilindiği gibi hadis geleneğinde hadisi 'an'ane ile nakleden râvi tedlisçi ise hadîs munkatî', değilse muttasıl kabul edilir. Musannef hadis kitaplarının üçüncü tabakasına aittir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Musanneflerin en büyük dezavantajı, ma'mulun bih olmayan hadisler içermekle beraber, hadislerin niteliğinin belirtilmemiş olmasıdır. Bu olumsuzluğu, hadisleri bab ekseni yaklaşımına ele almak suretiyle kısmen çözmek mümkün olsa da, bunu ancak hadis ilminde otorite/mütehassıs olanlar başarabilir. Dolayısıyla bu kabil kaynaklardan herkesin yaralanması zordur.

14. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin (ö.235/849) Musannef'i: İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'i metot, muhteva ve güvenilirlik bakımından Abdurrezzâk'ın Musannef'inden farklı değildir. İbn Ebî Şeybe, kendisine göre açıkça uydurma ve yalan olan rivâyetler dışında her türlü hadisi eserine almıştır. Durum böyle olunca, onun Musannef'i de, doğal olarak *sahih* ve *hasen* hadislerin yanı sıra; *zayıf*, *ma'rûf*, *garib*, *şâz*, *münker*, *doğru*, *yanlış*, *sabit*, *maklûb* hadisler de içermektedir.²⁷⁴ Çünkü o, güvenilirlikten ziyade, bir konu hakkında söylenen söz ve yapılan uygulamaları arşivlemeyi esas almıştır. Buna bir nevi 'konu merkezli bilginin arşivlenmesi' de denebilir. Bu yüzden o da Abdurrezzâk gibi râvi ve hadislerin güvenilirliği hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaz. Dolayısıyla her iki eserin de hadislerinden yararlanmak, otoritelerin işidir. Bir hadisin sadece bu eserlerde yer almış olması, o hadisin güvenilirliği hakkında herhangi bir mesaj vermez.

İbn Ebî Şeybe metot olarak bir konu hakkında varit olan bütün farklı görüşleri nakletmeye gayret eder; her babta duyduğu bütün merfû, mevkûf ve maktû nitelikli haberleri bir araya getirmeye çalışır. Kendisince

²⁷² Bk. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, I, 57, 58.

²⁷³ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, th., Eymen Nasruddîn il-Ezherî, Beyrut 1421/2000, I, 8-11 (K. Tahâret, bab 4).

²⁷⁴ Dihlevî, *Hüccetü'lâhî'l-bâliğa*, I, 495. Ayrıca bk. Leknevî, *Ecvibe*, s. 89-90, dn. (muhakkik Abdulfettâh Ebû Ğudde'nin notu.); Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 250.

sika olan her hocasından duyduklarını ve şartlarına uygun olan haberleri nakletmeyi hedefler. Rivâyet aldığı kişiler, kendisince âdildir; cerh edilmemiş veya leh ve aleyhlerine hüküm verilmemiştir.

İbn Ebî Şeybe, hadisler hakkında çeşitli fikhî görüşlerin tartışıldığı bir dönemde yaşamıştır. Bu yüzden Musannef'inde bütün farklı görüşleri bir emanet bilinciyle nakletmeye çalışır; bazı hadisçilerin metoduna uyarak metinleri olduğu gibi korumayı esas alır ve buna oldukça önem verir. Buna bağlı olarak hocalarının lehçe ve istilahlarını olduğu gibi nakleder. Böylece nakillerinde bazı yabancı ve garip kelimeler de yer alır. Duyduğu gibi naklettiği için bazı lahn içeren ifadeler ve Ehl-i sünnete ters düşen bazı görüşler de nakleder.²⁷⁵

Râvinin tek başına sema yoluyla aldığı hadisler için *haddesenî*, semainda başkalarının da bulunduğu hadisler için *heddesenâ*, hocaya bizzat kendisinin tek başına okuduğu hadisler için *ahberanî*, başkasının okuyup kendisinin dinlediği hadisler için *ahberanâ*, muhaddise arz edip şifahi olarak icâzet aldığı hadisler için *enbe'enî*, kendisinin de bulunduğu bir mecliste başkasının hocaya arz edip de muhaddisin şifahi olarak icâzet verdiği hadisler için *enbe'enâ*, muhaddisin şifahi olarak değil de yazılı olarak icâzet verdiği hadisler için *ketebe ileyye fulân* tabirlerini kullanır. Tahdîs sıgalarını kullanmadığı hadisleri, hocalarından bizzat işiterek değil de kitaplarından veya ilk tabiiilerin sahifelerinden almıştır.²⁷⁶

Sonuç olarak İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inden yararlanma konusunda, Abdurrezzâk'ın Musannef'i hakkında söylenenlerin aynısını tekrar etmek mümkündür.

15. Hâkim'in (ö.405/1014) Müstedrek'i: Hâkim'in Müstedrek'i, Buhârî ve Müslim'in veya sadece birinin şartlarını taşıyan yahut her ikisinin de şartlarını taşımamakla beraber kendi değerlendirmesine göre sahih olan hadisleri içerir.²⁷⁷

İbnu's-Salâh'ın (ö.643/1245) ifadesiyle Hâkim'in Müstedrek'i büyük bir kitaptır. Bazıları tenkit edilmiş olsa da Buhârî ve Müslim'in eserlerine almadıkları hadislerden büyük bir yekûnu kapsar.²⁷⁸

Hâkim, eserine aldığı hadisleri tek tek değerlendirir ve "Bu hadis Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir.", "Bu hadis Buhârî'nin şartlarına göre sahihtir.", "Bu hadis Müslim'in şartlarına göre sahihtir." "Bu, isnadı sahih bir hadistir." ifadelerini kullanır.

Hâkim tashihte mütesâhildir.²⁷⁹ Zehebî (ö.748/1347), Müstedrek'teki hadisleri tek tek değerlendirerek birçoğunu zayıf ve münker olmakla tenkit etmiş, yüze yakınına uydurma diye bir araya getirerek bir cüz oluşturmuştur.²⁸⁰

²⁷⁵ Saîd Muhammed el-Lehhâm (muhakkik), *Musannef (Mukaddime)*, I, 8-11.

²⁷⁶ Aynı yer.

²⁷⁷ Suyûtî, *Tedrib*, I, 105.

²⁷⁸ Suyûtî, *Tedrib*, I, 99.

²⁷⁹ Suyûtî, *Tedrib*, I, 105.

²⁸⁰ Suyûtî, *Tedrib*, I, 106.

Ebû Saîd²⁸¹ el-Mâlinî (ö.412/1021), Hâkim'in tasnif ettiği Müstedrek'i başından sonuna kadar okuduğunu, hiçbir hadisinin, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olmadığını belirtir. Ancak Zehebî, el-Mâlinî'nin bu değerlendirmesinde aşırı gittiği görüşündedir. Zehebî'ye göre büyük çoğunluğu Buhârî ve Müslim'in, diğer büyük bir çoğunluğu da ikisinden birinin şartlarına uygundur. Bunlar kitabın yarısına yakın bir yekûn tutar. Dörtte birinin senedi sahih, az bir kısmı illetlidir. Dörtte bire yakını de münker veya vâhi derecede zayıf olup sahih değildir; bunların bir kısmı mevzûdur.²⁸²

İbn Hacer (ö.852/1448), Hâkim'in mütesâhil davrandığını, ancak eserindeki hadisleri tekrar dönüp kontrol etmek amacıyla toplama esnasında fazla özen göstermediğini, fakat geriye dönüp kontrol de edemediğini, nitekim altı cüzden oluşan Müstedrek'in ikinci cüzünün yarısının yakınında Hâkim'in kendi el yazısının bittiğini belirten bir ifade ile karşılaştığını belirtir. Bundan sonrası icâzet yoluyla alınmıştır.²⁸³ Sehâvî (ö.902/1496) de Müstedrek'te pek çok uydurma hadis yer aldığını, bunun sebebinin de Hâkim'in eserini ömrünün sonlarında tasnif ettiğini, kendisinde gaflet ve zihinsel değişimin meydana geldiğini, bununla beraber onu yeniden kontrol etme imkânı da bulamadığını belirterek açıklar. Eserinin baş kısmındaki tesâhülün geri kalana nispetle yok denecek kadar az olduğunu, bunun da bu tezi desteklediğini belirtir.²⁸⁴

Hâkim'in tashihine yahut bir başkasının tashih veya taz'ifine yahut da za'fını gerektirecek bir illetle karşılaşılmayan Müstedrek'teki rivâyetlere hasen hükmü verilebileceği ifade edilmektedir. El-Bedr b. Cemâ'a (ö.733/1332), Müstedrek'te yer alan hadisler hakkında en doğrusu araştırıp çıkan sonuca göre hasen, sahih veya zayıf hükmü verilip ona göre hareket edilmesi gerektiğini belirtir. Irâkî (ö.806/1403) de bu görüştedir.²⁸⁵

'Aynî (ö.855/1451), Hâkim'in tesâhülünün, zayıf hatta bazı mevzû rivâyetleri sahih gösterme noktasında olduğunu söyler. Bu sebeple İbn Dihye (ö.633/1235), Hâkim'in değerlendirmeleri konusunda,²⁸⁶ Suyûtî (ö.911/1505) de Müstedrek'ten hadis naklinde bulunurken dikkatli olunması gerektiğini söyler.²⁸⁷

Buhârî ve Müslim'in veya ikisinden birinin şartına uygun olma meselesine gelince: Bir hadisin Buhârî ve Müslim'in veya ikisinden birinin şartlarına uygun olması için, o hadisin Sahîhaynın ricâlinden herhangi birisi yoluyla alınmış olması, çoğu âlimlerce yeterli görülmüştür. Onlara göre sahihaynın şartlarından kasıt da söz konusu rivâyetin râvisinin Buhârî ve Müslim'in ricâlinden olmasıdır.

²⁸¹ Kettânî'nin *er-Risâletü'l-müstetrafe*'sinde 'Ebû Sa'd' olarak geçer. Bk. s. 102, (İstanbul 1986).

²⁸² Suyûtî, *Tedrib*, I, 106.

²⁸³ Aynı yer.

²⁸⁴ Suyûtî, *Tedrib*, I, 107, dn.

²⁸⁵ Suyûtî, *Tedrib*, I, 107.

²⁸⁶ Msl. bk. Leknevî, *Ecvibe*, s. 80. dn 1, (muhakikin notu).

²⁸⁷ Leknevî, *Ecvibe*, s. 82.

Bilindiği gibi hadislerin kabulünde Buhârî'nin ileri sürdüğü şartlar, diğerlerinden daha üstündür. Onun için bütün âlimlerin genel kabulüne göre Buhârî, tasnif edilmiş hadis kitaplarının en önde gelenidir. Daha sonra Müslim gelir ki, illetli oldukları belirtilenler hariç, âlimler, Müslim'i de kabul ile karşılamışlardır. Daha sonra Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olan hadisler gelir. Bundan kasıt, hadisin sıhhat şartlarını taşımakla beraber, Buhârî ve Müslim'in ortaklaşa kendisinden hadis aldıkları râvilerden tahrif edilmiş olmasıdır. Zira onların râvilerinin âdil oldukları noktasında ittifak hâsıl olmuştur. Dolayısıyla, bunların rivâyet ettiği hadisler diğerlerinden daha üstün kabul edilmiştir. İbn Hacer'in ifadesiyle genel kabul ve yaklaşım böyledir ve asıl olan da budur. Bu hükmün dışına ancak özel bir delil ile çıkılır.²⁸⁸

Abdulkadir el-Arnâvud'un belirttiğine göre, Buhârî ve Müslim'in veya ikisinden birinin, sahihlerinde, bir şahıstan hadis rivâyet etmiş olmaları, o rivâyetin sahih olduğu, onda şüphe, gaflet ve hatanın bulunmadığı anlamına gelir. Çünkü her ikisi de tenkide uğramış kişilerden hadis rivâyet etmiş olmakla beraber, söz konusu kişilerden hadis rivâyet ettiklerinde, onların mutabaât ve şevâhidi bulunan, aslının var olduğu bilinen hadislerini seçiyor, rivâyetinde tek kaldıkları, özellikle de sika râvile muhalefet ettikleri hadislerini almıyorlardı. Sahihayna istidrak yapanlar bu inceliği kavrayamayıp gereken titizliği gösterememiş, istidraklerinde tesâhüle düşmüşlerdir. İstidrak yapanların en mütesâhili Hâkim'dir. el-Müstedrek adlı kitabında çok mütesâhil davranmış, bu inceliğe dikkat etmediği halde hadislerin naklinde Buhârî ve Müslim'in veya ikisinden birinin şartlarına uygun olduğunu söylemiştir. Hâlbuki Sahih'te bulunan bir râvinin muhteccun bih olması, mezkûr sebeplerden dolayı ondan rivâyet edilen her hadisin Buhârî'nin şartlarına uygun olmasını gerektirmez. Çünkü Buhârî veya Müslim bir râvinin hadislerini alırken onun öğrencileri arasında seçici davranır, hadislerini iyi zapt etmiş ve özelliklerini iyi bilen biri yoluyla alır; fakat zayıf olup bu özellikleri taşımayan başka biri yoluyla almazlardı. Oysa Hâkim, bu hassasiyeti gösteremediği veya bu inceliği kavrayamadığı için, söz konusu râvinin hadisini/hadislerini zayıf veya rast gele kişiler yoluyla alır, sonra da bu hadis Buhârî ve Müslim'in veya ikisinden birinin şartlarına uygundur, diye nakleder. Bu bir tesâhüldür. Çünkü Buhârî ve Müslim onunla sadece muayyen hocaları yoluyla ihticacda bulunurdu. Dolayısıyla, Buhârî veya Müslim'in ricâli diye onların ricâlerinden herhangi birinden nakilde bulunan her râviden hadis almak, onların şartından değildir.²⁸⁹

Ebû Abdillâh b. Mende'nin (ö.395/1004) belirttiğine göre Buhârî ve Müslim'in şartlarından kasıt, terkinde icma edilmemiş râvilerin, Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde zikrettikleri tarikler dışında, muttasıl bir senetle hadislerini tahrir etmesidir.²⁹⁰

Zehebî (ö.748/1347), *Telhîsu Müstedreki'l-Hâkim* adını verdiği bir çalışmada Müstedrek'teki bütün hadisleri tek tek değerlendirmiş, sıhhat

²⁸⁸ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 38-39.

²⁸⁹ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 39-40, dn.1, (Abdulkâdir el-Amâvûd'un, *Câmi'u'l-Usûl*, I, 113'den naklen).

²⁹⁰ Leknevî, *Ecvibe*, s. 74-75.

açısından durumlarını ortaya koymuştur. Müstedrek'ten yararlanırken kişi, ya kendi araştırmasıyla vardığı sonuca göre hareket etmeli veya Zehebî'nin söz konusu değerlendirmelerini dikkate almalıdır. Mustafâ Abdulkadîr 'Atâ'nın tahkikiyle, Beyrût 1411/1990 tarihli baskısının dipnotlarında, Zehebî'nin söz konusu değerlendirmeleri yer almaktadır.

16. Beyhakî'nin (ö.458/1065) **Eserleri:** İbn Teymiyye'nin (ö.728/1327) ifade ettiğine göre, Beyhakî'nin kitapları zayıf hadislerle doludur. Rivâyetlerinin çoğu itimada şayan değil, itidada/başka bir hadisi desteklemeye sâlihdir/uygundur. Fedâil konularında zayıf olan pek çok rivâyetin yanı sıra, mevzû rivâyetler de nakleder.²⁹¹ Fakat Nevevî (ö.676/1277), hadis otoritelerinin, Beyhakî'nin, hocası Hâkim'den daha titiz olduğu noktasında hemfikir olduklarını söyler.²⁹² Çünkü Beyhakî hadislerin durumunu daha derinlemesine araştırır.²⁹³

Beyhakî'nin bütün kitaplarını aynı kefeye koyarak İbn Teymiyye'nin yaptığı genellemeyi kabul etmek gerçekçi olmasa gerektir. Beyhakî'nin *Şu'abu'l-îmân* ve *Delâilu'n-nubüvve* adlı eserlerinde yer verdiği hadislerle *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında zikrettiği hadisler, sıhhat bakımından bir değildir. İlk iki eserde daha mütesâhil davranırken, Sünen'inde daha titiz davrandığı açıktır. Bu da yaygın bir teamül olarak ahkâm ile ilgili hadislerle ahlâk ve fedâil ile ilgili hadislerin naklinde farklı bir yaklaşım sergilediğinin bir ifadesidir. İbn Teymiyye'nin söz konusu ettiği mevzû/asılsız rivâyetler, biraz da muhtevalarının verdiği gevşeklikle daha çok bu ilk iki eserinde yer almaktadır.

Beyhakî, Sünen'inde her hadis hakkında olmasa da çoğunun durumunu belirtir. Zayıf ve münker olanlarını açıklar. Dolayısıyla Beyhakî'nin Sünen'i diğer sünenler gibi bab eksenli ele alındığında zayıf hadis nakletme konusunun çok fazla bir problem teşkil etmeyeceği kanaatindeyiz. Bununla beraber Sünen dışındaki eserlerinde, daha bir ihtiyatla yaklaşılması gereken rivâyetlerin oldukça fazla olduğunu belirtmekte de yarar var.

17. Ebû Nu'aym'ın (ö.430/1038) **Eserleri:** Zehebî (ö.748/1347), Ebû Nu'aym ve diğer bazı muteahhir ulemânın, kitaplarında, çekinmeden uydurma rivâyetler tahric ettiğini söyler. İbn Teymiyye (ö.728/1327) de Ebû Nu'aym'ın Hilye'de sahâbenin fazileti ve zühdle ilgili mevzû oldukları bilinen garib rivâyetler dercettiğini belirtir. Hatîb (ö.463/1070), İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200) ve İbn Asâkir (ö.571/1175) de Ebû Nu'aym gibi eserlerine mevzû rivâyetler dercetmişlerdir.²⁹⁴ Fakat bunu, bilerek değil de tesahüllerinin ve arşivleme gayelerinin bir sonucu olarak yaptıklarını söylemek daha isabetli olur.

18. Münzirî'nin (ö.656/1258) **et-Terğîb ve't-Terhîb'i:** Ebû Muhamed Abdulazîm b. Abdulğani el-Münzirî'nin, *et-Terğîb ve't-Terhîb* adlı hadis kitabı kaynak özelliğine sahip bir eser değildir. Ancak vaaz ve sohbetlerde çok kullanıldığı halde hadislerin sıhhat durumlarına işaret

²⁹¹Leknevî, *Ecvibe*, s. 78. dn. 4, (muhakikin notu).

²⁹² Leknevî, *Ecvibe*, s. 88.

²⁹³ Suyûtî, *Tedrib*, I, 280..

²⁹⁴ Bk. Leknevî, *Ecvibe*, s. 80. dn 1, (muhakikin notu).

eden özel terminolojisinin pek dikkate alınmadığı için, kısaca bu eserden de bahsetmek yerinde olacaktır.

Her şeyden önce Münzirî'nin bu eseri, muhtevası ve teşekkül amacı itibariyle tesâhüle müsait olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple Münzirî, diğer âlimlerin çoğu gibi terğîb ve terhîb konularında mütesâhil davranır. Metot olarak eserinin hacmini daha fazla büyütüp okuyucuyu bıktırmamak için hadislerin senetlerini hazfeder; uzun ta'lil, tahlil ve açıklamalar yerine özel terminoloji kullanmayı tercih eder. Merfû' hadislere öncelik verir, nadir olarak fiilî sünnetler de nakleder. Önce hadisi zikreder; hemen arkasından, hadisi, meşhur kitap sahibi imamlardan kimin rivâyet ettiğini belirtir. İsnatların sahih, hasen ve zayıflıklarına işaret eder.

Bununla beraber Münzirî, geçmiş ulemânın terğîb ve terhîb konularında hep mütesâhil davrandığını, hatta çoğunun bu konularda durumunu açıklamadan mevzû rivâyetler bile naklettiğini, oysa kendisinin bu kitabında hadislerin çoğunun durumuna açıkça işaret ettiğini belirtir.²⁹⁵

Münzirî, eserinde, sahihlerin yanı sıra münker ve mevzû rivâyetler de nakleder; ancak sahih, hasen ve zayıf olup da şiddetli za'fi bulunmayan hadisleri "an" lafzıyla; senedinde yalancı, uydurmacı veya çok ciddi tenkide uğramış herhangi bir râvinin bulunduğu hadisleri de "ruviye" lafzıyla verir. Çünkü "ruviye an kezâ, belağânâ 'anhu kezâ, verade 'anhu, câe 'anhu, nukile 'anhu..." gibi lafızlarla nakledilen rivâyetler ya zayıftır veya zayıflığı ve sıhhati şüphelidir.²⁹⁶ Daha geniş bir şekilde ifade etmek gerekirse şöyle söylenebilir: Münzirî, bir hadisin isnadı sahih, hasen veya bunlara yakınsa onu "an" lafzıyla; senedi mürsel, munkatî', mu'dal veya mübhem ise; ya da senedinde zayıf bir râvi bulunup tevsik edilmiş veya sika bir râvi bulunup taz'if edilmiş ve geri kalan râvileri de sika ise; yahut haklarında güvenilirliğine zarar vermeyecek bir söz söylenmişse veya merfû' olarak nakledilip doğrusu mevkûf ise veya muttasıl olarak nakledilip doğrusu mürsel ise veya isnadı zayıf olup tahrir edenlerden bazıları sahih bazıları hasen demişse yine "an" lafzıyla nakleder.²⁹⁷

Suyûtî (ö.911/1505), Münzirî'nin et-Terğîb ve't-Terhîb adlı eserinde uydurma rivâyet zikretmediği kanaatindedir. Bununla beraber zayıf hadislerinin oldukça fazla olduğunu, fakat zayıf olduklarına işaret ettiğini, aynı zamanda zayıf olarak belirttiği bazı rivâyetlerin mevzûya benzediğini söyler.²⁹⁸

Abdulfettah Ebû Ğudde; vâiz, hatip ve irşat ehli çoğu müderrislerin bu kitabı okuyup hadis naklinde bulduklarını fakat müellifin kullandığı istihlaları dikkate almadıklarını üzülererek ifade eder. Senedinde yalancı, uydurmacı veya yalancılıkla itham edilmiş bir râvinin bulunduğu hadisleri, Münzirî'nin, Buhârî ve Müslim'in tahrir ettiğini belirttiği bir hadisin rahatlığı içinde naklettiklerini söyler. Ebû Ğudde bunun sorumluluğunun Münzirî'de olmadığını, çünkü o, hataya düşülmemesi için kullandığı istihlaları kitabının

²⁹⁵ Kâsimî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 124-125.

²⁹⁶ Aynı yer.

²⁹⁷ Aynı yer.

²⁹⁸ Aynı yer.

başında açıkladığını, fakat söz konusu kimselerin bunları dikkate almadan bütün hadisleri aynı reyondan halka sevk ettiklerini belirtir.²⁹⁹

Bir hadisin isnadındaki râviler sika olup aralarında ihtilaf edilen biri varsa, Münzirî'ye göre bunun isnadı hasendir. Yahut sened veya metnin durumuna ya da şevahit çokluğuna göre buna benzerdir.

Münzirî, eserine aldığı rivâyetlerin, terk ettiklerinden daha iyi olduğunu, vaz'ında ve butlanında icmâ' edilen herhangi bir rivâyeti almadığını, zuhûl ve nisyanın galip, nekâreti ciddi ve açık olanları terk ettiğini, muhakkiklerin uydurma olduğunu söyledikleri bir rivâyeti almadığını belirtir. Ebû Dâvûd'un taz'ifinde, Tirmizî'nin tahsîninde, İbn Hibbân ve Hâkim'in tashihinde sükût edip tesâhül gösterdikleri rivâyetlere dikkat çeker. Ebû Dâvûd'a isnat edip bir şey söylemediklerinde, Ebû Dâvûd da sükût etmiştir. Bunlar hasen derecesinden daha aşağı değildir. Hatta bazen sahihainin veya ikisinden birinin şartlarına uygun da olabilir.³⁰⁰

19. Suyûtî'nin (ö.911/1505) el-Câmi'u's-sağîr'i: Suyûtî'nin, el-Câmi'u's-sağîr'i kaynak özelliğine sahip bir eser değildir. Ancak bu da Münzirî'nin et-Terğîb ve't-Terhîb'i gibi va'z u nasihatta sıkça başvurulan bir eser olduğu için birkaç cümle ile temas etmekte yarar var.

Suyûtî'nin, *el-Câmi'u's-sağîr'i* alfabetik bir sisteme sahiptir. Müellif, Mevzûât'ı te'lif ettikten sonra el-Câmi'u's-sağîr'da birçok mevzû hadisin bulunduğunu beyan etmiş ve buna dikkat çekmiştir.³⁰¹ Suyûtî el-Câmi'u's-sağîr'ine birkaç uydurma rivâyeti Beyhakî'nin (ö.458/1065) *Şu'abu'l-îmân, Delâilu'n-nübüvve*, vs. kitaplarından almıştır.³⁰²

el-Câmi'u's-sağîr'daki hadislerin sonlarına sahabî râvilerinin isimleri ve kaynakları/hangi müllifin eserinde yer aldıkları (rumuzlarla) belirtilmiş; ayrıca, sihatine işaret eden (صح : sahih; ح : hasen; ض : zayıf) rumuzlar da konmuştur. el-Câmi'u's-sağîr'daki hadislerin kullanımında bunlar önemli yardımcı unsurlardır. Ancak, daha da iyisi, bazı hadisler için ya el-Câmi'u's-sağîr'i şerheden el-Münâvî'nin *Feydu'l-kadîr*'deki açıklamalarından yararlanmak veya bizzat araştırılarak varılan sonuca göre hareket etmektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bilindiği üzere âlimlerce muteber kabul edilen bazı hadis kaynaklarında zayıf hadislerin yer alması sorun olmuş, değişik kesimlerce tartışılarak tenkitler yöneltilmiştir. Bazı tenkitlerin yerinde ve haklı olduğunu kabul etmekle beraber, bir kısmının, hadis kaynaklarını yanlış ya da farklı okuma yönteminden kaynaklandığı için, yersiz ve haksız olduğunu söylemek yanlış olmaz. Örneğin ricâl eksenli Müsned ve Mu'cemlerin genel amacı arşivleme olduğu için müellifleri, eserlerini oluştururlarken mütesâhil davranmış, hadisin muhtevasına göre bilinçli

²⁹⁹ Aynı yer.

³⁰⁰ Aynı yer.

³⁰¹ İzmirli, İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, nşr., İbrahim Hatipoğlu, İstanbul 2002, s. 142.

³⁰² Bk. Leknevî, *Ecvibe*, s. 79. dn 4, (muhakikin notu).

olarak zayıf rivâyetlere de yer vermişlerdir. Bab eksenli Câmî' ve Sünenlerde ise, babına göre bazen zorunlu ve kaçınılmaz olarak zayıf hadislere de yer verilmiştir. Eğer müellif, hadisin zayıf olduğunu belirtmiş ve zayıflık sebebini de açıklamışsa, bunu mutlaka bir sebebe binaen eserine almıştır. Her bir hadis müstakil bir şekilde hüküm kaynağı olarak değil de, bab eksenli ve bab içindeki fonksiyonuna göre ele alınırsa, bu durumun eser ve müellif için bir nâkisa teşkil etmediği görülecektir. Önemli olan bu sebebi keşfetmek ve verilmek istenen mesajı doğru algılamaktır. Yoksa hiçbir müellif zayıf ya da münker olduğunu belirterek bir hadisi eserine tenkit edilmek için almaz. Bununla beraber bir müellif, durumunu belirtmeksizin zayıf veya asılsız bir rivâyeti bir hükme dayanak olarak zikretmişse, bu da bir tenkit sebebidir. Çünkü sıhhat kriterlerini isabetli bir şekilde uygulayamamış demektir.

Bir hadis kaynağında yer alan bütün hadislerin, müellifinin ne yaptığına, metot ve amacına bakılmaksızın, tek tek müspet mânâda hüküm kaynağı olarak algılanması, bazı eserler için ciddi bir sorun teşkil eder. Çünkü böyle bir yaklaşımın, kaynak niteliğindeki herhangi bir eserde, zayıf hadisin varlığına tahammülü yoktur. Oysa müellifin bab içinde rivâyete yüklediği fonksiyon, bazen onun zayıf olmasını zorunlu kılabilir. "Hadis eksenli" yaklaşıma göre müellifin fikhî bir amaç gütmemesinin veya olağan üstü bir seçim yapmasının ya da rivâyeti zikrettiği yerin hiçbir önemi yoktur. Müelliften beklenen zikrettiği hadislerin sahih olmasıdır. Çünkü bu yaklaşıma göre hadis eserleri sadece birer hüküm kaynağıdır. Bir konu hakkında lazım olan sahih bir hadisi bulmak yeterlidir. Oysa hadisler "bab eksenli" ele alındığında, özellikle ale'l-ebvâb/konulu hadis kaynaklarının zayıf hadis zikretmelerinin amaçsız olmadığı görülecek, böylece, en azından bir kısmı, sorun olarak algılanmayacaktır. Örneğin Müslim her babın ilk hadisleri dışında mütabaât ve şevâhid ve benzeri amaçlarla zayıf hadisler de zikreder. Çünkü onun için aslolan ilk hadislerdir. Tirmizî ise bab içinde zikrettiği birçok zayıf hadisin durumunu açıklar; bunları ya bab içinde başka bir hadisi desteklemek veya durumdan haberdar etmek ya da ulemânın ameline mazhar olduğu için zikreder. Aslında bu tür eserlerde, musanniflerinin, babların ihtiva ettiği hükme sağlam dayanak sunup sunamadıklarına bakmak gerekir. Eğer zikrettikleri babın ihtiva ettiği hükme sağlam bir dayanak sunabilmişlerse, daha sonra değişik amaçlarla aynı babın içinde zayıf hadis zikretmelerinin tenkit edilecek bir yanı kalmaz. Önemli olan, eserden, bu durumu bilerek yararlanmak, hadisleri tek tek hüküm kaynağı olarak değil, bab eksenli ele almak ve bab içinde sahih bir rivâyeti bulabilmektir. Bu yaklaşım hem yararlanma ve hem de tenkit noktasında yanlıgıları en aza indirgeyecektir. Burada şunu da belirtmekte yarar var: Hadis kaynaklarındaki her hadisi hüküm kaynağı olarak algılamak farklı bir şeydir; ihtiyaca göre hadisleri alıp yorumlamak ve ona göre yararlanmak ayrı bir şeydir. Bab eksenli yaklaşım bize hadis kaynaklarını sıhhatli bir şekilde algılamamıza yardımcı olacaktır.

Ale'l-ebvâb eserler, babları çoğu kez olgudan nassa hareketle oluşturulduğu için, tasnif edildikleri dönemlerde toplumun inanç, ibâdet ve sosyal hayatına yön vermek gibi bir fonksiyon icra etmelerinin yanı sıra, itikâdî, fikrî ve fikhî problemler çerçevesinde günlük tartışmalara çözüm

getirmek gibi bir görev de ifâ etmekteydiler. Örneğin Buhârî'nin Sahih'inde imanın artıp eksilmesi ile ilgili bab, Ebû Dâvûd'un Sünen'inde "men kâle" şeklinde yer alan bablar, olgudan nassa giden bir metotla teşekkül eden bablardır ve tartışılan meselelere cevap niteliği taşımaktadır. Bunu şu örnekte daha da somutlaştırabiliriz: Ebû Dâvûd'un "*Namazı kesen/bozan şeyler babı*"nda sunduğu maddelerin her biri için, hemen arkasından, "*kılanın önünden kadının geçmesi namazı bozmaz diyen kimse ile ilgili bab*"³⁰³, "*kılanın önünden merkebin geçmesi namazı bozmaz diyen kimse ile ilgili bab*"³⁰⁴, "*kılanın önünden köpeğin geçmesi namazı bozmaz diyen kimse ile ilgili bab*"³⁰⁵, "*kılanın önünden geçen hiçbir şey namazı bozmaz diyen kimse ile ilgili bab*"³⁰⁶ şeklinde peş peşe zikrettiği bablar, ilgili babtaki maddelere ve farklı görüşlere cevap niteliği taşımaktadır.

Cevap niteliği taşıyan rivâyetler içinde zayıf olanlar da bulunabilmektedir.³⁰⁷ Bu durumlarda sıhatten ziyâde mevcut rivâyetlerin ilgili bablarda nakli söz konusudur. Müellif bunu yaparken hadislerin durumunu da belirtir. Aslında bu, bir mânâda söz konusu görüş ve iddiayı olumsuzlama operasyonudur. Zirâ Ebû Dâvûd, "namazı bozan şeyler babı" altında zikrettiği hadislerin belirttiği sıhhat durumlarıyla, aslında namazı neyin bozmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü, "*Sizden biriniz sütresiz namaz kılariken önünden köpek, eşek, domuz, Yahûdî, Mecûsî ve kadın geçerse namazı bozulur.*"³⁰⁸ rivâyetinde, namazı bozduğu ifade edilen hususların münker bir rivâyete dayandığını ortaya koymakla, aslında söz konusu hususların namazı bozmadığını ifade etmiş olmaktadır. Burada hükümü belirleyen, rivâyetin münkerliği yani zayıflığıdır. Diğer bir ifade ile müellif hadiste söz konusu edilen meselelerin münker hadisle sabit olamayacağını ifade etmiş olmaktadır. Olumsuz bir uygulama, çürük bir delile dayanıyorsa, o çürüklüğü ortaya koymak suretiyle bazen olumsuz bir uygulamanın olumlu hâle dönmesine vesile olabilir. Dolayısıyla bazen zayıf ya da münker nitelikli bir rivâyeti nakletmek, bizatihi çözümün kendisi olabilir. Çünkü burada probleme cevap, rivâyetin zayıflığıdır. Buna göre zayıflığı belirtilerek zikredilen her hadis, her zaman olumsuz bir durum arz etmez. Önemli olan hangi maksatla zikredildiği ve bab içinde icra ettiği fonksiyondur. Ancak, burada, musanniflerin iki zıttan birini mensuh görme eğilimlerini de hesaba katmak gerekir.

Zayıf hadislerin 'hadis kaynaklarında neden yer aldığını' değil de, 'bizatihi varlığını tartışmak', olumsuz bir imaj bırakır. "Filân müellif eserinde zayıf hadis nakletmiştir.", demek bir olumsuzluk beyanıdır. Ancak "filân müellif şu sebeplerden dolayı eserinde zayıf hadisler nakletmiştir." sözü, olumlu bir ifadedir. Bir eserde her hadis sadece hükme medar olmak maksadıyla zikredilmez. Bazen hükme medar olan sahih bir hadisi desteklemek için zikredilir. Bazen sadece bir hüküm için birkaç hadise yer verilir. Bu hadisler tek tek müstakil olarak ele alındığında isnat güvenilirliği açısından sadece biri ele alınabilecek durumdadır. Ancak bab içinde ve

³⁰³ Ebû Dâvûd, Salât 111, (I, 189, no. 710-714).

³⁰⁴ Ebû Dâvûd, Salât 112, (I, 190, no. 715-717).

³⁰⁵ Ebû Dâvûd, Salât 113, (I, 191, no. 719).

³⁰⁶ Ebû Dâvûd, Salât 114, (I, 191, no. 719-720).

³⁰⁷ Ebû Dâvûd, Sünen, I, 206, no. 775, 776.

³⁰⁸ Ebû Dâvûd, Salât 109, (I, 187, no. 704).

toplu olarak bakıldığında hepsinin de bir görevi ve zikrediliş amacı vardır. Mütabaât ve şevâhit amaçlı zikredilen hadisler böyledir. Münker ve vâhi derecede zayıf olan bir hadis ise bazen olumsuzlama yoluyla bir durumu açıklığa çıkarmak için zikredilmiş olabilir. Örneğin bir kanaat vâhi derecede zayıf bir hadise dayanıyorsa ve onun yanlışlığını ortaya koyacak sahih bir rivâyet de yoksa, o kanaatin yanlışlığı ancak dayanağının çürüklüğünü ortaya koymakla mümkün olur. Burada olumsuzluktan olumluya bir gidiş söz konusudur. Zayıflıkları beyan edilerek zikredilen bazı rivâyetlerin böyle bir fonksiyon icra etmek için zikredildiklerini söylemek yanlış olmaz. Onun için hadis musannifleri bazen hadisin zayıflığı ile bile bir mesaj, bir hüküm beyan etmek istemişlerdir. Yoksa hiçbir hadis müellifi, topluma yön vermek için oluşturduğu eserine, olumsuzluk olduğunu bile bile ve zayıflığını beyan ederek gerekçesiz bir şekilde zayıf hadis nakletmez. Bu durum bize ale'l-ebvâb hadis kaynaklarını 'hadis eksenli' değil, 'bab eksenli' ve bablarla ne verilmek istendiğini dikkate alarak okumayı gerektirir. Aksi takdirde, hadis musannifleri hakkında bu kadar olumlu beyanlar nakledildikten sonra 'şu eserinde şu kadar zayıf hadis vardır' demek, birbiriyle çelişir; yapılan olumlu beyanların gerçek dışı ve güvensiz olduğu sonucu ortaya çıkar. Müellifin zikrediş amacını tespit edip ortaya koymadan ve özellikle bizzat kendisinin yaptığı değerlendirmeleri dikkate almadan hadisleri kullanmak/nakletmek müellife bir haksızlıktır.